

บทที่ 2

ข้อมูลเบื้องต้น

2.1 ประวัติความเป็นมาของการสร้างวัด

แต่เดิมในสมัยพุทธกาลยังไม่มีการสร้างอาคารขึ้นเพื่อเป็นที่พักของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ ด้วยเหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์มีที่พักอาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ซึ่งจะทำให้เกิดความผูกพันกับสิ่งที่เป็นสมบัติทางโลก และมีผลกระทบต่อการศึกษาปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นตามแนวทางการปฏิบัติของพุทธศาสนา เสนาสนะที่ใช้อาศัยอยู่นั้น ได้ทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด ได้แก่ “รุกขมูล เสนาสนะ” อันหมายถึง “การอยู่รอบโคนต้นไม้” (พระธรรมปิฎก [พระอุปัชฌาย์ ปยุต โท], 2530 : 321) แล้วจาริกไปในที่ต่างๆ เพื่อปฏิบัติธรรมและเผยแผ่พระศาสนา

กาลต่อมาเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเหล่าพระสงฆ์สาวกได้ออกจาริกเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนาไปในที่ต่างๆ เป็นผลให้พระพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองขึ้น มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสศรัทธาพากันเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย เมื่อพระพุทธองค์และบรรดาพระภิกษุทั้งหลายนั้นเมื่อจาริกไปยังที่ใด ก็บังเกิดมีพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาได้ทำการสร้างที่พำนัก หรือสำนักสงฆ์ ขึ้นถวายเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นที่พักอาศัยชั่วคราว เป็นที่แสดงธรรม ซึ่งเรียกว่า “อาราม” ตัวอย่างเช่น พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก และได้ทรงถวาย “เวฬุวัน” หรือ “ป่าไผ่” เพื่อเป็นพระอารามที่ประทับเมื่อคราวพระพุทธองค์เสด็จมายังนครราชคฤห์, “เชตวันาราม” ซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีแห่งกรุงสาวัตถี เลื่อมใสสร้างถวาย, “บุพพาราม” ซึ่งนางวิสาขาสร้างถวาย เป็นต้น

นอกจากมูลเหตุดังกล่าวข้างต้นแล้ว “วัด” ยังเกิดจากปัจจัยอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากเมื่อคราวที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จปรินิพพานแล้ว ภายหลังได้เกิดประเพณีที่บรรดาพระภิกษุสงฆ์สาวกและพุทธศาสนิกชนเดินทางไปสักการบูชาสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งเพื่อเป็นการบูชาสถานที่อันเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธองค์ เมื่อมีผู้เดินทางไปในสถานที่ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก จึงน่าจะเป็นเหตุให้เกิดสังฆาวาสอันเป็นที่ซึ่งพระสงฆ์อยู่ประจำ หรือที่เรียกว่า “วัด” ขึ้น ในบริเวณใกล้กับสังเวชนียสถานนั้น ภายหลังจึงมีการสร้างที่พักอาศัยถวายแด่พระสงฆ์ที่เดินทางมา รวมทั้งมีการสร้างอาคารที่พักอาศัยขึ้นเพื่อเลี้ยงดูบรรดาพุทธศาสนิกชนที่เดินทางมาด้วย เมื่อประกอบด้วยอาคารจำนวนมากเพิ่มขึ้นจึงจำเป็นต้องมีผู้ที่สมัครอยู่ประจำคอยรักษาสังเวชนียสถานนั้น เป็นมูลเหตุให้เกิดวัดขึ้นในที่สุด

ในกาลภายหลัง จากโบราณสถานและหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ ทำให้ทราบว่าได้มีการสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของสงฆ์ โดยมักสร้างขึ้นในบริเวณมหาเจดีย์สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น บริเวณพระธรรมมิกเจดีย์ ตำบลมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา หรือมีเจดีย์นั้นก็ทำเป็นที่สำหรับบำเพ็ญสมณธรรมในถ้ำ เช่น ที่ถ้ำแอลลอร่า ในแขวงไซคายะบัด

เป็นต้น หนึ่ง ยังมีที่รวมสงฆ์ที่เรียกว่า “สำนัก” เป็นในทำนองมหาวิทยาลัยสำหรับเรียนพระในพุทธศาสนาปรากฏด้วย อย่างไรก็ตามสันนิษฐานว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ได้มีการอยู่ประจำในที่แห่งใดแห่งหนึ่งตั้งแต่บวช (เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ, 2525 : 8)

สันนิษฐานว่า มูลเหตุการสร้างวัดในพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลซึ่งเป็นต้นของเจตนาในการสร้างวัดขึ้นหลังสืบมามี 2 อย่าง ได้แก่

1. **วัดพุทธเจดีย์** วัดที่สร้างเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ ถือว่าเป็นหลักพระพุทธศาสนาในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง อาจจะมีวิหารเพื่อเป็นที่ชุมนุมสงฆ์หรือสำหรับผู้มาสักการะเจดีย์สถานนั้นๆ
2. **วัดอนุสาวรีย์** วัดซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมของท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระศาสนา เช่น ชั้นครูอาจารย์ ซึ่งเป็นที่นับถือว่าเป็นบุรุษพิเศษ ซึ่งได้มรณภาพไป และหลังจากเสาศพจึงก่อสร้างบรรจุอัฐิธาตุดังกล่าวตามประเพณีอินเดีย แต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธรูปศาสนาด้วย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ,2471: 18)

กาลต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองมั่นคง และมีพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสนับถือมากขึ้น เป็นเหตุให้มีการสร้างวัดเพิ่มจำนวนขึ้น และกระจายออกไปในแต่ละประเทศที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่ไปถึง วัดหรือพุทธศาสนสถานที่เกิดขึ้นในภายหลังนั้น มีลักษณะเป็นวัดที่สมบูรณ์แบบ กล่าวคือ เป็นสถานที่ที่มีพระภิกษุสงฆ์พำนักอยู่ประจำ ประกอบด้วยส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปและพระสงฆ์อยู่ในที่เดียวกัน จนกลายเป็นระเบียบแบบแผนซึ่งเป็นที่นิยมและสืบทอดกันต่อมา และด้วยเหตุที่การสร้างวัดในพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นประเพณีนิยมในทุกพื้นที่ที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่ไปถึง นอกจากจะเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธรูปและเป็นหลักฐานอันแสดงถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว วัดยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในท้องถิ่นของตนเอง โดยไม่ต้องเดินทางไปไกล วัดจึงปรากฏมีขึ้นอย่างมากมายทั้งในเขตเมืองและเขตชนบทอันสงบวิเวก พระภิกษุสงฆ์ซึ่งพำนักอยู่ภายในวัดที่อยู่ในเขตเมืองหรือในเขตชุมชน จะมุ่งเน้นศึกษาในทาง “คันถธุระ” คันถ แปลว่า คัมภีร์ คันถธุระ จึงหมายถึง การมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธรูป พุทธธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ ส่วนพระภิกษุสงฆ์ซึ่งหลีกเลี่ยงความวุ่นวายทางโลก ออกแสวงหาความสงบ วิเวก จะมุ่งเน้นทาง “วิปัสสนาธุระ” วิปัสสนา แปลว่า การทำใจให้สงบ การเห็นแจ้ง ธุระ ก็คือ กิจที่พึงกระทำ วิปัสสนาธุระ จึงหมายถึง การทำใจให้สงบเพื่อพิจารณาให้เห็นแจ้ง การแยกออกเป็น 2 ลักษณะนี้ มาแบ่งจัดเจนออกเป็น 2 ฝ่ายในประเทศลังกา โดยจะเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “คามวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “อรัญวาสี”

วัดคามวาสี เป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พึ่งของชุมชนหรือของเมือง พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีมีการะกิจมุ่งเน้นทางด้านการศึกษาปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา และการศึกษาหาความรู้จากตำรับตำราเพื่อใช้ในการอบรมสั่งสอน ฆราวาสมากกว่าการปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ภายในวัดมักจะมีอาคารสิ่งก่อสร้างครบครัน มีการกำหนดแบบแผนทั้งในแง่ของการวางผังและรูปแบบของอาคารเป็นกฎเกณฑ์ตามแต่ละท้องถิ่น ความเป็นระเบียบที่เกิดขึ้นนอกจากจะก่อให้เกิดความสวยงามแล้วยังเป็นผลต่อความเลื่อมใสศรัทธาของผู้คนในชุมชนอีกด้วย อาคารสิ่งก่อสร้างในวัดคามวาสีนั้น นอกจากเป็นสถานที่ปฏิบัติสังฆกรรมหรือเป็นที่พำนักของพระสงฆ์แล้ว ยังต้องเอื้อประโยชน์ในด้านการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของคนในชุมชนหรือเพื่อกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของชุมชนอีกด้วย

วัดอรุณวาสี ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ในเขตที่เป็นป่าเขา ไม่ไกลจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และตั้งอยู่ห่างจากเขตชุมชนพอสมควรเพื่อความสงบ สันโดษ แต่เนื่องจากพระสงฆ์ไม่อาจประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้ ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยชุมชนยังต้องมีอยู่ ในพระธรรมวินัยจึงกำหนดไว้ว่า วัดฝ่ายอรุณวาสี จะต้องตั้งไม่ห่างจากหมู่บ้านที่ใกล้ที่สุดจนเกิน ๒ กิโลเมตร (โคตติเยน พินธุวาทิน, 2539: 89) เพื่อให้พระภิกษุสามารถเดินทางไปรับบิณฑบาตและกลับมาทันฉันอาหารเพลก่อนเที่ยงวัน เป็นวัดที่มีองค์ประกอบในด้านอาคารสิ่งก่อสร้างไม่มากนัก ไม่มีการกำหนดแบบแผนในด้านการวางผังหรือรูปแบบอาคารที่ตายตัว แต่จะมีลักษณะที่ปรับให้กลมกลืนกับธรรมชาติ พระสงฆ์ฝ่ายอรุณวาสีจำพรรษาอยู่ในวัดเฉพาะช่วงเข้าพรรษา พอหมดฤดูฝนแล้วก็จะออกธุดงค์เข้าในป่าลึก ปักกลด เพื่อปฏิบัติวิปัสสนา และออกจาริกไปเรื่อยๆ ก่อนกลับออกมาจำวัดอีกครั้งเมื่อฤดูเข้าพรรษาใหม่มาถึง

2.2 ประวัติความเป็นมาของการสร้างวัดในประเทศไทย

ความเป็นมาของการสร้างวัดในประเทศไทยอาจนับเริ่มจากการเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหรือหินยานในสมัยสุโขทัยโดยรับผ่านมาทางลังกา (จึงเรียกเป็นนิกายลังกาวงศ์) ซึ่งคตินิยมดังกล่าวได้มีการพัฒนาสืบเนื่องต่อมาในสมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน การสร้างวัดหรือศาสนสถานในประเทศไทย นอกจากจะสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่งคือเป็นผลสืบเนื่องจากเนื้อหาคำสอนใน “ไตรภูมิ” ซึ่งพระยาสิทธิไตรภพแห่งกรุงสุโขทัยทรงนิพนธ์ขึ้น ในราว พ.ศ. 1888 เนื้อหาส่วนใหญ่นั้นกล่าวถึงเรื่องนรกสวรรค์ เป็นการปลุกฝังความเชื่อเรื่องความชั่วความดี เมื่อบุคคลทำความชั่วผลกรรมจะทำให้ผู้นั้นไปเกิดได้รับทุกขเวทนาในนรกหรืออบายภูมิ หรือต้องกลับมาเกิดในภพใหม่ในสภาพที่ลำบากยากแค้น แต่หากผู้ใดทำความดี ผลบุญหรือกุศลกรรมนั้นจะชักนำให้ผู้นั้นไปบังเกิดเสวยสุขบนแดนสวรรค์ นอกจากนั้นเมื่อกลับมาเกิดในภพใหม่ก็จะพบกับความสุขความมั่งมี อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีงาม และด้วยคติความเชื่อที่ว่า การสร้างวัดนั้นถือเป็นการประกอบกุศลที่ยิ่งใหญ่ ได้รับอานิสงส์มากมาย ดังนั้นบรรดาพุทธศาสนิกชนชาวไทยจึงนิยมสร้างวัดสืบทอดต่อกันมาจนปัจจุบัน

2.2.1 มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทย

เนื่องจากประเทศไทยรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นแนวทาง เป็นเครื่องกล่อมกล่าวจิตใจ รวมทั้งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจสำคัญที่ประชาชนในชาติยึดถือเป็นหลักประพฤติปฏิบัติในการดำรงชีวิต พระพุทธศาสนาจึงเป็นที่ยอมรับของชนในทุกระดับชั้น นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ของไทยทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก รวมทั้งยังทรงเป็นองค์พุทธมามกะ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจนานัปการในการทำนุบำรุงพระบรมพุทธศาสนาในด้านต่างๆ เพื่อความมั่นคงถาวรของพระศาสนา และความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมือง การที่ทรงอุปถัมภ์พระศาสนามักแสดงออกใน 3 ลักษณะใหญ่ (กรมศิลปากร กองวรรณคดีประวัติศาสตร์, 2525: 1) ได้แก่

1. อุปถัมภ์ศาสนธรรม เช่น การสังคายนาพระไตรปิฎก
2. อุปถัมภ์ศาสนบุคคล โดยการให้การบำรุงพระภิกษุสามเณร
3. อุปถัมภ์ศาสนวัตถุ โดยการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัด

การสร้างพุทธศาสนสถานหรือวัดของชาวไทย นอกจากจะมาจากคติความเชื่อเรื่องการสร้างกุศลตามหลักของเรื่องไตรภูมิแล้ว ก็นับเป็นหนึ่งในปัจจัยหลักที่เป็นการจรรโลงพระบรมพุทธศาสนาให้ยังคงอยู่คู่กับการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนในชาติ วัดไม่เพียงแต่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณเท่านั้น เหตุจูงใจในการสร้างวัดยังมีอีกหลายประการ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2543 : 17 – 18) ตัวอย่างเช่น

1. สร้างขึ้นเพื่อเป็นพระอารามคุ้มบ้านคุ้มเมือง

พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมืองมักจะถวายที่ดินเป็นที่ประดิษฐานศาสนวัตถุที่ถือว่าเป็นสิ่งคู่บ้านคุ้มเมือง เช่น พระสถูปเจดีย์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หรือ อาคารประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ เช่น

- วัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2. สร้างขึ้นเพื่อเป็นพระอารามประจำพระราชวัง

เป็นพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นในบริเวณติดกันกับพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีบูชาเพื่อพระราชกุศล หรือเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีทางศาสนา เช่น

- วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย
- วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

3. สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์

มักเป็นพระอารามที่สร้างบนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นนิวาสถานเดิมของบุพการีของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ชั้นสูง ตลอดจนคนหบด โดยมีความมุ่งหวังเพื่อเป็นการอุทิศกุศลแห่งการถวายที่ดินเพื่อสร้างวัดให้แก่ผู้วายชนม์สืบไป หรืออาจโดยเหตุผลที่ว่าไม่ประสงค์ให้สถานที่นั้นๆ ตกทอดไปสู่ผู้ที่อาจกระทำการใดๆ ให้เสื่อมเสียไปถึงเจ้าของเดิมได้ เช่น

- วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างขึ้นในบริเวณซึ่งเคยเป็นนิวาสถานของสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง
- วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างขึ้นที่นิวาสถานเดิมของพระราชชนนี
- วัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นที่นิวาสถานเดิมของพระอัยกา พระอัยกี และพระราชชนนี

4. สร้างขึ้นบนพื้นที่เดิมซึ่งเคยเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระศพมาก่อน

เป็นพระอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการรำลึกถึงบุคคลผู้นั้น รวมทั้งยังเป็นการอุทิศกุศลในการสร้างถาวรวัตถุในพระศาสนาแก่ผู้วายชนม์อีกประการหนึ่งด้วย เช่น

- วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง

5. สร้างขึ้นบนสถานที่ที่เคยปรากฏเหตุการณ์สำคัญ

เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ และบุคคลซึ่งสำคัญเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นๆ เช่น

- วัดที่สร้างเจดีย์ยุทธหัตถี ตำบลหนองสาหร่าย จังหวัดสุพรรณบุรี
- วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างขึ้นด้วยทรงทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์พระบรมสารีริกธาตุตกลงในสถานที่นี้

6. สร้างขึ้นตามคตินิยมบางประการ

เช่น คติการสร้างพระอารามประจำเมืองซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณ ได้แก่

- วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน
- วัดราชบูรณะ วัดราชประดิษฐ์

คติในการสร้างวัดขึ้นเป็นวัดคู่ หรือ วัดคู่เมีย เช่น

- วัดกุฎีดาว และ วัดสมณโกฏ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดคู่ระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมโกศและพระมเหสี
- วัดมกุฏกษัตริยาราม และ วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นวัดคู่ระหว่างสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

2.2.2 ส่วนพุทธาวาสและอาคารในส่วนพุทธาวาส

พระอารามในพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปนั้นจะประกอบด้วยพื้นที่ 3 ส่วน คือ ส่วนพุทธาวาส , ส่วนสังฆาวาส และส่วนธรณีสงฆ์

ส่วนพุทธาวาส คือส่วนของพระอารามที่เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาหรือเป็นที่ประกอบสังฆกรรม อาคารที่สำคัญในส่วนพุทธาวาส ได้แก่ พระอุโบสถ, พระวิหาร, พระสถูปเจดีย์ หรือพระมหาธาตุเจดีย์ เป็นต้น ดังจะได้แสดงรายละเอียดในเนื้อหาส่วนต่อไป

ส่วนสังฆาวาสจะเป็นส่วนที่พักอาศัยของพระสงฆ์ อาคารในส่วนสังฆาวาส ได้แก่ กุฏิสงฆ์, หอฉัน, หอกลอง, หอพระไตรปิฎก เป็นต้น พื้นที่ทั้งสองส่วนนี้มักมีการแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจน บางแห่งอาจใช้กำแพง, คลอง, ถนน เป็นเครื่องแบ่งแยกเขตทั้งส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสออกจากกัน

ส่วนธรณีสงฆ์ หมายถึง เขตพื้นที่บางส่วนภายในพระอารามที่เหลือจากการจัดแบ่งเขตสำคัญ จะใช้เป็นที่สำหรับเอื้อต่อการใช้สอยในสาธารณประโยชน์ในลักษณะต่างๆ เช่น เป็นพื้นที่เปิดโล่งสร้างความร่มรื่นแก่วัดและชุมชน เป็นพื้นที่สร้างอาคารอื่นๆ เช่น โรงเรียน, ฌาปนสถาน เป็นต้น

อาคารในส่วนพุทธาวาส

พระอุโบสถ หรือ โบสถ์

แต่เดิมพระอุโบสถมักสร้างเป็นอาคารขนาดเล็ก ขนาดพอจุสงฆ์ทำสังฆกรรมได้สัก 10 รูป (เนตรนภิศ นาควิหะระ และคณะ, 2525 : 123) และมักสร้างไว้นอกหรือมุมกำแพงด้านใน ทั้งนี้พระอุโบสถเป็นสถานที่เพื่อใช้ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ คตินิยมและรูปแบบของประเพณีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ได้มีการนิยมนำพระอุโบสถเป็นประธานของพระอารามแต่ละแห่ง โดยใช้เป็นสถานที่ที่พระภิกษุหรือคณะสงฆ์ใช้เป็นที่ประกอบศาสนกิจ เช่น ทำอุโบสถกรรม การอุปสมบทพระภิกษุ การบรรพชาสามเณร ตลอดจนการรับกฐิน ซึ่งนับเป็นประเพณีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

ในพระอารามหนึ่งๆ จะมีพระอุโบสถได้เพียงหลังเดียว ต่างจากการสร้างพระวิหาร ซึ่งจะสร้างขึ้นได้โดยไม่จำกัดจำนวน และหากมีการสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่แล้วจะต้องเลิกใช้พระอุโบสถหลังเดิม

พระอุโบสถในแต่ละพระอาราม จะสร้างขึ้นในขอบเขตพื้นที่ที่กำหนดขึ้น ที่เรียกว่า “เขตสีมา” หรือ “เขตพัทธสีมา” หมายถึง เขตกำหนดเป็นที่ร่วมทำสังฆกรรมของสงฆ์ ตามพุทธบัญญัติกำหนดให้มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาธของพระภิกษุ 21 รูป และให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์

การกำหนดเขตสีมานั้นได้มีอนุญาตให้ทำเครื่องหมายเขตด้วยนิมิต และนิมิตนั้นระบุไว้ในบาลี มี 8 ชนิด คือ ภูเขา, ศิลา, ป่าไม้, ต้นไม้, จอมปลวก, หนทาง, แม่น้ำ, น้ำ จำนวนนิมิตไม่ปรากฏแน่ชัดแต่จะต้องมีไม่น้อยกว่า 3 เพื่อความสมบูรณ์ในการครอบคลุมพื้นที่ และที่ปรากฏในทางปฏิบัติทั่วไปพบว่ามีจำนวนถึง 9 แต่ในกรณีที่มีการผูกมหาสีมาก็มีนิมิตตั้งแต่ 12 ถึง 16 ได้ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518 : 749)

ขอบเขตดังกล่าวแสดงด้วยการใช้ “ใบสีมา” หรือ “ใบเสมา” วางล้อมรอบตัวอาคารอยู่ 8 แห่งด้วยกัน (ประจำด้านทั้ง 4 และประจำมุมทั้ง 4 ของอาคาร) เพื่อเป็นการแสดงเขต “วิสุงคามสีมา” อันหมายถึง เขตที่แยกจากหมู่บ้านหรือชุมชน อย่างชัดเจน นอกจากจะวางใบเสมาไว้โดยรอบพระอุโบสถแล้ว บางแห่งที่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่ อาจนำใบเสมาไปติดอยู่ที่ผนังหรือเสาของพระอุโบสถแทน หรือบางแห่งอาจวางใบเสมาอยู่บนกำแพงของพระอาราม ซึ่งในลักษณะนี้ จะเรียกว่า “มหาสีมา” สามารถประกอบสังฆกรรมได้ในทุกอาคารที่อยู่ภายในกำแพงของพระอารามนั้น

พระวิหาร

ในสมัยโบราณ พระวิหาร เป็นอาคารที่มีความสำคัญมากกว่าพระอุโบสถ เพราะพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งตามคติความเชื่อแล้วนับว่าเป็นเครื่องแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นพระวิหารจึงเปรียบได้ดัง “คันธกุฎี” ที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับแต่ครั้งยังดำรงพระชนม์อยู่

ในระยะแรก ได้มีการสร้างพระวิหารขึ้นเพื่อเป็นที่พักของบรรดาพุทธศาสนิกชนที่เดินทางไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งบรรจุอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์ อันนับเป็นศาสนสถานสำคัญที่สุดนับตั้งแต่เริ่มมีพระพุทธศาสนาประดิษฐานในดินแดนสุวรรณภูมิ

การสร้างพระวิหารในระยะหลัง เกิดขึ้นเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูป เพื่อสักการบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าแล้ว จึงจำเป็นต้องสร้างพระวิหารไว้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั้น เพื่อให้บรรดาพระสงฆ์และเหล่าพุทธศาสนิกชนได้มากราบไหว้บูชา การสร้างพระวิหารในลักษณะนี้ นิยมสร้างไว้ทางด้านหน้าของพระธาตุเจดีย์ ดังนั้นเมื่อได้นมัสการพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารแล้ว จึงถือเป็นการสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุอยู่ภายในพระธาตุเจดีย์นั้นไปพร้อมกัน การสร้างพระวิหารตามคติดังกล่าวนี้มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย สืบต่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นลำดับ

การที่พระอารามหนึ่งๆ สามารถสร้างพระวิหารได้หลายหลังนั้น จึงเกิดเป็นชื่อเรียกพระวิหารที่มีลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ที่ตั้ง หรือลักษณะการใช้งานของพระวิหารนั้น ตัวอย่างเช่น

- พระวิหารหลวง

หมายถึง พระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอันสำคัญสร้างอยู่ในตำแหน่งด้านหน้าพระธาตุเจดีย์หรือพระมหาธาตุ หากพระวิหารไม่ได้สร้างอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวจะไม่เรียก พระวิหารหลวง

- **พระวิหารราย**

หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเป็นหลักๆ เรียงรายอยู่นอกเขตสีมา หรือนอกกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ

- **พระวิหารทิศ**

หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเป็นบริวารรายรอบพระอุโบสถ โดยมากมักตั้งอยู่ประจำทิศทั้ง 4 ของพระระเบียงที่ล้อมรอบพระอุโบสถ

- **พระวิหารคด**

หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเป็นอาคารที่มีแผนผังหักงอเป็นข้อศอก โดยมากมักอยู่ตามมุมแต่ละมุมของเขตพุทธาวาส บางแห่งสร้างขึ้นประจำทั้ง 4 มุม บางแห่งสร้างขึ้นไว้เพียง 2 มุม

- **พระวิหารยอด**

หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเป็นอาคารทรงจตุรมุข ส่วนตัดกันของหลังคาตรงกลางอาคารทำเป็นเครื่องยอด (ตัวอย่างที่พบทำเครื่องยอดเป็นทรงมงกุฎ) มีเฉลียงทางเดินได้โดยรอบ

- **พระวิหารแกลบ**

หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นมีรูปร่างและทรวดทรงเหมือนพระวิหารทั่วไป แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก ทั้งนี้เนื่องด้วยคำว่า แกลบ เป็นคำเรียกเปรียบเทียบกับของใหญ่ที่ย่อขนาดให้เล็กลง หรือของที่โตไม่เต็มที่ เช่น ม้าแกลบ เป็นต้น

พระเจดีย์

หมายถึง เจดีย์อาคารในพระพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์ หรือบรรพบุรุษของบุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชา อาทิ อัฐิของพระสงฆ์ หรือบรรพบุรุษในตระกูล

รูปแบบของพระเจดีย์ที่ปรากฏในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบเนื่องมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีชื่อเรียกต่างๆ กัน ดังนี้ (ม.ร.ว.แมนน้อย สักคี่ศรี, 2537: 65)

พระมหาธาตุเจดีย์

เป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นประธานของพระอารามที่สำคัญมาตั้งแต่เมื่อครั้งสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระมหาธาตุเจดีย์มักจะล้อมรอบด้วยพระระเบียงทั้งสี่ด้าน มักจะสร้างพระวิหารไว้ทางด้านหน้าของพระระเบียง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระมหาธาตุเจดีย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ โดยมากมักเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ทรงปราสาท เช่น พระปราสาทวัดไชยวัฒนาราม พระปราสาทวัดราชบูรณะ เป็นต้น

พระสถูปเจดีย์

ส่วนใหญ่มีรูปร่างแบบกรวยกลมมียอดขาวเรียวแหลม หรือมีลักษณะเป็นรูปทรงที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทรงลอมฟาง” พระสถูปเจดีย์รูปทรงดังกล่าวนี้ ปรากฏมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้มีการพัฒนารูปแบบกลายมาเป็นรูปทรงกรวยเหลี่ยม หรือมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏสืบทอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สิ่งก่อสร้างอื่นๆที่อาจพบปรากฏอยู่ในเขตพุทธาวาส ได้แก่

พระมณฑป

หมายถึง อาคารที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุอยู่ภายใน เช่น พระบรมสารีริกธาตุ รอยพระพุทธรบาท พระไตรปิฎก เป็นต้น ลักษณะทรงมณฑป ปราสาท และบุษบก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือศาสน์สมเด็จฯว่า “มีแบบอย่างเดียวกัน” คือเป็นโรงหรือปะรำ มีหลังคาเป็นเครื่องยอดคล้ายกับยอดปราสาทรูปทรงกรวยเหลี่ยม ด้วยอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมมีช่องประตูเข้าออก 1-2 และ 4 ช่องทาง นอกจากนั้นยังได้ทรงอธิบายต่อไปอีกว่า “ถ้ามีมุขเรียกว่าปราสาท ถ้าไม่มีมุขและคนเข้าไปได้หลายคนเรียกว่ามณฑป ถ้าเล็กเข้าไปได้คนเดียวหรือไม่ได้เลยเรียกว่าบุษบก”

พระระเบียง

หมายถึง อาคารที่สร้างขึ้นล้อมรอบอาคารที่สำคัญทางศาสนา ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร สถูปเจดีย์ พระมณฑป ฯลฯ ตลอดจนล้อมรอบเขตพุทธาวาสทั้งบริเวณ

กำแพงแก้ว

หมายถึง สิ่งก่อสร้างคล้ายกับกำแพงหรือเขื่อนทั่วไป สร้างขึ้นเพื่อล้อมพื้นที่ซึ่งเป็นศาลาอยู่รอบพระอุโบสถ เพื่อเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตบริเวณ หรือกำหนดขอบเขตพัทธสีมา

สีมาและซุ้มสีมา

หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มักทำด้วยหินเป็นรูปโค้งแหลมค่อนบน เพื่อแสดงเขตแดนของพระอุโบสถ ในสมัยอยุธยาโดยทั่วไปมักจะไม่มีซุ้มสีมา แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการสร้างซุ้มแบบต่างๆขึ้นคลุมใบสีมา โดยซุ้มสีมาที่สร้างขึ้นนี้จะมีลักษณะและรูปทรงต่างๆกันไปตามรูปแบบศิลปและความนิยม

2.2.3 พัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมและการวางผังส่วนพุทธาวาสของวัดในประเทศไทย

ดังที่ได้กล่าวถึงการที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามายังดินแดนซึ่งปัจจุบันคือประเทศไทย เป็นครั้งแรกเมื่อสมัยสุโขทัย และกลายเป็นศาสนาประจำชาติที่พุทธศาสนิกชนยึดมั่นนับถือสืบทอดต่อกันมา ในสมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน ลักษณะรูปแบบการปกครอง ตลอดจนวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ความนิยมที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ล้วนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม รวมทั้งการจัดวางผังของอาคารสิ่งก่อสร้างในวัดที่สร้างขึ้นในยุคสมัยที่ต่างกันนั้น กล่าวคือ

สมัยสุโขทัย

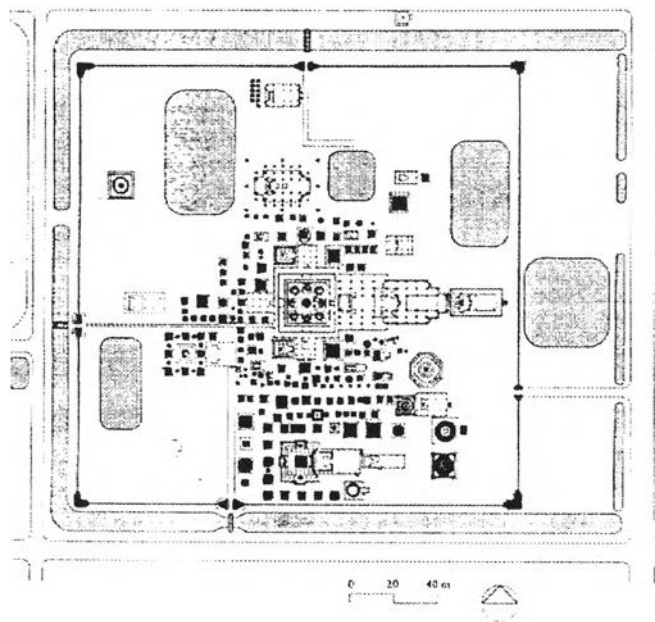
ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ในสมัยสุโขทัย เป็นช่วงที่มีการสร้างวัดขึ้นเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากเป็นช่วงแรกที่มีการรับนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ มีการสร้างวัดขึ้นในเมืองเป็นสถานที่เพื่อให้ชาวเมืองได้ใช้เป็นที่พักพิงการกุศล รวมทั้งวัดที่สร้างขึ้นในบริเวณ “อรัญญิก” หรือป่าวิเวกที่ห่างไกลจากเมืองออกไป ที่เรียกว่า “วัดอรัญวาสี” เป็นที่พำนักของพระสงฆ์ซึ่งชอบอยู่อย่างสันโดษในที่สงัดเงียบตามหลักวิปัสสนาธุระ

วัดในสมัยสุโขทัยจะมีพระสถูปเป็นหลักประธานของวัด ทั้งที่เป็นสถูปทรงระฆังกลมแบบลังกา และสถูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่เป็นสถูปลักษณะเฉพาะของสุโขทัย มักจะสร้างวิหารขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้านหน้าพระสถูป โดยมากเป็นวิหารโถงใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งในสมัยนี้จะนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ด้วย นอกจากนั้น วิหารยังใช้เป็นที่พักอาศัยของภิกษุต่าง ๆ ในช่วงแรกจะมีการสร้างหลังคาคลุมเชื่อมระหว่าง

วิหารและระเบียงหรือบันไดทางขึ้นสู่องค์พระสถูป ต่อมามีการสร้างวิหารแยกออกมาต่างหาก แต่ยังคงอยู่ในแนวแกนประธานและอยู่ไม่ไกลจากพระสถูป นอกจากนี้ ในสมัยสุโขทัยยังได้เริ่มมีความนิยมในการสร้างมณฑปสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งเป็นหลักประธานของวัดแทนการสร้างพระสถูป และสร้างวิหารตั้งอยู่ด้านหน้ามณฑป ส่วนอุโบสถมักสร้างเป็นอาคารขนาดเล็กให้เพียงพอต่อการใช้เป็นที่พักบิณฑบาตของพระภิกษุเท่านั้น นิยมสร้างแยกออกไปอยู่ในส่วนที่สงบวิเวกของวัด และพระภิกษุสามารถใช้อุโบสถของวัดใกล้เคียงเป็นที่ประกอบสังฆกรรมร่วมกันได้ ในบางวัดจึงไม่มีการสร้างอุโบสถ

ลักษณะการวางผังส่วนพุทธาวาส

อาคารสิ่งก่อสร้างอันประกอบค้ำย พระสถูป, วิหาร ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญอันเป็นที่สักการบูชา รวมทั้งเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญต่างๆ จะตั้งรวมกลุ่มกันอยู่ในเขตที่เรียกว่า “พุทธาวาส” โดยมีกำแพงหรือกำแพงแก้วล้อมรอบเป็นสังกัณคขอบเขตอย่างชัดเจน

แผนผังที่ 1 ผังวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

ที่มา : Clarence Aasen T. *Architecture of Siam : A Cultural History Interpretation*. (New York : Oxford University Press, 1998) page 78

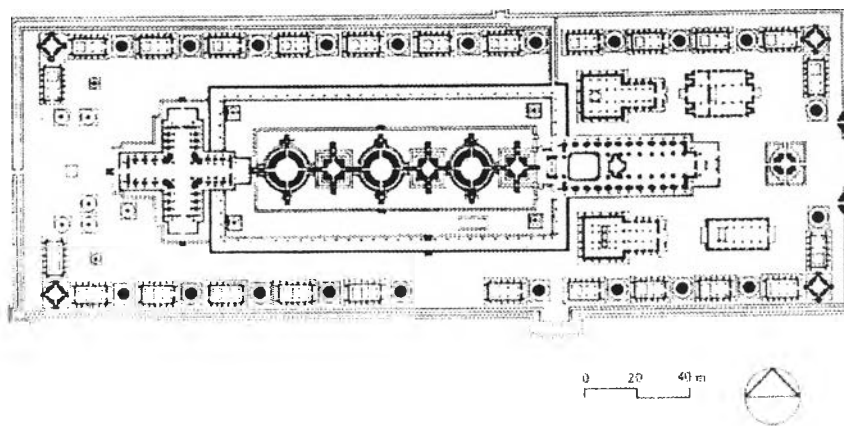
สมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาก็ยังมีการสร้างวัดอย่างแพร่หลายสืบเนื่องมาแต่สมัยสุโขทัย แต่วัดส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาจะมีความแตกต่างไปจากวัดในสมัยสุโขทัย กล่าวคือ จะเป็นวัดที่มีการสร้างอุโบสถเป็นหลักประธานของวัดและเป็นอุโบสถที่มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าก่อน อันเนื่องมาจากคตินิยมที่ว่า การบวชเรียนถือเป็นประเพณีที่ต้องทำกันในกลุ่มผู้ชาย (เนตรนภิศ นาควิริยะและคณะ, 2525: 9) ทำให้พระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น เป็นเหตุให้ต้องมีอุโบสถขนาดใหญ่เพื่อให้เพียงพอต่อการใช้งาน จากเหตุดังกล่าวส่งผลให้เกิดการสร้างกุฏิสงฆ์เป็นที่พำนักประจำของพระสงฆ์ด้วย นอกจากนั้นเมื่อคตินิยมในการบวชเรียนแพร่หลายมากขึ้น ทำให้เกิดการบวชแบบชั่วคราวขึ้น

ถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญ เป็นผลให้การศึกษาเจริญขึ้นตามวัด วัดจึงมีบทบาทสำคัญทางด้านการศึกษาเป็นสถานที่ที่ผู้ปกครองนิยมนพาเด็กชายไปฝากเพื่อเรียนดังเช่น โรงเรียนประชาบาลในปัจจุบัน

ลักษณะการวางผังส่วนพุทธาวาส

ในสมัยอยุธยา นอกจากจะมีการสร้างอุโบสถเป็นประธานของวัดแล้ว ยังนิยมการสร้างสถูปเจดีย์ทรงปราสาทอันเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากขอมและสถูปเจดีย์ทรงอื่นเป็นประธานของวัดด้วย โดยจะสร้างพระระเบียงหรือ “คค” ขึ้นเพื่อปิดล้อมขอบเขต และเป็นการส่งเสริมความสำคัญของส่วนหลักประธานหรือส่วนพุทธาวาส อันเป็นคตินิยมที่ได้รับมาจากขอมเช่นเดียวกัน ส่วนตำแหน่งทางค้ำหน้าและค้ำหลังของสถูปเจดีย์จะสร้างอุโบสถและ (หรือ) วิหารขึ้นไว้ โดยมากมักอยู่ในแนวแกนตะวันออกตะวันตก

แผนผังที่ 2 ผังวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : Clarence Aasen T. Architecture of Siam : A Cultural History Interpretation. (New York : Oxford University Press, 1998) page 98

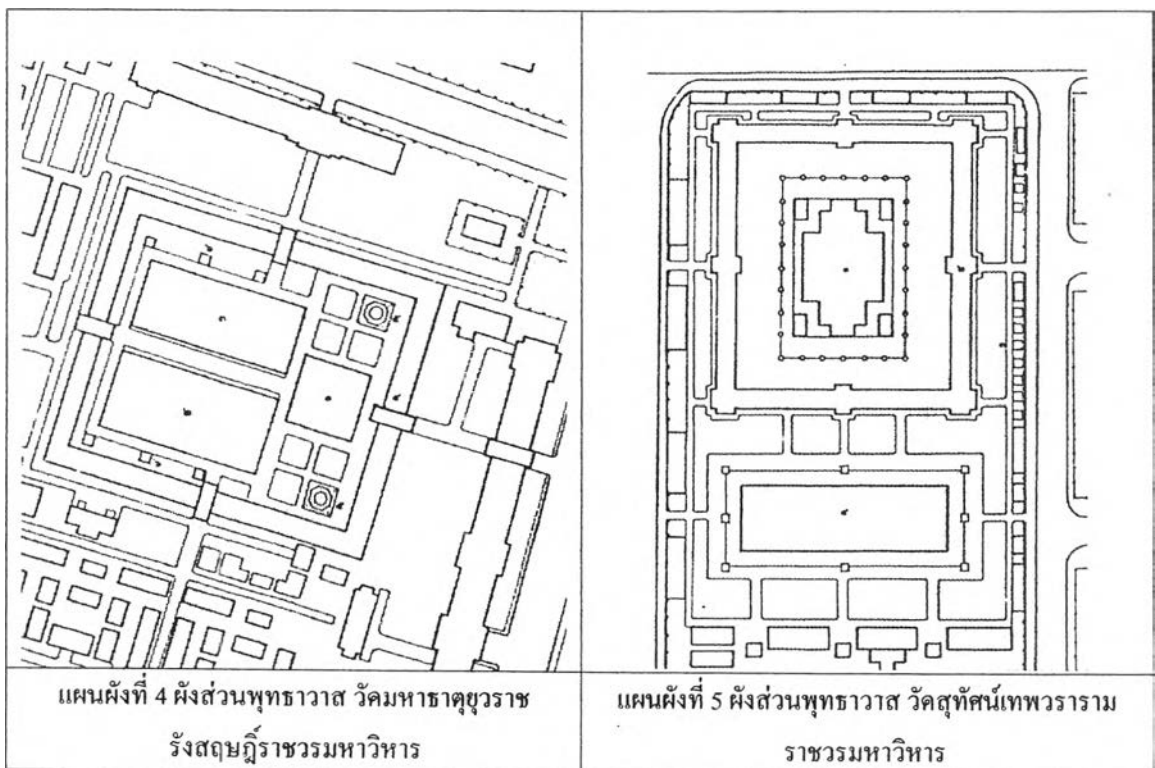
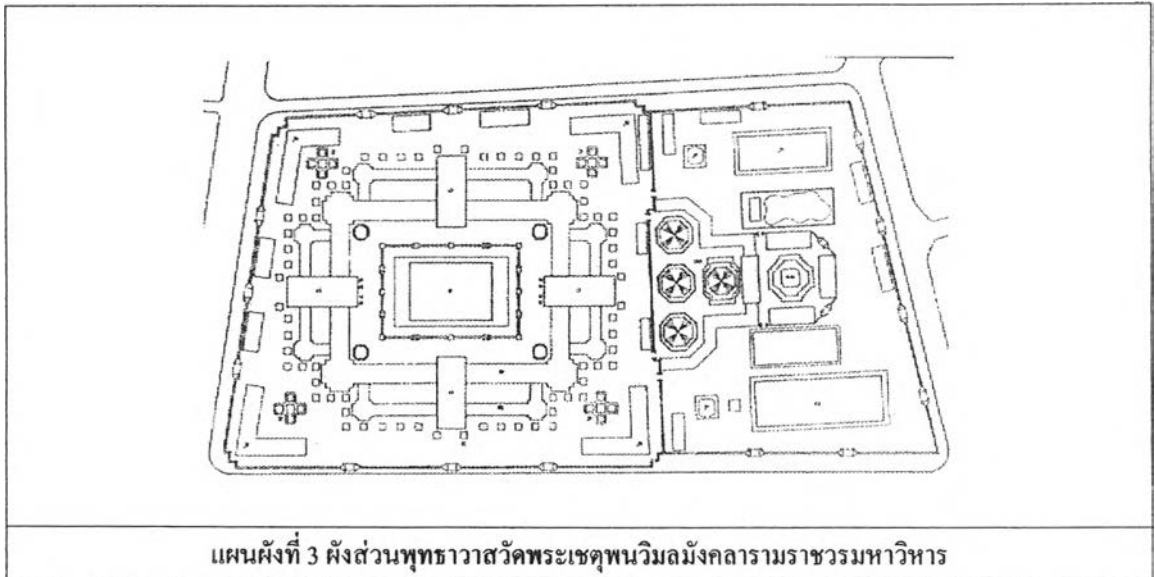
สมัยรัตนโกสินทร์

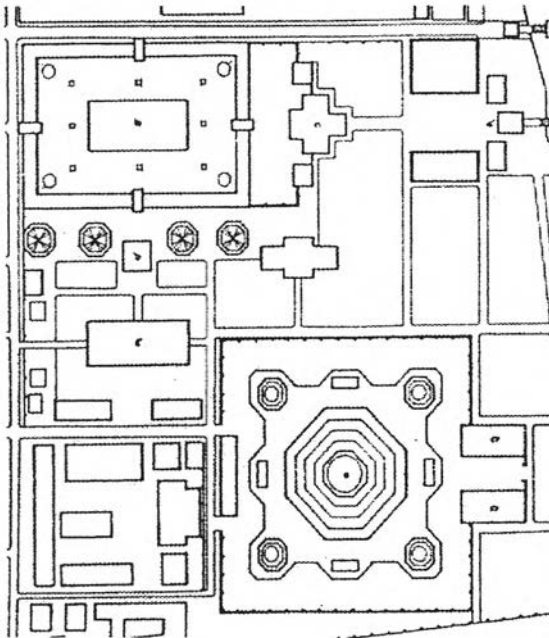
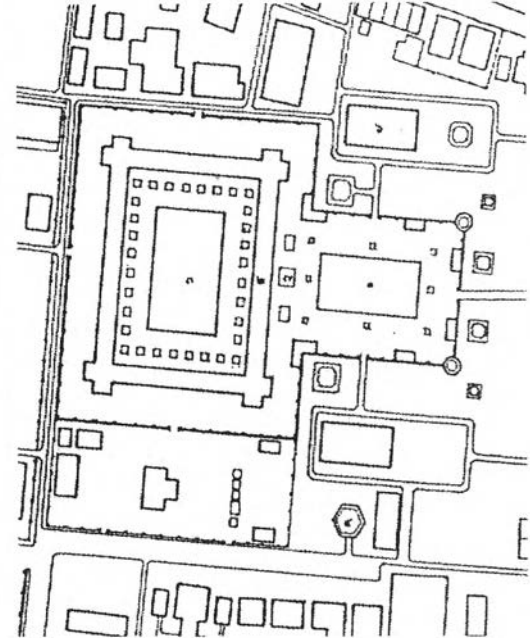
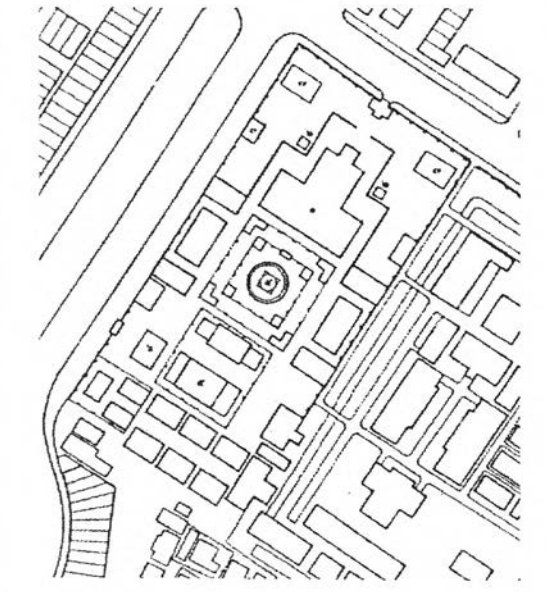
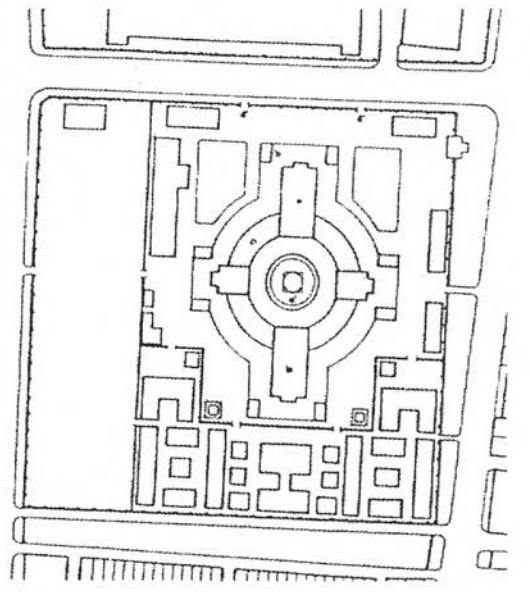
มูลเหตุของการสร้างวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ยังคงเป็นไปในทำนองเดียวกันกับในอดีตที่ผ่านมา แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ การให้ความสำคัญกับการสร้างกุฏิสงฆ์และการสร้างศาลาการเปรียญ การสร้างวัดพุทธเจดีย์ต่างๆที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้านนั้น มักจะเริ่มจากการสร้างกุฏิสงฆ์ก่อน เพื่อเป็นที่ทำนุของสงฆ์ แล้วสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเป็นที่ทำบุญฟังเทศน์ด้วย ส่วนสิ่งอื่นๆจะเลือกสร้างขึ้นมาทีหลังตามกำลังที่มี รวมทั้งอุโบสถก็สร้างขึ้นภายหลังด้วย ยกเว้น วัดที่มีผู้มีอำนาจหรือมีทรัพย์สร้างขึ้นก็จะสร้างอุโบสถขึ้นก่อน ส่วนสถูปเจดีย์และวิหารซึ่งแต่เดิมมีบทบาทเป็นประธานของวัดนั้นก็ลดความสำคัญลง เนื่องจากสถูปเจดีย์สร้างขึ้นมีอยู่มากแล้วมาแต่เดิม ส่วนการประกอบพิธีกรรมต่างๆนิยมจัดขึ้นในอุโบสถ ไปจนถึงในศาลาการเปรียญ ทำให้วิหารเป็นเพียงที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญเพียงอย่างเดียว มาภายหลังจึงสร้างวิหารให้มีขนาดเล็กลง

ลักษณะการวางผังส่วนพุทธาวาส

การวางผังของอาคารในส่วนพุทธาวาสในสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงยึดถือรูปแบบเมื่อครั้งกรุงเก่ากล่าวคือ การให้ความสำคัญกับส่วนประธาน โดยสร้างพระระเบียงหรือคคล้อมรอบไว้ ต่อมาภายหลังเมื่อได้ทำการติดต่อกับชาวยุโรปและมีความสัมพันธ์กับต่างชาติ ทำให้รูปแบบของอาคารสิ่งก่อสร้างรวมทั้งองค์ประกอบที่ใช้ประดับตกแต่งได้รับอิทธิพลต่างชาติไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีนหรือจากทางตะวันตก เป็นผลให้ลักษณะการ

วางแผนผังมีความแตกต่างหลากหลายจากเดิมมากขึ้น ดังตัวอย่างแผนผังส่วนพุทธาวาสของพระอารามหลวงชั้นเอกต่อไปนี้

	
<p>แผนผังที่ 6 ผังส่วนพุทธาวาส วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร</p>	<p>แผนผังที่ 7 ผังส่วนพุทธาวาส วัดราชโอรสาราม ราชวรวิหาร</p>
	
<p>แผนผังที่ 8 ผังส่วนพุทธาวาส วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร</p>	<p>แผนผังที่ 9 ผังส่วนพุทธาวาส วัดราชปิตุสถิตมหา สีมารามราชวรวิหาร</p>

แผนผังที่ 3 – 9 ที่มา : พงศกร ชิมสวัสดิ์, “การวางผังส่วนพุทธาวาสของพระอารามหลวงชั้นเอกในเขตกรุงเทพมหานคร ที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5” รายงานประจำภาคเรียน วิชา 2501720 พัฒนาการสถาปัตยกรรมไทย ประจำภาคการศึกษา ปลาย ปีการศึกษา 2542 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากที่ได้ทำการศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง “การวางผังสวนพุทธาวาสของพระอารามหลวงชั้นเอกในเขตกรุงเทพมหานคร ที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5” ซึ่งเป็นรายงานประจำภาคเรียน ของวิชา 2501720 พัฒนาการสถาปัตยกรรมไทย ประจำภาคการศึกษาปลาย ปีการศึกษา 2542 ที่ผ่านมา ทำให้พอจะสรุปเป็น ผลการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการวางผังในส่วนพุทธาวาสของพระอารามในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ โดยจะแยก พิจารณาเป็นหัวข้อ ดังต่อไปนี้

ขอบเขตของสวนพุทธาวาส

พระอารามหลวงชั้นเอกที่เลือกมาศึกษา ล้วนแต่มีการแบ่งแยกขอบเขตของสวนพุทธาวาสออกจากส่วน สังฆาวาสและส่วนพื้นที่อื่นๆ อย่างเด่นชัด โดยมากมักใช้กำแพงเป็นเครื่องแบ่งแยกและกำหนดขอบเขต ซึ่ง สามารถแบ่งออกเป็นหลายลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูนที่มีความมั่นคงแข็งแรง มีการเจาะช่องทางเข้าที่ตรงกับแนวแกน หรือช่องทางเข้าสู่อาคารที่มีความสำคัญ มีการสร้างอาคารขึ้นร่วมกับแนวกำแพงเหล่านี้ด้วย เช่น ศาลาหน้าวัด พลับพลาเปลื้องเครื่องและเกย เป็นต้น พระอารามที่ใช้กำแพงในลักษณะนี้ เช่น วัดพระ เชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดสุทัศนเทพวราราม, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม, วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น ส่วนกำแพงที่วัดเบญจมบพิตร มีลักษณะเป็นกำแพงที่มีเสาเป็นระยะ ที่ช่องระหว่างช่วงเสา ทำเป็นลูกกรงโปร่งลวดลายราชวัตร ทำให้สามารถมองเห็นพระอุโบสถได้เต็มอาคารด้วยการมอง จากภายนอก
2. มีการนำเอาเส้นทางสัญจร เช่น แม่น้ำ, คลอง, ถนน หรือลักษณะภูมิประเทศทางธรรมชาติร่วมเป็น เครื่องแสดงขอบเขตสวนพุทธาวาส เช่น วัดอรุณราชวราราม, วัดราชโอรสาราม เป็นต้น
3. กำหนดขอบเขตของสวนพุทธาวาส ด้วยพระระเบียง เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

หลักประธานของสวนพุทธาวาส

อาคารที่เป็นหลักประธานของสวนพุทธาวาส มักเป็นอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญ เป็นที่ ประคิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพบูชา หรือเป็นสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมอันสำคัญ ส่วนหลักประธานนี้ มักวางอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญหรืออยู่บริเวณส่วนศูนย์กลางของพื้นที่ ในแนวแกนหลักของการจัดวางผังของสวน พุทธาวาส ส่วนประธานจะถูกส่งเสริมความสำคัญให้เด่นชัดขึ้นในหลายลักษณะ อาทิ ขนาดของอาคารสิ่งก่อสร้าง ที่ใหญ่โต, การประดับตกแต่งที่ประณีตสวยงามเป็นพิเศษ, วางอยู่ในตำแหน่งสำคัญ หรือถูกล้อมรอบด้วยพระ ระเบียง เป็นต้น

จากการทำการศึกษาพระอารามที่ยกมาเป็นตัวอย่าง จะสามารถจำแนกลักษณะของหลักประธานได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่

1. พระอารามที่มีอาคารเป็นหลักประธาน แบ่งออกเป็น
 - มีพระอุโบสถเป็นประธาน เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดเบญจมบพิตร
 - มีพระวิหารเป็นประธาน เช่น วัดราชโอรสาราม, วัดสุทัศนเทพวราราม
 - มีพระสถูปเจดีย์เป็นประธาน เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
2. พระอารามที่มีกลุ่มอาคารเป็นหลักประธาน เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

การหันทิศทาง

พระอารามที่เลือกมาทำการศึกษา มีการวางผังส่วนพุทธาวาสหันไปในทิศทาง ๒ ลักษณะ ได้แก่

1. หันหน้าสู่ทิศเหนือ เช่น วัดสุทัศน์เทพวราราม, วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม, วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น
2. หันหน้าสู่ทิศตะวันออก เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดอรุณราชวราราม, วัดราชโอรสาราม, วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น

การวางอาคารให้หันไปในทิศทางดังกล่าว อาจเป็นเหตุมาจากลักษณะของภูมิประเทศที่ตั้งพระอารามแห่งนั้น รวมทั้ง คตินิยมที่มีมาแต่เดิมมาประกอบกัน กล่าวคือ ด้วยเหตุที่แต่เดิมนั้นมีคติที่จะสร้างอาคารในส่วนพุทธาวาสให้หันไปทางทิศตะวันออก เมื่อพุทธศาสนิกชนมาสักการะพระพุทธรูปหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่หันไปทางทิศตะวันออกนั้น นับได้ว่าเป็นการสักการะพระพุทธรูปเจ้าและพระอรหันต์ซึ่งสถิตอยู่ ณ แคนธนูชาติทางด้านทิศตะวันตกไปพร้อมกัน ในคราวเดียว

อีกลักษณะหนึ่งคือ การสร้างอาคารในส่วนพุทธาวาสให้หันไปทางด้านที่เป็นทางสัญจรหลัก เพื่อความสะดวกของผู้ที่เดินทางมายังพระอาราม ซึ่งแต่เดิมนักหันลงสู่แม่น้ำลำคลองเป็นหลัก ต่อเมื่อมีการปฏิสังขรณ์หรือสร้างอาคารขึ้นเพิ่มเติมในระยะหลัง จึงปรับให้หันทิศทาง ไปสู่เส้นทางสัญจรที่เปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะการพัฒนาของเมือง เช่น การหันไปสู่อุทิศทางของถนนที่ตัดขึ้นใหม่ เป็นต้น

แนวแกนประธานและแนวแกนรอง

ผังส่วนพุทธาวาสของพระอารามที่ทำการศึกษานั้น มีแนวแกนประธานเป็นแกนที่ลากผ่านอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นหลักประธานของส่วนพุทธาวาส และมักจะเป็นแกนที่แบ่งพื้นที่ส่วนพุทธาวาสออกเป็นส่วนที่เท่าๆ กัน เมื่อจัดวางอาคารในแนวแกนดังกล่าวจึงทำให้เกิดผังที่มีลักษณะสมมาตร

ลักษณะการวางผังและองค์ประกอบอื่นๆ

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ลักษณะการวางผังของพระอารามหลวงชั้นเอกที่เลือกมาทำการศึกษานั้น โดยมากมีการวางผังในลักษณะสมมาตร และมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นหลักประธานอยู่ในตำแหน่งหลักหรืออยู่ที่ตำแหน่งศูนย์กลางของพื้นที่ การส่งเสริมความสำคัญของส่วนหลักประธานให้เด่นชัดขึ้นมา นอกเหนือจากการสร้างให้มีขนาดที่ใหญ่โตและมีการประดับตกแต่งที่ประณีตงดงามแล้ว ยังได้มีการนำองค์ประกอบอื่นๆที่มีความสำคัญรองลงไป มาจัดวางในผังร่วมด้วย องค์ประกอบรองเหล่านั้นมีหลายลักษณะ อาทิ ชุ่มเสมา, พระเจดีย์ราย, พระเจดีย์มุมหรือเจดีย์บริวาร, ศาลาราย, ศาลาหน้าวัด, วิหารทิศ, วิหารมุข, วิหารคด, วิหารน้อย, หอพระ, พระระเบียง, หอระฆัง, ชุ่มประตู่ เป็นต้น

หากพิจารณาจะเห็นว่าแนวความคิดและจุดมุ่งหมายของการจัดวางอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เป็นองค์ประกอบรองเข้าร่วมในผังนั้น มีอยู่หลายลักษณะด้วยกัน เป็นต้นว่า

1. องค์ประกอบรองต่างๆ เป็นส่วนช่วยให้ความหมายรวม ทั้งหน้าที่การใช้งานของส่วนหลักประธานครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น ชุ่มเสมาที่ประจำอยู่ทั้ง 4 มุม และทั้ง 4 ด้านของพระอุโบสถ อันเป็นเครื่องแสดงถึงขอบเขตอาณาเขต หมายความว่าพระอุโบสถนั้นเป็นอาคารที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมได้

2. องค์ประกอบรองทำหน้าที่ตรงตามลักษณะของการใช้งานอาคาร เช่น เป็นพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูป, เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุอัฐิธาตุ, เป็นศาลาที่นั่งพักหรือใช้เป็นศาลาอเนกประสงค์ เป็นต้น
3. องค์ประกอบรอง เป็นเครื่องกำหนดขอบเขต เช่น พระระเบียง
4. องค์ประกอบรอง เป็นเครื่องช่วยในเรื่องมุมมอง และการนำสายตา เช่น ศาลาหน้าวัด, ชุมประตู่ทางเข้าสู่ส่วนพุทธาวาส, เจดีย์บริวารที่เรียงรายอยู่เป็นแนวที่ทางเข้าสู่ส่วนพุทธาวาส, เจดีย์รายโดยรอบพระอุโบสถหรือพระวิหาร เป็นต้น
5. องค์ประกอบรอง เป็นเครื่องช่วยลดทอนสัดส่วนของอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นหลักประธาน ซึ่งมักมีความใหญ่โต ให้ลงมาใกล้เคียงและแลดูสัมพันธ์กับสัดส่วนของมนุษย์ที่เข้าไปใช้งานอาคาร เช่น ศาลารายและพระระเบียง โดยรอบพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม
6. องค์ประกอบรอง เป็นส่วนช่วยให้เกิด “ความงาม” ที่สมบูรณ์แบบตามคตินิยมในการสร้างงานสถาปัตยกรรมไทยซึ่งเป็นพุทธศาสนสถาน

2.2.4 ประเภทของวัดและการสถาปนาพระอารามหลวง

ล่วงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ความเป็นชาติเอกราชภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขที่ยังคงดำรงอยู่ เป็นผลให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมตลอดจนการพระศาสนา ล้วนเจริญรุ่งเรืองและสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยยังยึดมั่นในพระบรมพุทธานุศาสนานาเป็นศาสนาประจำชาติ ดังนั้นจึงมีการสร้างและบูรณะซ่อมแซมวัดให้อยู่ในสภาพที่ดีอยู่เสมอไม่ว่าจะโดยประชาชนทั่วไป บรรดาทหาร ตำรวจ ข้าราชการ และพระราชาวงศ์ ด้วยถือกันว่าเป็นการประกอบการกุศลอันยิ่งใหญ่ จากเหตุดังกล่าวทำให้วัดที่สร้างขึ้นหรือได้รับการบูรณะขึ้นนั้นมีความแตกต่างกันออกไปหลายลักษณะ

ในปัจจุบันนั้น วัดทั้งหลายมีฐานะทางกฎหมายเป็นนิติบุคคลเท่าเทียมกัน แต่ในทางพระวินัยยังมีฐานะที่แตกต่างกันอยู่อีก ดังนั้น ตามมาตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จึงได้จำแนกวัดออกเป็น 2 ประเภท คือ

ก. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

ได้แก่ “อาราม” ตามที่ได้เคยบัญญัติไว้ในมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นวัดที่เลื่อนฐานะมาจากสำนักสงฆ์ เพื่อประโยชน์ทางพระวินัย โดยได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้วพร้อมที่จะใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมตามพระวินัยได้ทุกประการ เป็นวัดที่สมบูรณ์ด้วยฐานะทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัย

ข. สำนักสงฆ์

ได้แก่ วัดที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศแต่งตั้งวัดแล้ว รวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นตามความในมาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ด้วย และยังมีได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแต่สามารถใช้เป็นสถานที่ทำนกออยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ ฐานะทางกฎหมายเป็นนิติบุคคลโดยสมบูรณ์แล้ว ส่วนฐานะทางพระวินัย ยังไม่พร้อมจะใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมตามพระวินัยทุกประการ ได้เพราะยังมีได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา (กรมการศาสนา, 2525 : 1)

แต่หากจะจำแนกออกตามสภาพฐานะของวัด อาจแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. วัดหลวง

ได้แก่ วัดที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระพุทธราชาทรงสร้างและปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ก็ดี พระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ผู้ดำรงตำแหน่งหรือแก่วงศ์ใด มีอยู่จำนวนหนึ่งที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารผู้ใหญ่ ทรงสร้างหรือสร้างขึ้นหรือทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้น แล้วน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระอารามหลวง รวมทั้งวัดที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์ และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวงด้วย (กรมการศาสนา, 2526 : 1 – 2)

2. วัดราษฎร์

ได้แก่ วัดที่ประชาชนทั่วไปสร้างหรือปฏิสังขรณ์ ซึ่งได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและประกาศตั้งวัดโดยถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้ว และช่วยกันทำนุบำรุงวัดสืบต่อกันมาตามลำดับ วัดราษฎร์ หมายถึง วัดทั้งหมดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ซึ่งมิได้นับเข้าเป็นพระอารามหลวง

3. วัดร้าง

ได้แก่ วัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษาอยู่ประจำ ซึ่งทางราชการจะขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้างไว้ วัดร้างเองโดยสภาพยังเป็นนิคมบุคคลอยู่โดยสมบูรณ์ และมีโอกาสที่จะเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้อีก โดยดำเนินการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการยกวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ พ.ศ. 2514

พระอารามหลวงและการสถาปนาพระอารามหลวง

จากที่กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ทราบว่า วัดหลวงหรือพระอารามหลวงนอกจากจะเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์หรือบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงสร้างหรือทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นนั้น วัดที่ประชาชนสร้างหรือที่เรียกว่า วัดราษฎร์ ก็สามารถยกระดับขึ้นเป็นวัดหลวงได้เช่นเดียวกัน ซึ่งนับเป็นการเชิดชูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นทางหนึ่ง ทางรัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญดังกล่าวจึงได้กำหนดให้วัดที่สมควรได้รับเกียรติยกย่องเป็นพิเศษ ขอพระราชทานยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงได้ โดยออกเป็นระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อ พ.ศ. 2518 เพื่อเป็นการส่งเสริมโบราณราชประเพณีและสนับสนุนนโยบายดังกล่าวด้วย ดังนั้น การขอพระราชทานยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงจึงได้ดำเนินการสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้พระอารามหลวงมีจำนวนเพิ่มขึ้นตามลำดับด้วย

การพิจารณาว่าวัดใดสมควรได้รับเกียรติยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงนั้น มีหลักเกณฑ์กำหนดไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อ พ.ศ. 2518 (ข้อ 3) ว่า วัดที่สมควรยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงนอกจากเป็นวัดที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชหรือพระบรมวงศ์ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์ หรือทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือเป็นวัดที่รัฐบาลสร้างแล้ว ต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นวัดที่เป็นหลักฐาน โดยมีเสนาสนะถาวรหรือมีปูชนียวัตถุที่เป็น โบราณสถาน หรือ โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ
2. เป็นวัดที่มีการปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นหลัก
3. เป็นวัดที่มีการพัฒนาและมีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะชน
4. มีพระสงฆ์จำพรรษาดังแต่ 20 รูปขึ้นไปติดต่อกันมาเป็นเวลา 5 ปีถึงปัจจุบัน

5. เป็นวัดสำคัญของท้องถิ่น หรือเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาของทางราชการเป็นประจำหรือเป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์
6. ต้องมีอายุ 50 ปีขึ้นไป

ซึ่งเมื่อพิจารณาเห็นว่าเข้าหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ก็จะมีรายงานเสนอพร้อมทั้งประวัติวัด แผนที่แสดงที่ตั้งวัด แผนผังแสดงสิ่งปลูกสร้างและภาพถ่ายดาวเทียมของวัดเพื่อขอความเห็นชอบไปตามลำดับ สุดท้ายกระทรวงศึกษาธิการนำเสนอให้มหาเถรสมาคมพิจารณา เมื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาเห็นชอบด้วยแล้ว กระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการขอพระราชทานยกวัดนั้นขึ้นเป็นพระอารามหลวงต่อไป

วัดหลวง หรือ พระอารามหลวง ยังจัดแบ่งชนิดออกตามความสำคัญ ได้ดังนี้

1. ชั้นเอก ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุพระบรมอัฐิ หรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูง แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และวรมหาวิหาร
2. ชั้นโท ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ หรือวัดที่มีเกียรติ แบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร และวรวิหาร
3. ชั้นตรี วัดที่มีเกียรติ วัดประจำเมืองหรือวัดสามัญ แบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ ราชวรวิหาร วรวิหาร และสามัญ

ชนิดต่างๆของพระอารามหลวงดังกล่าว หมายถึง

1. ราชวรวิหาร ได้แก่ พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้างและปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์
2. วรวิหาร ได้แก่ พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ผู้ดำรงศักดิ์สูงมากดี แก่วัดเองก็ดี รวมทั้งวัดที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวงควรยกเป็นเกียรติยศจัดว่าเป็นวัดมีเกียรติ
3. ราชวรมหาวิหาร ได้แก่ พระอารามชนิดราชวรวิหารที่เป็นพระอารามใหญ่โต และมีของก่อสร้างใหญ่โต
4. วรมหาวิหาร ได้แก่ พระอารามชนิดวรวิหารที่เป็นพระอารามใหญ่โต และมีของก่อสร้างใหญ่โต
5. สามัญ ได้แก่ พระอารามหลวงที่ไม่อยู่ในหลักเกณฑ์ดังกล่าว (กรมศิลปากร, 2540 : 9 – 10)

2.3 พระอารามเฉลิมพระเกียรติ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน

จากหัวข้อข้างต้น ทำให้ทราบถึงมูลเหตุของใจในการสร้างพระอารามในพุทธศาสนาในประเทศไทยบางประการ ที่แตกต่างนอกเหนือไปจากการสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนาที่ในการประกอบพุทธศาสนพิธีหรือเป็นเพียงที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ จะสังเกตเห็นว่าพระอารามซึ่งปรากฏเป็นตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นประกอบนั้น โดยมากจะเป็นพระอารามที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงสถาปนาขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชแต่เดิมของไทย ซึ่งเทิดทูนพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ ทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองในฐานะที่ทรงเป็นท้าวราชา พระราชกรณียกิจรวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ล้วนแต่เป็นสิ่งสำคัญอันเป็นเครื่องแสดงพระเกียรติยศและพระบรมเดชานุภาพ

พระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้น จึงเป็นพระอารามที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์หลายประการดังกล่าวข้างต้น ซึ่งล้วนแต่สรรคสร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างชั้นสูง มีความงดงามสมพระเกียรติและสมกับเป็นพุทธศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ของชาติ พระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นการเฉลิมพระเกียรติและเป็นการพระราชกุศลส่วนพระองค์แล้ว ยังมีพระอารามในบางแห่งที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ รวมทั้งเป็นการอุทิศพระราชกุศลพระราชทานบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญเกี่ยวข้องในพระองค์ อาทิ สมเด็จพระราชบุพการี สมเด็จพระราชชนก สมเด็จพระราชชนนี พระประยูรญาติที่ทรงสนิทสนมหา รวมทั้งพระราชวงศ์ที่ประกอบกรณียกิจเป็นคุณต่อบ้านเมือง เป็นต้น ในกรณีนี้มีจำนวนไม่น้อยที่เป็นพระอารามที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน คำว่า “ฝ่ายใน” ในที่นี้ หมายถึง สตรี อันมีที่มาจาก การที่พระบรมมหาราชวังมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่ เขตพระราชฐานชั้นนอกซึ่งอยู่ทางด้านหน้าพระบรมมหาราชวัง เขตพระราชฐานชั้นกลาง และเขตพระราชฐานชั้นใน ซึ่งเขตพระราชฐานชั้นในนี้ “เป็นบริเวณด้านในของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งต่อเนื่องกับพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระราชธิดา และที่อยู่ของเจ้าจอมตลอดจนข้าหลวงที่เป็นผู้หญิงล้วน จึงเรียกฝ่ายหญิงว่า ฝ่ายใน” (คณะกรรมการจัดทำหนังสือสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง, 2531: 4)

พระอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นนี้ ล้วนแต่เป็นพระอารามที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างอย่างประณีต มีการประดับตกแต่งที่สวยงาม อันเป็นเครื่องแสดงถึงแนวความคิดของผู้สร้างซึ่งต้องการสื่อความหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ ตลอดจนแสดงออกถึงลักษณะเฉพาะของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์นั้นๆ การใช้รูปสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายนี้อาจปรากฏเป็นรูปธรรมในส่วนขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่ง รวมทั้งปรากฏเป็นนามธรรมนับแต่เรื่องของการเลือกที่ตั้ง โครงการ การตั้งชื่อพระอาราม เป็นต้น

พระอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน หรือเป็นพระอารามที่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในทรงมีพระราชศรัทธาสร้างขึ้นเป็นการส่วนพระองค์ รวมทั้งเป็นพระอารามหลวงที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งพอจะยกตัวอย่างได้ดังนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ลำดับที่	ชื่อวัด	ข้อมูลเกี่ยวกับวัด
1	วัดเทพศิรินทราวาส	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ริมคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งตะวันตก แขวงเทพศิรินทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่ออุทิศพระราชากุศลถวายแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี เริ่มก่อสร้างประมาณ พ.ศ. 2419
2	วัดโสมนัสวิหาร	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ริมคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งใต้ แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติและอุทิศพระราชากุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี ภายหลังได้ทรงสร้างวัดมกุฏกษัตริยารามขึ้นเป็นวัดคู่
3	วัดเขมาภิรตาราม	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงสถาปนาขึ้น ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงปฏิสังขรณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิสังขรณ์อีกครั้ง และโปรดฯ ให้หรือพระที่นั่งมุลมณเฑียรในพระบรมมหาราชวังไปสร้างเป็นโรงเรียนไว้ในพระอาราม
4	วัดอนงคาราม	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ริมคลองบ้านสมเด็จพระองค์น้อยฝั่งตะวันตก แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เดิมชื่อ วัดน้อยจำแถม ท่านผู้หญิงน้อยภรรยาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อคู่กันกับ วัดพิชัยญาติการาม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า วัดอนงคาราม
5	วัดเฉลิมพระเกียรติ	พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตำบลบางสีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

ลำดับที่	ชื่อวัด	ข้อมูลเกี่ยวกับวัด
	วัดเฉลิมพระเกียรติ	<p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นในบริเวณที่เป็นนิวาสถานเดิมของพระอัยกา พระอัยกี และเป็นที่อยู่ของกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนี การก่อสร้างสำเร็จลงในสมัยรัชกาลที่ 4</p>
6	วัดปรมัยยิกาวาส	<p>พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือ ตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อ วัดปากอ่าว กรมสมเด็จพระสุตวรรษิ์ทรงบูรณะ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า วัดปรมัยยิกาวาส</p>
7	วัดปทุมวนาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ตั้งอยู่ใกล้วังสระปทุม แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นทางด้านฝั่งตะวันตกของสวนสระปทุม เพื่อพระราชทานแก่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี แล้วพระราชทานนามว่า วัดปทุมวนาราม</p>
8	วัดหนัง	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ฝั่งขวาของคลองด่าน แขวงบางค้อ เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราวรัชกาลพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าท้ายสระ) มีจารึกที่ระฆังโบราณในวัดว่าสร้างใน พ.ศ. 2260 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีทรงสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม และในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง</p>
9	วัดรัชฎาธิฐาน	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ที่ตั้ง ริมคลองบางพรหม แขวงคลองซึกพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เดิมชื่อ วัดเงิน เป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา คู่กับ วัดทอง ผู้สร้างคือ เจ้ารัวเงินภักดีดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุदारักษ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอในรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม ในรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆในวัด ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง และพระราชทานนามว่า วัดรัชฎาธิฐาน</p>
10	วัดเทพธิดาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ถนนมหาไชย แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร</p>

ลำดับ	ชื่อวัด	ข้อมูลเกี่ยวกับวัด
	วัดเทพธิดาราม	<p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนา ใน พ.ศ. 2379 เพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิลาส (กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ) โปรดฯให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี เป็นแม่กองในการก่อสร้าง แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2382</p>
11	วัดราชนัคคาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ถนนมหาไชย แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนา ใน พ.ศ. 2383 เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี (ต่อมาคือสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี ในรัชกาลที่ 4) โปรดฯให้เจ้าพระยาอมราช (บุญนาคน) อธิบดีกรมนครบาล สืบรวจหาสถานที่ก่อสร้างและเป็นแม่กองในการก่อสร้าง</p>
12	วัดสังเวชวิศยาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมคลองบางลำภู แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>เป็นวัดโบราณก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ เดิมเรียก วัดสามจีน หรือ วัดบางลำภู มีตำนานว่าชาวจีน 3 คนร่วมกันสร้างขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ปฏิสังขรณ์ประธานแก่นักชี ยายพระองค์เจ้ากนิษฐนุชิตร์และพระองค์เจ้าชิตยา ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดฯให้บูรณะวัดใหม่ สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดสังเวชวิศยาราม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้มีการปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง</p>
13	วัดบุปผาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมคลองบุปผาราม แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา เดิมชื่อ วัดดอกไม้ ท่านผู้หญิงจันทร์ ภริยาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมา สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ปฏิสังขรณ์ต่อ แล้วถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเปลี่ยนนามว่า วัดบุปผาราม</p>
14	วัดสังข์กระจาย	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมคลองบางกอกใหญ่ ถนนอิสรภาพ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>เป็นวัดโบราณสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯให้</p>

ลำดับที่	ชื่อวัด	ข้อมูลเกี่ยวกับวัด
		สถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม พระราชทานแก่เจ้าจอมแว่น (คุณเสือ) พระสนมเอก เมื่อสร้างพระอุโบสถนั้นจุดพบพระสังกัจจายน์สำริดองค์หนึ่งและสังข์ตัวหนึ่ง จึงได้พระราชทานนามพระอารามว่า วัดสังข์กระจาย
15	วัดเครือวัลย์	พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ฝั่งใต้ของคลองมอญ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุณยรัตพันธุ์) พร้อมด้วยธิดา คือ เจ้าจอมเครือวัลย์ ในรัชกาลที่ 4 ได้ปฏิสังขรณ์แล้วถวายเป็นพระอารามหลวง
16	วัดศรีสุคาราม	พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อ วัดชีปะขาว กรมสมเด็จพระศรีสุตาธิบดี ได้สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัด ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ และพระราชทานนามว่า วัดศรีสุคาราม
17	วัดคูสิดาราม	พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อ วัดเสาประโคน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัด กรมพระราชวังบวรมหาเสนารักษ์ทรงปฏิสังขรณ์และพระราชทานนามใหม่ว่า วัดคูสิดาราม ใน พ.ศ. 2456 วัดกุฎีรินราชปักษ์เป็นวัดเล็กๆ ติดกับวัดคูสิดาราม มีสภาพรกร้างจึงรวมวัดทั้งสองเข้าด้วยกัน และได้รับการปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 3
18	วัดกนิษฐา	พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ที่ตั้ง ถนนราชวิถี แขวงบางพลัด เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร <u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u> เป็นวัดโบราณ เดิมเรียก วัดบางจาก หรือ วัดนอก ในช่วงปลายรัชกาลที่ 1 ต้นรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระเจ้าฟ้าประไพวดี (บางแห่งว่า ประลาวดี) กรมหลวงเทพวดีทรงสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ทรงพระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดกนิษฐา อันมีความหมายว่า วัดของพระน้องนาง

ลำดับที่	ชื่อวัด	ข้อมูลเกี่ยวกับวัด
19	วัดอัปสรสวรรค์	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมคลองด่าน เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>กล่าวว่าเศรษฐีจีนคนหนึ่งชื่อ อู๋ เป็นผู้สร้างวัด ชาวบ้านเรียกว่า วัดอู๋ บ้าง วัดจีนอู๋ บ้าง ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าจอมน้อย ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ปฏิสังขรณ์เพื่ออุทิศกุศลแด่ท่านเจ้าคุณบิดา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และพระราชทานนามใหม่ว่า วัดอัปสรสวรรค์ เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงเจ้าจอมน้อย</p>
20	วัดกาญจนสิงหาสน์	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมคลองบางพรหม แขวงคลองซกพระ เขตคลองชั้น กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p>เป็นวัดโบราณสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อ วัดทอง สร้างขึ้นคู่กับวัดเงิน สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดฯให้ทำการปฏิสังขรณ์ และในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดกาญจนสิงหาสน์</p>
21	วัดดาวดึงษาราม	<p>พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก แขวงบางซื่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร</p> <p><u>ประวัติการสร้างโดยสังเขป</u></p> <p><u>เจ้าจอมแฉ่ง</u> พระสนมเอกในรัชกาลที่ 1 สร้างขึ้น และนิมนต์พระอาจารย์อินมาครองวัด ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า วัดขรัวอิน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ข้าราชการฝ่ายใน ชื่อ อิน ญาติของเจ้าจอมแฉ่ง ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นอีก รัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดดาวดึงษาราม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 พระยามหาเทพ (ปาน) ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และได้รับพระราชทานนามใหม่ เป็น วัดดาวดึงษาราม</p>

จากตัวอย่างพระอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน หรือพระอารามที่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในทรงมีพระราชศรัทธาสร้างขึ้นเป็นการส่วนพระองค์ ดังแสดงมาข้างต้น ผู้ทำการศึกษา มีความสนใจและเลือกพระอารามจำนวน 5 พระอารามจากกลุ่มข้างต้น โดยพิจารณาเลือกเฉพาะพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้น ในช่วงรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระอารามอันเป็นที่รู้จัก รวมทั้งมีความเด่นชัดในเรื่องการใช้รูปสัญลักษณ์สื่อความหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน พระอารามที่เลือกมาทำการศึกษาได้แก่

- วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี
- วัดเทพธิดารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

- วัดราชนัคคารามวรวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร
- วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร

2.3.1 วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร

ที่ตั้ง ตำบลบางศรีเมือง อำเภอตลาดขวัญ จังหวัดนนทบุรี

ประวัติความเป็นมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติในปีวอก พ.ศ. 2367 นั้น พระองค์ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชชนนีแห่งพระองค์ขึ้นเป็น “กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย” ด้วย ค่อมาทรงมีพระราชดำริให้สร้างวัดขึ้นในบริเวณป้อมแก้วริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ตลาดขวัญเมืองนนทบุรี ซึ่งเป็นนิเวศสถานเดิมแห่งพระอัยกา พระอัยกีของพระองค์ กับทั้งยังเป็นสถานที่ประดิษฐานของกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัยพระราชชนนี เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแก่พระอัยกา พระอัยกี และพระราชชนนี ใน พ.ศ. 2390 ในการนี้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นพระยาพระคลังตำแหน่งที่สมุหกลาโหม เป็นแม่กองสร้างวัด และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมรอบวัด มีใบสีมาลักษณะเดียวกันกับที่กำแพงพระบรมมหาราชวัง พระราชทานนามว่า “วัดเฉลิมพระเกียรติ” และได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงก่อพระฤกษ์พระอุโบสถ เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2390 ครั้นวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2393 โปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระปรีชาเฉลิม (เกษ) กับพระฐานานุกรมวัดอรุณราชวราราม ลงเรือแห่ไปจำพรรษา ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ รุ่งขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้บำเพ็ญพระราชกุศลพระสงฆ์ขึ้นกุฏิใหม่ที่ทรงสร้าง รวมทั้งสิ้น 53 หลัง

การก่อสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติยังคงค้างอยู่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้จะเสด็จสวรรคต ในปี พ.ศ. 2394 ทรงมีพระราชกระแสเป็นห่วงถึงการสร้างวัดที่ยังค้างค้างอยู่ และมีพระราชดำริขอเงินในท้องพระคลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ต่อไป 1 หมื่นชั่ง เพื่อใช้ในการสร้างวัดที่ยังค้างค้างอยู่ให้เสร็จสมบูรณ์รวมทั้งใช้ในการบูรณะวัดที่ทรุดโทรมด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ทรงรับพระราชภาระในการก่อสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติต่อมาจนแล้วเสร็จ เพื่อเป็นการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กอง วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2394 โปรดฯ ให้จัดการผูกพัทธสีมา วัดเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาทรงมีพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลและทำนุบำรุงวัดเฉลิมพระเกียรติอยู่เสมอ อาทิ เมื่อ วันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2397 โปรดฯ ให้ทำการปิดทองพระประธานในพระอุโบสถ ต่อมาในวันที่ 26 ตุลาคม ปีเดียวกัน เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ และโปรดฯ ให้มีการแห่พระบรมราชูปถัมภ์ในพระเจดีย์ ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2401 โปรดเกล้าฯ ให้แห่พระศิลา 3 องค์ จากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปประดิษฐานภายในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ ในการนี้ได้เสด็จทอดพระเนตรการแห่พระด้วย วันต่อมาโปรดฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระชนกพระชนนีไปประดิษฐานในพระอุโบสถ กับทั้งเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเพื่อปฏิบัติพระสงฆ์และโปรดฯ ให้มีละครในฉลองที่วัดด้วย ในปี พ.ศ. 2402 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระอธิการศรี วัดโบสถ์ เป็นที่พระครูธรรมวิสัย ไปอยู่ ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์โปรดฯให้อาราธนาพระปรีชาเฉลิม (แก้ว) ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดในปี พ.ศ. 2431 แต่ถูกสังขมภายในวัดทรุดโทรมลงมากจนเจ้าอาวาสต้องพักอยู่ในพระอุโบสถ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงิน 115 ชั่ง เพื่อสร้างกุฏิใหม่ขึ้นถวายพระสงฆ์ ในปี พ.ศ. 2443 โปรดเกล้าฯ ให้พระครูปรีชาเฉลิม (แสง) เป็นเจ้าอาวาสวัดสืบแทนพระปรีชาเฉลิม (แก้ว) (ซึ่งต่อมาได้เป็นพระเทพโมลี เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์) ในช่วงนี้ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโดยตลอดมา อาทิ ซ่อมถนนสายกลางหน้าพระอุโบสถ ถนนโคจรอบพระอุโบสถ พื้นหน้าพระอุโบสถ พื้นลานประทักษิณชั้นกลางโดยรอบพระอุโบสถ ทั้ง 4 ด้าน ก่อเขื่อนหน้าวัด ซ่อมกำแพงซุ้มเสมา ซ่อมพื้นวิหารหลังด้านทิศตะวันตก ซ่อมพระเจดีย์ เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2471 ได้จัดตั้งโรงเรียนธรรมและบาลีขึ้นในยุคของเจ้าอาวาส พระปรีชาเฉลิม (ม.ล. ยิ้ม ปาลกะวงศ์)

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2504 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อพระราชทานให้เป็นทุนในการบูรณะวัดเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. ๒504 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพร้อมด้วย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และเจ้าหญิงอเล็กซานดร้าแห่งเคนท์ เสด็จพระราชดำเนินทรงลอยพระประทีปที่หน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเฉลิมพระเกียรติ จึงทำให้เกิดโครงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเฉลิมพระเกียรติขึ้นจนมีความงดงามดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

สิ่งสำคัญภายในพระอาราม

1. พระอุโบสถ

เป็นพระอุโบสถลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี ขนาดกว้าง 26 เมตร ยาว 40 เมตร ตั้งอยู่กลางระหว่างพระวิหารและการเปรียญหลวง มีกำแพงแก้วก่อล้อมรอบกว้าง 45 เมตร ยาว 100 เมตร

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ ได้แก่ “พระพุทธรูปมหาโลกาภินันท์ปฏิมา” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยทองแดงทั้งองค์ หน้าตักกว้าง 6 ศอก (144 นิ้ว) สูง 8 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว (208 นิ้ว) ซึ่งได้หล่อขึ้นภายในโรงหล่อหลวงคราวเดียวกันกับพระพุทธรูปประธานในวัดราชนัคคารามวรวิหาร

2. พระวิหารหลวง

พระวิหารหลวง หรือมักเรียกกันว่า วิหารพระศิลาขาว ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ เป็นอาคารลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี เช่นเดียวกับพระอุโบสถ พระวิหารมีขนาดกว้าง 15 เมตร ยาว 24 เมตร มีกำแพงแก้วก่อล้อมรอบกว้าง 28 เมตร ยาว 35 เมตร

ภายในเป็นที่ประดิษฐาน “พระศิลาขาว” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย จำหลักด้วยหินสีขาวขนาดหน้าตัก 30 นิ้ว สูงถึงพระรัศมี 33 นิ้ว ประดิษฐานอยู่ในบุษบก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้อัญเชิญมาประดิษฐานเมื่อ พ.ศ. 2401 พร้อมด้วยพระอัครสาวก ซ้ายขวา ลักษณะนั่งพับเพียบ กว้าง 11 นิ้ว สูง 13 นิ้ว

3. การเปรียญหลวง

การเปรียญหลวงเป็นอาคารที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี แต่มีความแตกต่างจากพระอุโบสถ และพระวิหารหลวง กล่าวคือ มีเสาคานาคิหุ่ยรองรับหลังคาเป็น 7 ห้องอยู่ภายใน การเปรียญหลวงตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ มีขนาดกว้าง 16 เมตร ยาว 24 เมตร มีกำแพงแก้วก่อล้อมรอบกว้าง 28 เมตร ยาว 35 เมตร เป็นแนวเขตติดต่อกับส่วนสังฆาวาส

ภายในเป็นที่ประดิษฐาน “พระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์” ประจํารัชกาลที่ 3 ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร มีฉัตรปรุ 5 ชั้นกัน พระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ หรือที่เรียกว่า “พระชัย” นี้ ตามธรรมเนียมโบราณเป็นพระพุทธรูปที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงอัญเชิญออกไปในเวลาออกศึกสงครามด้วย จึงเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่ประกอบพิธีกรรมเพื่อบังเกิดสวัสดิมงคลแก่การเดินทางไปราชการสงครามของบ้านเมือง ดังปรากฏในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ว่า เมื่อยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง ในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 และไปปราบฮ่อในรัชกาลที่ 5 นั้น เส้นทางเดินทัพเรือขึ้นไปเมืองเหนือ จะมาประกอบพิธีบวงสรวง ณ วัดเฉลิมพระเกียรติแห่งนี้

4. พระเจดีย์

ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ฐานแปดเหลี่ยม 2 ชั้น กว้าง 30 เมตร สูงจากพื้นถึงยอด 45 เมตร ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว เริ่มสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 สำเร็จลงในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ภายใน

ภาพที่ 1 พระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ

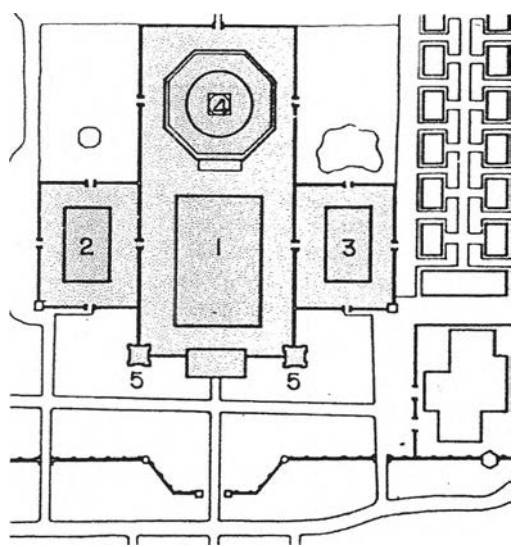

ภาพที่ 2 พระเจดีย์ ตั้งอยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถ

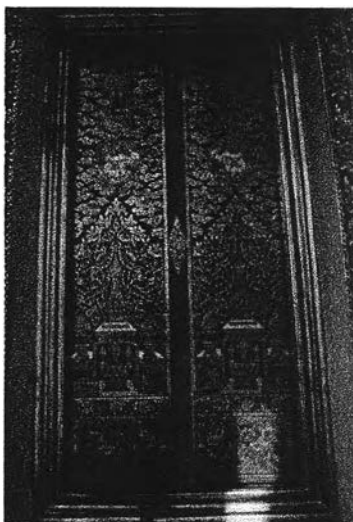
5. กำแพงแก้ว

กั้นเขตพุทธาวาส แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ พระอุโบสถและพระเจดีย์ 1 การเปรียญหลวง 1 และพระวิหารหลวง 1 มีลักษณะพิเศษคือ ตอนล่างก่อเป็นกำแพงช่องเสาที่บล้อมกรอบบัว จัดจังหวะเป็นช่องเสาลอดชิดต่อกันเป็นกำแพง เหนือกำแพงภายในช่องเสาทำเป็นลูกกรงปูน โปรงและลายลูกกรงเป็นลายแก้วชิงดวง กำแพงแก้วก่อหนา 0.40 เมตร สูง 2 เมตร ความยาวรวมทั้งสิ้น 458 เมตร มีสิ่งก่อสร้างประกอบอยู่กับกำแพงแก้วหลายอย่าง ได้แก่ ชุ่มประตุมิจำนวน 8 ช่อง พระเจดีย์ที่มุมกำแพงแก้วด้านหน้าพระอุโบสถ รวม 2 องค์ ศาลาโถงเป็นทางเข้าตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ 1 หลัง หอกลอง หอระฆังมุมกำแพงแก้วด้านขวาและด้านซ้าย ทางด้านหน้าพระวิหารหลวงและหน้าการเปรียญหลวง 2 หลัง

6. ศาลาแดงเหนือ ศาลาแดงใต้

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าวัด ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะเป็นศาลาโถงทรงไทย ทั้งสองหลังมีขนาดเท่ากัน กว้าง 8 เมตร ยาว 16.50 เมตร เป็นอาคารสร้างด้วยไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผา ใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของบรรดาพุทธศาสนิกชนที่มาทำบุญ และเป็นสถานที่อบรมประชาชนตามโครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดอีกด้วย

วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร		
	1. พระอุโบสถ 2. พระวิหารหลวง 3. การเปรียญหลวง 4. พระเจดีย์ 5. หอกลองหอรระฆัง 6. ศาลาแดงเหนือ 7. ศาลาแดงใต้	การหันทิศทาง
	ชื่อพระอาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ	
	ที่ตั้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางศรีเมือง อำเภอตลาดขวัญ จังหวัดนนทบุรี	
ข้อมูลทั่วไปของพระอาราม		
ผู้สถาปนาพระอาราม	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3	
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	พระอัยกาจัน พระอัยกีเพ็ง และกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย	
ความสัมพันธ์	พระอัยกาจัน พระอัยกีเพ็งทรงเป็นพระชนก พระชนนี ในกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย และกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ทรงเป็นสมเด็จพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้งพระอาราม	ที่ตั้งของพระอาราม เป็นนิวาสถานเดิมของพระอัยกาจัน พระอัยกีเพ็ง และเป็นสถานที่ประดิษฐานของกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระชนนี และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นวัดของย่าน “ชาวสวนนนท์” สืบไป	
การพระราชทานนามพระอาราม	นามพระอารามแสดงถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงสถาปนาพระอารามขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชบุพการี	
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส		
ลักษณะการวางผัง	พระอารามหันหน้าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เขตพุทธาวาสแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกคือพระอุโบสถตั้งอยู่ในแนวแกนหลักของเขตพุทธาวาส ทางด้านหลังพระอุโบสถในแนวแกนเดียวกันเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนที่สองทางตะวันออกของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของพระวิหารหลวง ส่วนที่สามทางตะวันตกเป็นที่ตั้งของการเปรียญหลวง พื้นที่แต่ละส่วนล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วแยกจากกันเจาะช่องประตูเดินติดต่อถึงกันได้ ที่กำแพงแก้วด้านหน้าพระอุโบสถตรงกึ่งกลางมีศาลาเป็นช่องทางเข้า ที่มุมกำแพงแก้วด้านหน้าพระอุโบสถทั้งสองข้างเป็นที่ตั้งของหอกลองและหอรระฆัง	
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	พระอุโบสถ	
การกำหนดบริเวณเขตพุทธาวาส	เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพง มีการเจาะช่องประตูทางเข้าออกเป็นระยะ	

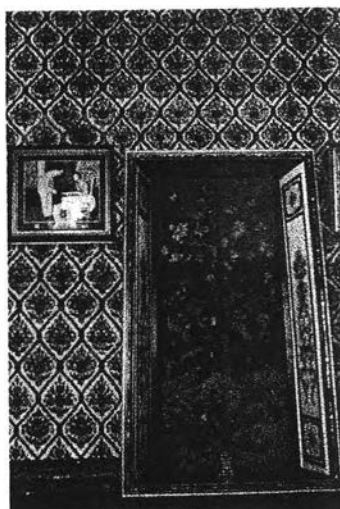
พระอุโบสถ วัดเฉลิมพระเกียรติ	
ลักษณะอาคาร	พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี เป็นอาคารขนาด 7 ห้องเสา มีระเบียงโคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชานคาหลังคาอยู่โคจรอบอาคาร
ซุ้มเสมาและใบเสมา	ตั้งอยู่บนฐานชั้นบน 8 ตำแหน่งโคจรอบพระอุโบสถ ลักษณะเป็นซุ้มทรงแปดเหลี่ยมยอดทรงแบบหลังคาจีน ทาสีขาว ใบเสมาศิลาจำหลัก
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานชั้นล่าง
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 2 ตำแหน่ง ส่วนที่ฐานชั้นบนมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำทางด้านสกัดของอาคาร ลักษณะบันไดเป็นบันไดคู่ด้วยแผ่นหิน พลสิงห์บันไดถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องกรุด้วยกระเบื้องปฐิธิเขียวเพิ่มความยาวของผนังที่ฐานชั้นล่าง ตรงกึ่งกลางและทั้ง 4 มุมของผนังกระเบื้อง ก่อเป็นซุ้มเสมา และที่ส่วนพลสิงห์บันไดบรรจุกับผนังกระเบื้องทำเป็นเสาหัวเม็ดทรงแปดเหลี่ยม ลักษณะหัวเม็ดนี้คล้ายกับเป็น โคมประทีป
<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 3 พระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 4 ลาชรณ์น้ำที่บานประตูพระอุโบสถ</p> </div> </div>	

ส่วนตัวพระอุโบสถ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย

ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอบก้านและใบ
บานประตู	เขียนลายรดน้ำตลอดทั้งบาน ตอนบนเป็นภาพปราสาทวิมาน อันเป็นพระราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีที่มาจากพระนามเดิมว่า "ทับ" ถัดลงมาเป็นภาพพระจันทร์วันเพ็ญมีกระต่ายอยู่กลางวงจันทร์ อันมีที่มาจากพระนามของพระอัยกา "จัน" และพระอัยกี "หญิง" พื้นหลังเขียนลายเมฆอยู่เต็มท้องฟ้า ส่วนตอนล่างของบานเขียนภาพโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนประกอบลายกระหนกก้านขดเป็นพื้นหลัง
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 7 ตำแหน่ง กรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอบก้านและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดข้อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีไฉราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยม ในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี
วัสดุมุง	กระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนวกระเบื้องในลักษณะหลังคาแบบจีน
เครื่องปิดเครื่องมุง	เครื่องล้าของเป็นกระเบื้องเคลือบสี ประคิษฐ์รวระกาและใบระกาลักษณะคล้ายใบไม้ ส่วนข้อฟ้าและหางหงส์ทำเป็นทรงห้วนาค
หน้าบัน	แบ่งออกเป็น 2 ส่วนตามทรงของหลังคา ได้แก่ ส่วนหน้าบันหลัก และหน้าบันชั้นลด มีส่วนหน้ากระดานฐานพระจัน หน้าบันทั้ง 2 ส่วนกรูกระเบื้องเคลือบสีเหลืองเป็นพื้น ลวดลายหน้าบันเป็นการประดับกระเบื้องเคลือบสีที่ทำสำเร็จเป็นรูปดอกไม้ มีสีแดง น้ำเงิน และม่วง จัดเป็นจิงหวะและแทรกด้วยก้านและใบไม้ ลักษณะเขียนแบบดอกไม้ใบไม้ตามธรรมชาติ
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีขาว เขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งเต็มทั้งผนัง ส่วนพุ่มข้าวบิณฑ์ประกอบขึ้นด้วยภาพดอกไม้ใบไม้จัดรวมกันลักษณะเป็นช่อ ที่ขอบตอนบนเขียนเป็นลายเฟื้องระย้า ขาว โคจรองห้องพระอุโบสถ
เพดาน	ตกแต่งด้วยลวดลายลูปิดทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนสี เป็นภาพกอบัวบนพื้นแดง ประกอบภาพมัจฉาในน้ำที่ตอนล่าง ที่ด้านบนเขียนภาพนกและผีเสื้อ ลักษณะเขียนแบบธรรมชาติ
บานหน้าต่าง	เขียนสี ลวดลายเช่นเดียวกับที่บานประตูแต่มีขนาดข้อมกว่า
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปมหาโลกภินันทปฏิมา เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประคิฐฐานเหนือชุกชานชุกชี ที่ด้านบนกั้นฉัตร 7 ชั้น

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ

ภาพที่ 6 ผนังภายในและบานหน้าต่างเขียนสีภาพกอบัว

พระวิหารหลวง วัดเฉลิมพระเกียรติ	
ลักษณะอาคาร	พระวิหารหลวงเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี เป็นอาคารขนาด 5 ห้องเสา มีระเบียง โคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชายคาหลังคาอยู่โดยรอบอาคาร
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานชั้นล่าง
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ค้านละ 1 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูนด้วยแผ่นหิน พลสิงห์บันไดถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร ขึ้นไปบรรจบกับผนังเสาระเบียงที่อยู่ประจำด้านสกัดหน้าและหลังอาคาร
ผนังระเบียง	อยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร ลักษณะเป็นผนังถือปูนทาสีขาว ระบายช่องลูกฟัก
ส่วนตัวพระวิหาร	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมมั่ว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ค้านละ 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบ
บานประตู	เขียนลายก้ามมะลอบนพื้นดำ ภาพต้นไม้ดอกไม้กระบวนจีน

ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 5 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตาน ประกอบกันและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายกัมมะลอบนพื้นดำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
	
ภาพที่ 7 ซุ้มประตูและบานประตู พระวิหารหลวง ภาพที่ 8 พระศิลาขาวประดิษฐานเหนือบุษบก	
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีใบราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี
วัสดุผนัง	กระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนวกระเบื้องในลักษณะหลังคาแบบจีน
เครื่องปิดเครื่องมุง	เครื่องล่ำของเป็นกระเบื้องเคลือบสี ประดิษฐานรูขจรกาและใบระกาลักษณะคล้ายใบไม้ ส่วนซ่อฟ้าและหางหงส์ทำเป็นทรงหัวนาค
หน้าบัน	แบ่งออกเป็น 2 ส่วนตามทรงของหลังคา ได้แก่ ส่วนหน้าบันหลัก และหน้าบันชั้นลด มีส่วนหน้ากระดานฐานพระชั้น หน้าบันทั้ง 2 ส่วนกรุกระเบื้องเคลือบสีเหลืองเป็นพื้น ลวดลายหน้าบันเป็นการประดับกระเบื้องเคลือบสีที่ทำสำเร็จเป็นรูปดอกไม้ มีสีแดง น้ำเงิน และม่วง จัดเป็นจันทระและแทรกด้วยก้านและใบไม้ ลักษณะเลียนแบบดอกไม้ใบไม้ตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีขาว เขียนลายดอกไม้ร่วงเต็มทั้งผนัง ลายดอกไม้ร่วงประกอบขึ้นด้วยภาพดอกไม้ใบไม้จัดรวมกันลักษณะเป็นซ่อ ที่ขอบตอนบนเขียนเป็นลายเฟืองระย้า ขาว โคจรองห้องพระวิหารหลวง
เพดาน	ตกแต่งด้วยลวดลายรูปปิดทองบนพื้นแดง

บานประตู	เขียนสี เป็นภาพทอบัวบนพื้นแดง ประกอบภาพมัจฉาในน้ำที่ตอนล่าง ที่ด้านบนเขียนภาพนกและผีเสื้อ ลักษณะเขียนแบบธรรมชาติ
บานหน้าต่าง	เขียนสี ลวดลายเช่นเดียวกับที่บานประตูแต่มีขนาดย่อมกว่า
พระพุทธรูปประธาน	พระศิลาขาว เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานเหนือบุษบก ไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกสี ที่ค้ำหน้าบุษบกตั้งรูปพระสาวกทั้งซ้ายขวา บุษบกและรูปพระสาวกนี้ ตั้งอยู่บนฐานปัทม์หินอ่อนสีเทา

การเปรียญหลวง วัดเฉลิมพระเกียรติ	
ลักษณะอาคาร	การเปรียญหลวงเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมระหว่างแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 และแบบไทยประเพณี เป็นอาคารขนาด 7 ห้องเสา มีระเบียงโคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชายคาหลังคาอยู่โคจรอบอาคาร
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานบัวหงาย ถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานชั้นล่าง
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ด้านละ 1 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูนด้วยแผ่นหิน พลสังข์บันไดถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร ขึ้นไปบรรจบกับผนังเสาระเบียงที่อยู่ประจำด้านสกัดหน้าและหลังอาคาร
ส่วนตัวการเปรียญ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอบก้านและใบ
บานประตู	เขียนลายกัมมะลอบนพื้นดำ ภาพต้นไม้ดอกไม้กระบวนจีน
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 7 ตำแหน่ง และที่ด้านสกัดอีกด้านละ 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอบก้านและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู

บานหน้าต่าง	เขียนลายกำมะลอบนพื้นดำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	หลังคา และหน้าบันของการเปรียญหลวงมีลักษณะรูปทรงและการประดับตกแต่งเช่นเดียวกับหลังคาของพระวิหารหลวง
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	ผนังภายในและที่ผนังเสาภายใน เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีขาว เขียนลายดอกไม้ร่วงเต็มทั้งผนัง ลายดอกไม้ร่วงประกอบขึ้นด้วยภาพดอกไม้ใบไม้จัดรวมกัน ลักษณะเป็นช่อ ที่ขอบคอนบนเขียนเป็นลายเฟื้องระย้า ยาวโดยรอบห้องพระวิหารหลวง ที่ขอบคอนล่างเขียนเป็นลายแสลงท้อง ที่เชิงโดยรอบผนังเขียนชั้นเดียว ที่เชิงเสาเขียนสองชั้น
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
บานประตูและบานหน้าต่าง	เขียนสีลวดลายเช่นเดียวกับบานประตูและบานหน้าต่างพระวิหารหลวง
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ ประจํารัชกาลที่ 3 ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรประดิษฐานบนชั้นฐานชุกชีปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี มีฉัตรปรุ 5 ชั้นกั้นอยู่ด้านบน ด้านหน้าฐานชุกชีตั้งรูปพระสาวกทั้งซ้ายขวา พระพุทธรูปทั้งหมดคประดิษฐานอยู่บนชั้นฐานสิงห์ปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีอีกทีหนึ่ง

2.3.2 วัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร เดิมชื่อวัดพระยาไกรสวนหลวง เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิด วรวิหาร ที่ตั้ง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
ประวัติความเป็นมา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นใน พ.ศ. 2379 เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชทานแก่ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ผู้ทรงพระสิริโฉม ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดปราน อย่างยิ่งด้วยรับราชการใกล้ชิดพระองค์ตลอดมา และภายหลังทรงสถาปนาขึ้นทรงกรม เป็น “กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ”

การก่อสร้างพระอารามแห่งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าชายอลาวลัย) เป็นแม่กองอำนวยการสร้าง ในตำบลสวนหลวงพระยาไกร สำเร็จลงเมื่อ พ.ศ. 2382 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินผูกพัทธสีมาด้วยพระองค์เอง พระราชทานนามว่า “วัดเทพธิดาราม” เนื่องจากพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพได้ทรงบริจาคทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ร่วมในการก่อสร้างด้วย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ทรงดำรงตำแหน่งมรรคนายก พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ดูแลและบูรณะซ่อมแซมพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาคร่อม กำแพงระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร 2 หลัง เจดีย์รายโดยรอบพระวิหาร ศาลารายพระวิหารภายในกำแพง ตึกดาหิน วิหารน้อย หอไตร และใน พ.ศ. 2444 ทรงบูรณะพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากจังหวัดพิษณุโลก และนำขึ้นประดิษฐานในซุ้มปราสาททั้ง 4 องค์

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บูรณะสถานที่ทั้งกรม ศาลาคร่อมกำแพงหลังพระอุโบสถ 2 หลัง สระน้ำ พื้นกุฏิคณะกลาง ปูหินอ่อนพื้นและตกแต่งเครื่องประดับภายในพระอุโบสถ บูรณะประตูและกำแพงหน้าวัด ตลอดจนสร้างมี้าห่มและตู้พระไตรปิฎก

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างถนนปูกระเบื้องซีเมนต์หลังโรงเรียนธรรมวินัย บูรณะกุฏิ หอฉัน และซุ้มประตู

รัชกาลปัจจุบัน บูรณะศาลาการเปรียญ สร้างถนน สร้างศาลาทรงไทยด้านหลังวัด 2 หลัง บูรณะซ่อมแซมกุฏิเสนาสนะและส่วนซำรุคอื่นๆทั่วทั้งพระอาราม

สิ่งสำคัญภายในพระอาราม

1. พระอุโบสถ

เป็นพระอุโบสถลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ขนาดกว้าง 13.20 เมตร ยาว 27.20 เมตร ตั้งอยู่กลางระหว่างพระวิหารและศาลาการเปรียญ มีกำแพงแก้วก่อล้อมรอบ

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ ได้แก่ “พระพุทธรูปวิลาส” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย สลักด้วยศิลาขาวบริสุทธิ์ หน้าตักกว้าง 14 นิ้ว สูง 20 นิ้ว ไม่ทราบประวัติการสร้างหรือที่มา ปราภฏเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้อัญเชิญไปจากพระบรมมหาราชวัง พระพุทธรูปนี้ประดิษฐานอยู่เหนือเวชยันต์บุษบก

2. พระวิหาร

ลักษณะสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระอุโบสถ เป็นอาคารกว้าง 13.20 เมตร ยาว 22.60 เมตร ภายในพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้างประมาณ 2.50 เมตร ประดิษฐานบนอาสนฐานสิงห์ ประกอบด้วยกระดานบัวหงายซ้อนกัน 5 ชั้น นอกจากนั้นที่ฐานด้านหน้าพระประธานยังประดิษฐานรูปหม้ออริยสวีกา (ภิกษุมณี) ซึ่งได้รับเอตทัคคะในฝ่ายภิกษุมณีบริษัท หล่อด้วยศิบุก ลักษณะอยู่ในอิริยาบถต่างๆ ไม่ซ้ำกันจำนวนทั้งสิ้น 52 องค์ (นั่ง 49 องค์ ยืน 3 องค์)

3. ศาลาการเปรียญ

ลักษณะสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระวิหาร เป็นอาคารกว้าง 14.75 เมตร ยาว 22.60 เมตร ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ลักษณะ โดยมากเป็นพระพุทธรูปประทับยืน

4. ศาลาราย

มีทั้งหมด 10 หลัง เป็นอาคารที่สร้างครอบกำแพงพระอุโบสถ 8 หลัง ลักษณะเป็น ศาลา 2 ด้านกล่าวคือมีพื้นที่ใช้ใช้สอยได้ทั้งด้านนอกและด้านใน ศาลารายอีก 2 หลังตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหาร

5. หอไตร

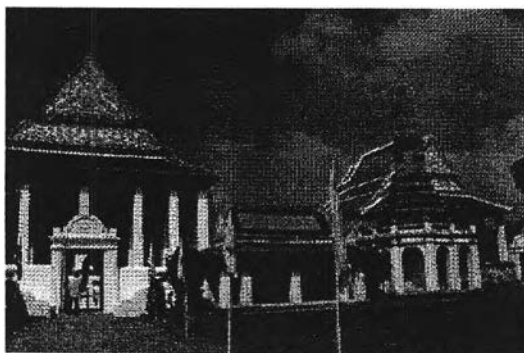
มี 2 หลัง อยู่ทางทิศเหนือและใต้ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ใต้ถุนสูง หลังคาประดับเครื่องถ้วยของ

6. หอสวดมนต์

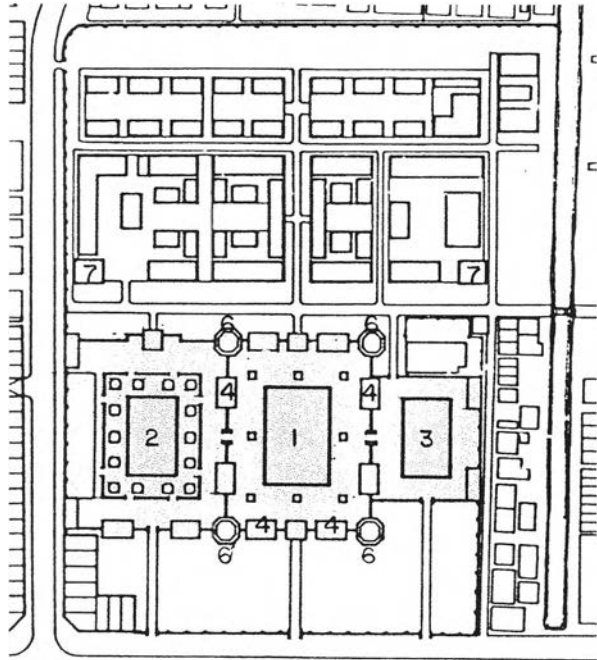

มี 2 หลัง อยู่ทางทิศเหนือและใต้ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน เป็นสถานที่สวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็น และท่องจำพระสูตร พระปริตร ปัจจุบันทางวัดใช้หอหลังทางด้านทิศเหนือเป็นห้องสมุดของวัด

7. พระปราสาท

มีจำนวน 4 องค์ ตั้งอยู่ประจำทั้ง 4 มุมของกำแพงแก้วโดยรอบพระอุโบสถ พระปราสาททั้ง 4 องค์นี้มีฐานทักษิณทรง 8 เหลี่ยมยกสูง องค์ปราสาทสูงประมาณ 5 เมตรที่ซุ้มในส่วนเรือนธาตุของปราสาทแต่ละองค์ มีรูปท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ได้แก่ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร ประจำอยู่ ใต้องค์ปราสาททำเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 9 พระอุโบสถวัดเทพธิดาราม ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ที่ด้านหน้ามีศาลา 2 ด้านตั้งคร่อมกำแพงแก้ว ถัดไปที่มุมกำแพงเป็นพระปราสาทตั้งบนฐานยกสูง อาคารที่มองเห็นอยู่ทางด้านหลังคือ ศาลาการเปรียญ

วัดเทพธิดารามวรวิหาร		
	1. พระอุโบสถ 2. พระวิหาร 3. การเปรียญ 4. ศาลาราย 5. พระวิหารน้อย 6. พระปรารักษ์ 7. หอไตร	การหันทิศทาง
	ชื่อพระอาราม วัดเทพธิดาราม	
	ที่ตั้ง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร	
ข้อมูลทั่วไปของพระอาราม		
ผู้สถาปนาพระอาราม	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3	
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	
ความสัมพันธ์	พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้งพระอาราม	ที่ตั้งของพระอารามอยู่ริมคูพระนคร ติดกับกำแพงพระนคร อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระบรมมหาราชวัง การสร้างวัดขึ้นในบริเวณดังกล่าวมีส่วนช่วยในการขยายตัวของชุมชนให้ออกไปทางด้านนอกกำแพงพระนคร	
การพระราชทานนามพระอาราม	คำว่า “เทพธิดา” อันเป็นนามพระอาราม มีความหมายถึงนางฟ้า น่าจะมีที่มาจากพระนาม “กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ทั้งคำว่า “อัปสร” ก็หมายถึงนางฟ้าด้วยเช่นกัน นอกจากนั้นยังทรงเป็นพระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 อีกประการหนึ่งด้วย นามพระอารามจึงบ่งบอกถึงพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์นั้น รวมถึงฐานะความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาพระอารามด้วย	

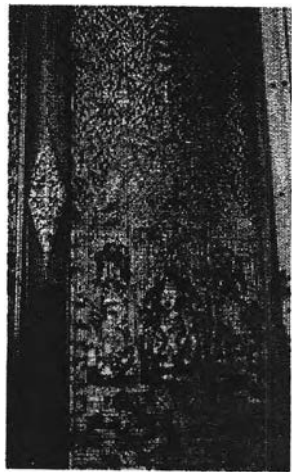
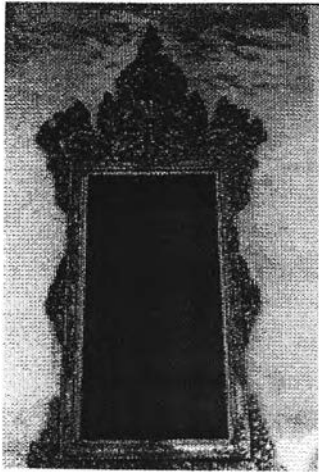
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส	
ลักษณะการวางผัง	เขตพุทธาวาสแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ส่วนแรกคือพระอุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ทั้ง 4 มุมของกำแพงแก้วนี้มีพระปรางค์มูม ตามแนวกำแพงแก้วตั้งศาลาราย ส่วนที่สองด้านทิศใต้ของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ล้อมรอบด้วยเจดีย์ราย ส่วนที่สามทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของการเปรียญ ทั้งสามส่วนมีแนวกำแพงแก้วแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วน มีประตูเชื่อมถึงกัน
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	พระอุโบสถ
การกำหนดบริเวณเขตพุทธาวาส	เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

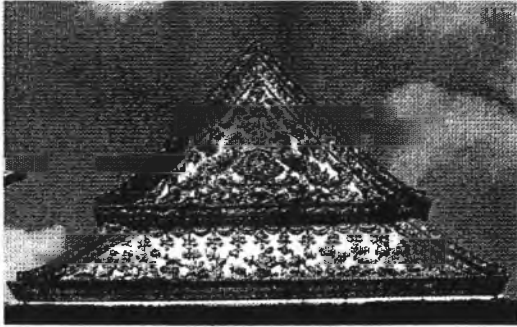
พระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม	
ลักษณะอาคาร	พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารขนาด 5 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านหน้าและหลังด้านละ 2 ห้องเสา ระเบียงทางเดิน โคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชายคาหลังคาอยู่โดยรอบอาคาร
ซุ้มเสมาและใบเสมา	ตั้งอยู่บนลานโคจรอบพระอุโบสถจำนวน 8 ตำแหน่ง ลักษณะเป็นซุ้มทรงอย่างเทศยอดทรงแบบหลังคาจีน ทาสีขาว ใบเสมาศิลาจำหลัก
การประดับโคจรอบอาคาร	โคจรอบอาคารพระอุโบสถ พระวิหาร ตรงส่วนบันไดทางขึ้น หรือที่กำแพงแก้วด้านหน้าอาคาร ตั้งตุ๊กตาศิลาจำหลักโดยมากเป็นสตรี มีทั้งที่แต่งกายเป็นไทยห่มสไบนุ่งโจงกระเบน และแบบที่แต่งกายเป็นสตรีจีนถือเครื่องบูชาต่าง ๆ มานมัสการพระ

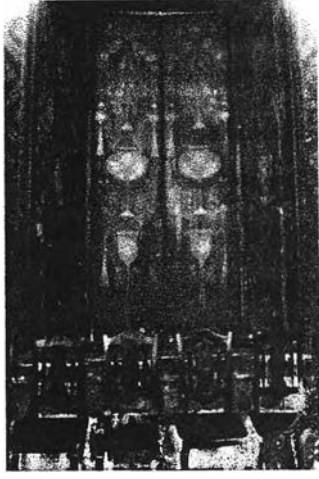

ภาพที่ 10 พระอุโบสถวัดเทพธิดาราม และซุ้มเสมา

ภาพที่ 11 ตุ๊กตาศิลารูปสตรีข้างบันไดทางขึ้นพระอุโบสถ

ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานห้องพระอุโบสถ	ลักษณะเป็นฐานสิงห์เพิ่มขึ้นลูกแก้วอกไก่ที่ส่วนท้องไม้ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านขวาของอาคาร ด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน พลสังข์บันไดถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่กระเบื้องที่ด้านหน้าและด้านหลัง ผนังกระเบื้องนี้กรุด้วยกระเบื้องปูลูตีเขียวเพิ่มความยาวของผนัง
ส่วนตัวพระอุโบสถ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๒ ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มตลอดทั้งบาน ส่วนล่างเขียนภาพทิวทัศน์ มีต้นดอกพุดตานประกอภพขุนเขา ตอนกลางเป็นภาพเทพอัปสรสถิตอยู่ในพระวิมาน 3 ยอดเหนือยอดทั้ง 3 กันฉัตร มีเทพธิดาบริวารขนาบอยู่ทั้งสองข้าง พื้นหลังเขียนลายกระหนกเปลว ภาพนางอัปสรนี้อาจหมายถึง “กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ” ซึ่งพระนามนี้นับเป็นที่มาของนามพระอาราม “วัดเทพธิดา” พระวิมาน 3 ยอดอาจหมายถึงพระราชลัญจกรปราสาท 3 ยอดในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นำมาผูกกันเป็นลวดลายบานประตู
 	
<p>ภาพที่ 12 ภาพเทพอัปสรสถิตในพระวิมาน 3 ยอดที่บานประตู</p> <p>ภาพที่ 13 ซุ้มหน้าต่างและบานหน้าต่าง</p>	

ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านขวาของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 5 ตำแหน่ง กรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอก พุดตานประกอปก้านและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีไฉราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3
วัสดุคอง	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนสิ้นหลังคาเป็นกระเบื้องสี่เหลี่ยม ส่วนขอบเป็นกระเบื้องสี่เหลี่ยมส้ม
เครื่องปิดเครื่องมุง	รวบเป็นปูนปั้นลักษณะเป็นหน้ากระดานไปตามแนวจั่วหลังคา แนวหน้ากระดานนี้ตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเป็นลายดอกไม้ ใบไม้มีก้านไขว้กันไป เค้นขอบด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว
หน้าบัน	แบ่งออกเป็น 2 ส่วนตามทรงของหลังคา ได้แก่ ส่วนหน้าบันหลัก และหน้าบันชั้นลด มีส่วนหน้ากระดานชั้น หน้าบันทั้ง 2 ส่วนตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเป็นรูปภาพ ส่วนหน้าบันหลักประดับเป็นภาพหงส์จีนยืนหันหน้าเข้าหากัน ในลักษณะสมมาตร ประกอบภาพเครื่องมุงกลแบบจีน อาทิ ค้างคาว ดอกพุดตาน ได้น้ำกระดานซึ่งเป็นแนวจั่วของหน้าบัน และหน้ากระดานที่แบ่งหน้าบันออกเป็น 2 ส่วน ประดับเป็นลายเฟื่องระย้ามีอุษะเป็นพวงดอกไม้ห้อยอยู่เป็นระยะ ส่วนหน้าบันชั้นลดประดับเป็นภาพทิวทัศน์มีภาพต้นไม้ ดอกไม้ และนกต่างๆ
	
<p>ภาพที่ 14 หน้าบันพระอุโบสถ ตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเป็นรูปภาพหงส์จีน</p>	
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีดำ เขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งเต็มทั้งผนัง ส่วนพุ่มข้าวบิณฑ์และส่วนที่เป็นก้านแย่ง ประกอบขึ้นด้วยภาพดอกไม้ใบไม้
ผนังเสาภายในอาคาร	เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีแดง เขียนภาพดอกไม้ ใบไม้ในลักษณะก้านไขว้เต็มทั้งผนังเสา ส่วนเชิงเสาเขียนชุดลายกรวยเชิงเต็มชุดบนพื้นดำ
เพดาน	ตกแต่งด้วยลวดลายปิดทองบนพื้นแดง

บานประตู	เขียนสี เป็นภาพชุดเครื่องแขวนลักษณะเป็นโคมแบบจีนบนพื้นคำ แทรกด้วยลายช่อดอกไม้วาง ส่วนที่บานและเขียนภาพลักษณะเดียวกันกับตัวบานแต่เขียนบนพื้นแดง
บานหน้าต่าง	เขียนสี ลวดลายเช่นเดียวกับที่บานประตูแต่มีขนาดข้อมกว่า
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปปางมารวิชัย สลักด้วยศิลาขาวบริสุทธิ์ ประดิษฐานอยู่เหนือเวชยันต์บุษบก ที่เกรินบุษบกทั้ง ชายชวาตั้งฉัตร 5 ชั้น ด้านหน้าบุษบกประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องยืน ปางห้ามสมุทร 2 องค์ เหนือพระเศียรกันฉัตร 5 ชั้น
 	
<p>ภาพที่ 15 ภายในพระอุโบสถ</p> <p>ภาพที่ 16 บานหน้าต่างเขียนภาพเครื่องแขวนเป็นโคมแบบจีน</p>	

พระวิหาร วัดเทพศิรินทราวาส	
ลักษณะอาคาร	พระวิหารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารขนาด 5 ห้องเสา มีระเบียงทางเดิน โคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชานคาหลังคาอยู่โคจรอบอาคาร
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์เพิ่มชั้นลูกแก้วอกไก่ที่ส่วนท้องไม้ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูนด้วยแผ่นหิน บันไดนี้กั้นขอบถือปูนลักษณะเช่นเดียวกับบันไดกระเบื้องพระวิหาร
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่ระเบียงที่ด้านหน้าและด้านหลัง ผนังกระเบื้องนี้กรุด้วยกระเบื้องปฐพีเขียวเต็มความยาวของผนัง

ส่วนตัวพระวิหาร	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มตลอดทั้งบาน กรอบส่วนล่างเขียนภาพพุทธประวัติเริ่มจากตอนเทพยดาอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้เสด็จจุติ โดยเริ่มที่บานประตูด้านหน้าทางด้านขวาของพระประธาน ต่อเนื่องไปตามบานหน้าต่างโดยรอบพระวิหาร ส่วนตอนบนของบานเขียนภาพเทพอัปสรประทับยืนพนมหัตถ์เป็นทวารบาล พื้นหลังเขียนภาพดอกพุดตานใบเทศเต็มทั้งบาน
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 5 ตำแหน่ง กรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู คือที่กรอบตอนล่างเขียนภาพพุทธประวัติต่อเนื่องกันไป ส่วนตอนบนเขียนลายก้านแย่งในแม่ลายใบเทศเต็มทั้งบาน
	
<p>ภาพที่ 17 บานประตูเขียนลายรดน้ำเป็นภาพเทพอัปสรทวารบาล ภาพที่ 18 ซุ้มหน้าต่างและบานหน้าต่าง</p>	
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีไฉราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3

วัดคูมุง	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนพื้นหลังคาเป็นกระเบื้องสีเหลืองส้ม ส่วนขอบเป็นกระเบื้องสีเขียว
เครื่องปิดเครื่องมุง	รวชเป็นปูนปั้นลักษณะเป็นหน้ากระดานไปตามแนวจั่วหลังคา แนวหน้ากระดานนี้ตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเป็นลายดอกไม้ ใบไม้มีก้านไขว้กันไป เค้นขอบด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถแต่มีขนาดย่อมกว่า
หน้าบัน	แบ่งออกเป็น 2 ส่วนตามทรงของหลังคา ได้แก่ ส่วนหน้าบันหลัก และหน้าบันชั้นลด มีส่วนหน้ากระดานชั้น หน้าบันทั้ง 2 ส่วนตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเป็นรูปภาพ ส่วนหน้าบันหลักประดับเป็นภาพหงส์ขึ้นยืนหันหน้ากลับมองเข้าหาพระอุโบสถ ประกอบภาพเครื่องมุงกลแบบจีน ใต้หน้ากระดานซึ่งเป็นแนวจั่วของหน้าบัน และหน้ากระดานที่แบ่งหน้าบันออกเป็น 2 ส่วน ประดับเป็นลายเฟื่องระย้ามีอุบะเป็นทวงดอกไม้ห้อยอยู่เป็นระยะ ส่วนหน้าบันชั้นลดประดับเป็นภาพทิวทัศน์มีภาพคันไม้ ดอกไม้ และนกต่างๆ ลักษณะเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถแต่มีขนาดย่อมกว่า
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสี พื้นหลังเป็นผนังสีแดง เขียนเป็นภาพหงส์ร้อนคาบดอกไม้ แทรกด้วยลายดอกไม้ร่วง เป็นจังหวะสม่ำเสมอเต็มทั้งผนัง
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนสี เป็นภาพชุดเครื่องตั้งแบบจีนลักษณะเป็นอ่างบัว แจกันดอกไม้ กระจ่างคันไม้บนพื้นแดง ส่วนที่บานและเขียนภาพกอบัวและคันไม้ดอกประกอบภาพนกและผีเสื้อบนพื้นขาว ตอนบนเป็นภาพเมฆตอนล่างเป็นสระน้ำ
บานหน้าต่าง	เขียนสี ลวดลายเช่นเดียวกับที่บานประตูแต่มีขนาดย่อมกว่า
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ประดิษฐานบนชั้นฐานชุกชี ด้านข้างพระประธานประดิษฐานพระพุทธรูปยืนจำนวน 4 องค์ 2 องค์ทางด้านหลังเหนือพระเศียรกันฉัตร 5 ชั้น ที่ฐานด้านหน้าพระประธานประดิษฐานรูปพระสาวกทั้งชายและขวา นอกจากนั้นที่ฐานปัทม์ด้านหน้าแยกจากฐานพระประธาน ยังประดิษฐานรูปหมู่อริยสาวิกา (ภิกษุณี) ซึ่งได้รับเอตทัคคะในฝ่ายภิกษุณีบริษัท หล่อด้วยดินเผา ลักษณะอยู่ในอิริยาบถต่างๆ ไม่ซ้ำกัน นั่งหันหน้าออกจากพระประธานจำนวนทั้งสิ้น 52 องค์

ภาพที่ 19 ภายในพระวิหาร วัดเทพธิดาราม

ภาพที่ 20 รูปพระอรหันตสาวิกา (ภิกษุณี) ในอิริยาบถต่างๆประดิษฐานอยู่บนฐานปัทม์ ด้านหน้าพระประธาน

การเปรียญ วัดเทพธิดาราม	
ลักษณะอาคาร	การเปรียญเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารขนาด 5 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านสกัดด้านหน้าและหลัง เป็นซาลาทางเข้า มีเสาระเบียงรับชายคาหลังคาทางด้านหน้าและหลังอาคาร
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานบัวหงาย ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ด้านหน้า 1 ตำแหน่ง ด้านหลัง 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน
ส่วนตัวการเปรียญ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย

ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านหน้า 3 ตำแหน่งด้านหลัง 2 ตำแหน่ง กรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นภาพไต่เครื่องคั่งแบบจีนประกอบลายดอกพุดตาน
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มตลอดทั้งบาน กรอบส่วนล่างเขียนภาพประเพณีและการละเล่นแบบไทย อาทิ การทำบุญเลี้ยงพระ การอุปสมบท เป็นต้น ส่วนตอนบนของบานเขียนภาพดอกพุดตานใบเทศประกอบภาพสัตว์เล็กเต็มทั้งบาน
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ด้านละ 5 ตำแหน่ง กรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีโถงหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 หลังคาและหน้าบันการเปรียญมีลักษณะ รูปแบบ และการประดับตกแต่งเช่นเดียวกับหลังคาพระวิหาร
	
<p>ภาพที่ 21 หน้าบันการเปรียญ วัดเทพธิดาราม ประดับด้วยหินกระเบื้องเคลือบเป็นภาพหงส์จีน</p>	
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	ผนังภายในอาคาร และผนังเสาภายในอาคารถือปูนทาสีขาว
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
บานประตูและบานหน้าต่าง	ทาสีแดงชาดเต็มทั้งบาน
พระพุทธรูปประธาน	เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานภายในช่องกุหาที่กึ่งกลางผนังด้านสกัดด้านหลังอาคาร กุหาที่ลักษณะยอดทรงบันแถลง 2 ชั้นปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี ที่ด้านหน้าพระประธานก่อเป็นฐานหน้ากระดานชั้นใหม่ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากมีปางต่างๆ อาทิ ประทับนั่ง ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ประทับยืน ปางห้ามญาติ ปางห้ามสมุทร เป็นต้น

2.3.3 วัดราชนัคคารามวรวิหาร

วัดราชนัคคารามวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิด วรวิหาร

ที่ตั้ง แขวงตำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ประวัติความเป็นมา

ใน พ.ศ. 2389 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหามุนี (บุญนาค) อธิบดีกรมนครบาล จัดหาสถานที่สร้างพระอารามเพื่อพระราชทานเป็นเกียรติแก่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี (สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ในรัชกาลที่ 4) เจ้าพระยามหามุนีเลือกได้ที่ดินสวนผลไม้ริมกำแพงพระนคร ทางตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง เนื้อที่ประมาณ 25 ไร่เศษ เขตติดต่อกับบ้านของพระภคณูรักษ์ พระรามวิไชยและนางจันทร์ ภรรยาหลวงอภัยพิทักษ์ (อยู่) จึงทำแผนที่ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายปรากฏเป็นที่พอพระราชหฤทัย และได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยามหามุนีทำแบบผังสิ่งก่อสร้างในพระอารามขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง สิ่งก่อสร้างที่มีพระราชกำหนดครั้งนั้น ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ โลหะปราสาทและกุฏิสงฆ์ นอกจากนี้ยังได้สร้างกำแพงและเขื่อนรอบวัด โดยกำหนดให้วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงอิฐ 3 ด้าน ทำเขื่อนไม้ที่เขตกั้นใต้ติดกับคลองลัด และที่นอกกำแพงหน้าวัดทางด้านตะวันออกกำหนดให้ลงเขื่อนไม้ตลอดเขตของวัด ตามคันคลองรอบกำแพงพระนคร จากทางเหนือไปจดเขื่อนคันคลองเล็กทางด้านใต้ ตลอดจนถึงถนนผ่านกำแพงพระนครลงสู่รอบพระนครด้วย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระราชหฤทัยในแผนผังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหามุนีกำกับการสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์กำกับการสร้างโลหะปราสาท และพระยามหาโยธากำกับการสร้างกุฏิสงฆ์และเสนาสนะ กำแพง เขื่อนรอบวัด ตลอดจนถึงถนนทะเลดูกำแพงพระนครลงน้ำด้วย

ขณะดำเนินการก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี ในพิธีวางศิลาฤกษ์อุโบสถ 2 วัน คือ วันอาทิตย์ แรม 9 ค่ำและวันจันทร์แรม 10 ค่ำ เดือน 9 ปีมะเมีย พ.ศ. 2389 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าหลานเธอฯ ทรงวางอิฐก่อฤกษ์ในวันที่ 2 ของพิธี และอีกประมาณ 3 เดือนเศษต่อมา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี ได้เสด็จทรงประกอบพิธียกชื่อพระอุโบสถ ในวันพุธแรม 2 ค่ำ เดือน 12 ปีมะเมีย พ.ศ. 2389 เมื่อเจ้าพระยามหามุนีทำพื้นพระอุโบสถและก่อฐานชุกชีเรียบร้อยแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชักลากพระพุทธรูปจากพระบรมมหาราชวังไปประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ในวันศุกร์ แรม 1 ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2389

อีก 4 ปีต่อมา การก่อสร้างวัดราชนัคคารามแล้วเสร็จเป็นส่วนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเห็นสมควรนิมนต์พระสงฆ์เข้าอยู่ประจำในพระอารามได้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระเทพมุนี (ทอง) พร้อมด้วยพระฐานานุกรม เปรียญและอันคับริวม 35 รูป จากวัดกัลยาณมิตรให้มาจำพรรษา ณ วัดราชนัคคาราม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชนัคคาราม ในสมัยพระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทนต์) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. 2446 เป็นต้นมา ได้มีการบูรณะซ่อมแซมอาคารและสิ่งก่อสร้างต่างๆ อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ โลหะปราสาท กุฏิเสนาสนะตลอดจนถึงถนนหน้าวัด

หลังจากพระญาณปริยัติ (พริ้ง) คำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ได้มีการบูรณะซ่อมแซมโลหะปราสาท สำเร็จไป 2 ยอด และการดำเนินการซ่อมแซมต้องระงับไปเนื่องจากอยู่ในภาวะสงคราม สิ่งอื่นที่ได้บูรณะคือพระอุโบสถและถนนภายในวัด ในช่วงนี้ท่านได้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลวัดราชนัคคารามขึ้นด้วย

ถึงสมัยพระราชปัญญาโสภณ (สุข ปญญารัตน์) คำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส มีการบูรณะปฏิสังขรณ์และสงฆ์สร้างศาลาการเปรียญใหม่ 1 หลัง ซ่อมแซมศาลารายโคจรรอบพระอุโบสถ และอาคารอื่นๆที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม และร่วมกับรัฐบาลบูรณะปฏิสังขรณ์โลหะปราสาทจนเสร็จสมบูรณ์ดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้

สิ่งสำคัญภายในพระอาราม

1. พระอุโบสถ

ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี หลังคาประดับเครื่องลำยอง พระอุโบสถวางอาคารอยู่ในแนวเหนือใต้ ตั้งอยู่ระหว่างพระวิหารและการเปรียญ

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ ได้แก่ “พระพุทธเศรษฐมุนี” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยทองแดงจากตำบลจันทน์ทีก จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งได้หล่อขึ้นภายในโรงหล่อหลวงคราวเดียวกันกับพระพุทธรูปประธานในวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร และได้นำมาประดิษฐานในปี พ.ศ. 2389

2. พระวิหาร

ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระอุโบสถ วางอาคารอยู่ในแนวตะวันออกตะวันตกตั้งฉากกับการวางอาคารพระอุโบสถ ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี หลังคาประดับเครื่องลำยอง

ภายในพระวิหารทำเป็นห้องเวชยันตนิมานไว้กลาง สองข้างมีฉัตรเบญจา 5 ชั้น ภายในเวชยันตนิมานประดิษฐานพระพุทธรูป 3 องค์ ส่วนล่างก่อฐานชุกชีปั้นลวดลายขึ้นใหม่ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรเป็นพระประธาน แรกทีเดียวยังมีได้ปิดทองพระพุทธรูป ต่อมา สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงพระราชศรัทธาลงรักปิดทองทั้งองค์พระและฐานชุกชี พร้อมกับถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปสุทธนิมานธาตุ”

3. การเปรียญ

ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ วางอาคารอยู่ในแนวตะวันออกตะวันตกตั้งฉากกับการวางอาคารพระอุโบสถ ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี หลังคาประดับเครื่องลำยอง ลักษณะเช่นเดียวกับพระวิหาร ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง ซึ่งพระประสิทธิ์สุตคุณหล่อขึ้นเท่าองค์เป็นพระประจำชั้นชา

4. โลหะปราสาท

สร้างโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2389 เนื่องจากทรงมีพระราชศรัทธาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในประเทศไทยให้เจริญรุ่งเรือง และด้วยเหตุที่ทรงสนพระราชหฤทัยในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา ทำให้ทรงทราบว่าในสมัยประวัติศาสตร์ ได้มีการสร้างโลหะปราสาทมาแล้ว 2 ครั้งในโลก กล่าวคือ

โลหะปราสาทหลังแรก สร้างโดยนางวิสาขา บุตรีธัญชัชเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี โดยการประมูลราคาเครื่องประดับของตนที่ชื่อ “มหาดาปราคา” เป็นเงิน 9 โกฏิ 1 แสนแล้วนำเงินมาสร้างที่อยู่ให้พระสงฆ์ มีลักษณะเป็นปราสาท 2 ชั้น 1,000 ห้อง ยอดปราสาทเป็นทองคำ ปราสาทนี้มีชื่อว่า “มิการมาตูปราสาท” หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปตามลักษณะว่าโลหะปราสาท ปราสาทหลังนี้ปรักหักพังปราศจากร่องรอยแล้ว

โลหะปราสาทหลังที่สอง พระเจ้าพุทธคามณีกษัตริย์แห่งกรุงอนูราชปุระ ลังกา ทรงสร้างประมาณ พ.ศ. 382 ตามคำทำนายในแผ่นพระสุพรรณบัฏของพระมหินทรเถระที่ทรงพบ โปรดฯให้สร้างขึ้นตามแบบทิพยวิมานที่ได้ทอดพระเนตร มีค้ำกว้างและค้ำสูงแต่ละค้ำ 100 ศอก มี 9 ชั้น 1,000 ห้อง หลังคามุงด้วยแผ่นทองแดง ผนังเป็นไม้ประดับด้วยหินมีค่าและงาช้าง พระภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่แต่ละชั้นคามความรู้ คือผู้มีสมณศักดิ์สูงจะอยู่ชั้นบน จากนั้นก็ลดลงมาตามลำดับ ต่อมาโลหะปราสาทหลังนี้ถูกเพลิงไหม้หมดทั้งหลัง พระเจ้าสัทธาติสสะจึงโปรดฯให้สร้างใหม่สูงเพียง 7 ชั้นปราสาทหลังนี้ภายหลังได้ถูกทวักโหระทำลาย ปัจจุบันเหลือแต่ซากปราสาท ซึ่งประกอบด้วยเสาหินประมาณ 1,600 ต้น อยู่ในพื้นที่ 28 ตารางเมตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสร้างโลหะปราสาทไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้รู้จักและเพื่อเป็นเกียรติแก่พระนครสืบไป จึงโปรดฯให้สร้างโลหะปราสาทขึ้นที่วัดราชนัคคารามแทนการสร้างพระเจดีย์ดังที่ปรากฏในพระอารามอื่น โลหะปราสาทของไทยนี้นับเป็นองค์ที่ 3 ของโลก ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเป็นแบบไทยโดยเจตนา เป็นปราสาท 3 ชั้น มียอดทั้งหมด 37 ยอด หมายถึงพระไตรปิฎกจิตรกรรม 37 ประการ การสร้างโลหะปราสาทในรัชกาลของพระองค์สำเร็จเพียงเป็นปราสาทโคลนยังมีดีอยู่ปูนก็สิ้นรัชกาล

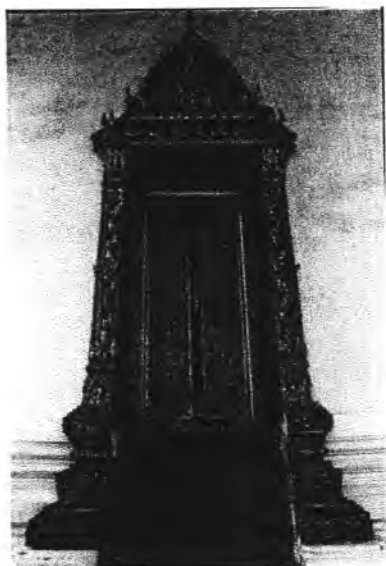
ภาพที่ 22 ภาพถ่ายจากมุมสูง ของวัดราชนัคคารามใน พ.ศ. 2539

ที่มา : ศิลปากร, กรม.กรุงเทพฯ 2489 - 2539. (กรุงเทพฯ : บริษัท เอ. ที. กราฟิก ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด, 2539)

วัดราชนัคคารามวรวิหาร	
	1. พระอุโบสถ 2. พระวิหาร 3. การเปรียญ 4. โลหะปราสาท
	การหันทิศทาง
	
ชื่อพระอาราม วัดราชนัคคาราม	
ที่ตั้ง แขวงตำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร	
ข้อมูลทั่วไปของพระอาราม	
ผู้สถาปนาพระอาราม	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
ความสัมพันธ์	พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ทรงเป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้งพระอาราม	ที่ตั้งของพระอารามอยู่ริมคูพระนคร ติดกับกำแพงพระนคร และติดกับที่ตั้งของวัดเทวศิคาราม อันเป็นพระอารามที่ รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นเช่นกัน การสร้างวัดขึ้นในบริเวณดังกล่าวน่าจะมีส่วนช่วยในการขยายตัวของชุมชนให้กว้างขวางออกไปทางด้านนอกกำแพงพระนคร
การพระราชทานนามพระอาราม	คำว่า “ราชนัคคา” อันเป็นนามพระอาราม มีที่มาจากกรณีที่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ทรงเป็นพระราชนัดดาในรัชกาลที่ 3 นามพระอารามจึงบ่งบอกถึงฐานะความเกี่ยวข้องของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์นั้น กับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาพระอาราม
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส	
ลักษณะการวางผัง	ในเขตพุทธาวาสประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างหลัก 4 อาคาร ได้แก่ พระอุโบสถ อยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางวางอาคารในแนวเหนือใต้ ล้อมรอบด้วยซุ้มเสมา 8 ตำแหน่ง พระวิหารตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ การเปรียญตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถ พระวิหารและการเปรียญนี้วางอาคารในแนวตะวันออกตะวันตก ตั้งฉากกับพระอุโบสถ โลหะปราสาทตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ อาคารในเขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีศาลารายวางอยู่ตามแนวกำแพงเป็นระยะ
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	โลหะปราสาท
การกำหนดบริเวณเขตพุทธาวาส	เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

พระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม	
ลักษณะอาคาร	พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี เป็นอาคารขนาด 7 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านหน้าและหลังด้านละ 2 ห้อง เสาระเบียงทางเดินโคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชานคาหลังคาอยู่โคจรอบอาคาร
ผู้มเสมาและใบเสมา	ตั้งอยู่บนลานโคจรอบพระอุโบสถจำนวน 8 ตำแหน่ง ลักษณะเป็นชุมทรงมณฑป ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ทาสีขาว ใบเสมาสีลาจำหลัก
	
<p>ภาพที่ 23 พระอุโบสถ วัดราชนัคคาราม อาคารที่มองเห็นอยู่ทางขวาคือการเปรียญ</p>	
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์เพิ่มชั้นลูกแก้วอกไก่ที่ส่วนท้องไม้ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านยาวของอาคาร ด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน พลสังข์บันไดถือปูนทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร
พนักกระเบื้อง	พนักกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่ระเบียงที่ด้านหน้าและด้านหลัง พนักกระเบื้องนี้ลักษณะถือปูนทาสี
ส่วนตัวพระอุโบสถ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาย่อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย
ชุมประตู	เป็นทรงบันแถลงสองชั้น อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง ส่วนบันแถลงและเสารับชุมประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอบก้านและใบลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ
บานประตู	เขียนลายรดน้ำ เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนมก้านแย่งเต็มตลอดทั้งบาน ส่วนที่กรอบเข็ดหน้าเขียนลายรดน้ำ เป็นลายประจำยามกำมปู

ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงบันแถลงสองชั้น อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 7 ตำแหน่ง ส่วนบันแถลงและเสารับซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูน ปั้นปิดทอง เป็นลายดอกหูดานประกอบกันและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายครุฑ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียด ละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไทยประเพณี จำนวน 3 ชั้นซ้อน 4 ดับ มีหลังคาปีกนก ลักษณะจั่วเป็นแบบมีไชราหน้าจั่ว
วัสดุผนัง	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนพื้นหลังคาเป็นกระเบื้องสีแดงส้ม ส่วนขอบเป็น กระเบื้องสีเหลืองและสีเขียว
เครื่องปิดเครื่องมุง	ลักษณะเครื่องล้าของแบบไทยประเพณี มีข้อฟ้าปากปลา ไบระกา ประกอบทาง หงส์ เครื่องล้าของมิงวงไอยรา นาคสะดุ้ง เครื่องล้าของเป็นไม้แกะสลัก ลงรักปิด ทองประดับกระจกสีเหลืองทอง ส่วนรอยระกาเค้นขอบด้วยกระจกสีขาวและน้ำ เงิน ส่วนไบระกาเค้นขอบด้วยกระจกสีเขียว
หน้าบัน	ไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจกสี เป็นลายก้านไขว้ในทรงห่มข้าวบิณฑ์ พื้นหลังของหน้าบันกรุกระจกสีน้ำเงินเป็นพื้น หน้ากระดานฐานพระไม้แกะ สลักลายประจำยามก้ามปู ประกอบส่วนซุกกระจกจิมและกระจกรวนใต้หน้า กระดาน ส่วนฝ้าไชราหน้าจั่วตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในส่วนผนังเหนือช่องหน้าต่าง ผนังทางด้านหลังพระ ประธานเขียนภาพพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเทศนาโปรดพุทธมารดาบน ดาวดึงส์เทวโลก ทางด้านหน้าพระประธานเขียนภาพพระพุทธองค์เสด็จลงจาก ดาวดึงส์เทวโลก ผนังด้านข้างพระประธานหรือผนังด้านยาวของห้องพระ อุโบสถ เขียนภาพเทพคาหะมาชุมนุมกันประกอบภาพดาวดาราศาสตร์นพ เคราะห์ และเทพภาพวิมาน พื้นหลังเป็นท้องฟ้าและก้อนเมฆ ผนังทางด้านขวา ของพระประธานมีภาพพระอาทิตย์จักรด ส่วนทางด้านซ้ายเป็นภาพพระจันทร์ จักรดอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนสีภาพเทวดาทวารบาล พื้นหลังเขียนลายดอกไม้ร่วง
บานหน้าต่าง	เขียนสี ลวดลายเช่นเดียวกับที่บานประตูแต่มีขนาดย่อมกว่า
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปเศรษฐมุนี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานบนชั้นฐานชุกชี กันฉัตร 5 ชั้น ด้านหน้าฐานชุกชีนี้ตั้งยกพื้นเป็นอาสนะสงฆ์ เหนือยกพื้นตั้ง โฉ หมบูชาเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 24 ชุ่มประตูละบานประตูละ

ภาพที่ 25 ภายในห้องพระอุโบสถวัดราชนัคคาราม

พระวิหาร วัดราชนัคคาราม

ลักษณะอาคาร	พระวิหารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี เป็นอาคารขนาด 3 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านหน้าและหลังด้านละ 2 ห้องเสา ในส่วนนี้เป็นยกพื้นชลาทางเข้าพระวิหาร 1 ห้องเสา ระเบียงทางเดินโคจรอบและมีเสาระเบียงรับส่วนชลาทางหลังคาอยู่โดยรอบอาคาร
-------------	--

ส่วนฐานอาคาร

ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์เพิ่มชั้นลูกแก้วอกไก่ที่ส่วนท้องไม้ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านยาวของอาคาร ด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน พลสังข์บันไดถือปูนที่ทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร ที่ระเบียงทางด้านหน้าพระวิหารมีบันไดทางขึ้นสู่ยกพื้นส่วนที่เป็นทางเข้าสู่พระวิหาร
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่กระเบื้องที่ด้านหน้าและด้านหลัง ผนังกระเบื้องนี้กรุกระเบื้องปรัสเซีย

ส่วนตัวพระวิหาร

ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว
เสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและคันทวย

ซุ้มประตู	เป็นซุ้มทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ พื้นหลังลายกรูกระจกสีน้ำเงินขับให้ลายปูนปั้นมีความชัดเจนและมีมิติมากขึ้น
บานประตู	เขียนลายรดน้ำ เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งในแม่ลายใบเทศเต็มตลอดทั้งบาน ส่วนที่กรอบเซ็คหน้าปิดทองทับ
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นซุ้มทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคาร ตรงกับช่องเสา ด้านละ 3 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปก้านและใบ ลักษณะเดียวกับซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพเช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไทยประเพณี จำนวน 2 ชั้นซ้อน 3 ตับ มีหลังคาปีกนก ลักษณะจั่วเป็นแบบมีไชราน้ำจั่ว
วัสดุมุง	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนพื้นหลังคาเป็นกระเบื้องสีเขียว ส่วนขอบเป็นกระเบื้องสีสีแดงส้ม
เครื่องปิดเครื่องมุง	ลักษณะเครื่องล้าของแบบไทยประเพณี มีช่อฟ้าปากปลา ใบระกา ประกอบหางหงส์ เครื่องล้าของมิงวงไอยรา นาคสะดุ้ง เป็นไม้แกะสลัก ลงรักปิดทองประดับกระจกสีเหลืองทอง ส่วนรอยระกาเคียนขอบด้วยกระจกสีชาวและน้ำเงิน ส่วนใบระกาเคียนขอบด้วยกระจกสีเขียวเช่นเดียวกับพระอุโบสถ
หน้าบัน	ไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจกสี เป็นลายก้านไขว้ในทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นหลังของหน้าบันกรูกระจกสีน้ำเงินเป็นพื้น หน้ากระดานฐานพระไม้แกะสลักลายประจำยามก้ามปู ประกอบส่วนชุดกระจกจิมและกระจกรวนใต้หน้ากระดาน ส่วนฝ้าไชราน้ำจั่วตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดงเช่นเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถแต่มีขนาดย่อมกว่า
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสีบนพื้นสีด้า เป็นลายดอกไม้ ใบไม้ในทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ที่ผนังด้านสกัดด้านหลังพระประธาน เหนือช่องประตูปั้นปูนเป็นห้องเวชยันตพิมานไว้กลาง ลักษณะเป็นปราสาท 3 ยอดอันสัมพันธ์กับพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 3 เวชยันตพิมานนี้ประดิษฐานอยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร สองข้างมีฉัตร 7 ชั้น ภายในเวชยันตพิมานประดิษฐานพระพุทธรูป 3 องค์ ด้านหลังเขียนภาพม่านลายดอกไม้ร่วงปิดทองบนพื้นนวลประกอบขอบลายหน้ากระดานเป็นฉากหลัง
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง เป็นลายดาวเพดาน
บานประตูและบานหน้าต่าง	ทาสีแดงชาดเต็มทั้งบาน

เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง เป็นลายดาวเพดาน
บานประตูและบานหน้าต่าง	ทาสีแดงชาดเต็มทั้งบาน
พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปศิลาธรรมนราสพ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ประดิษฐานเหนือชุกชีบนชั้นเบญจายกสูง ด้านบนกั้นฉัตร ที่ฐานด้านหน้าพระประธานเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปในปางและขนาดต่างๆกัน เป็นจำนวนมาก

ภาพที่ 26 ภายในพระวิหาร วัดราชนัคคาราม

ภาพที่ 27 พระพุทธรูปประธานและเวชยันตพิมาณ

การเปรียญ วัดราชนัคคาราม	
ลักษณะอาคาร	การเปรียญ วัดราชนัคคารามเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี เป็นอาคารที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรม ขนาด ตลอดจนลักษณะการประดับตกแต่งภายนอกอาคารเช่นเดียวกับพระวิหาร ส่วนการประดับตกแต่งและรูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ภายในแตกต่างกันออกไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้
<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 28 ซุ้มประตูและบานประตู</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 29 ภายในการเปรียญ วัดราชนัคคาราม</p> </div> </div>	
ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	เขียนสีบนพื้นสีน้ำหมาก เป็นภาพดอกไม้ ใบไม้ประกอบกันในทรงลายก้านแย่งเต็มทั้งผนัง
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง เป็นลายดาวเพดาน
บานประตูและบาน	ทาสีแดงชาดเต็มทั้งบาน
พระพุทธรูปประธาน	เป็นพระพุทธรูปปางรำพึง ประดิษฐานบนฐานชุกชี ด้านบนกั้นฉัตร 5 ชั้น ทางด้านหน้าฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยอีกองค์หนึ่ง
รูปเคารพอื่นๆ	ทางด้านซ้ายของพระประธาน ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาพระอาราม ลักษณะเป็นพระบรมรูปปิดทองที่ประดิษฐานเหนือชั้นฐาน ทางด้านหน้าของฐานตั้งโต๊ะเครื่องบูชา

2.3.4 วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร

วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร

ที่ตั้ง แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ประวัติความเป็นมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดโสมนัสวิหารขึ้น ในปี พ.ศ. 2396 เพื่อเฉลิมพระเกียรติและอุทิศพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวัณนาวดี พระบรมราชเทวี พระอารามแห่งนี้มีเนื้อที่ประมาณ 31 ไร่เศษ ด้านหน้าจรดคลองผดุงกรุงเกษม ด้านข้างเป็นคูทั้งสามด้าน ในเนื้อที่วิสุงคามสีมาที่เป็นพระอารามนั้น ได้สมมติเป็นมหาสีมาเฉพาะภายในกำแพง เว้นนอกกำแพงไว้เป็นอุปัชฌายาและคู เฉพาะพระอุโบสถสมมติเป็นซุ้มหีสมา มีสิมันตริกที่ลานรอบพระอุโบสถภายในกำแพงแก้ว นับเป็นพระอารามที่มีสีมา 2 ชั้น เช่นเดียวกับวัดมกุฏ กษัตริยาราม พระสงฆ์สามารถประชุมทำสังฆกรรมได้ทั้งภายในพระอุโบสถและพระวิหาร

พื้นที่ภายในพระอารามแบ่งออกเป็น 3 เขตยาวจากทางด้านหน้าไปด้านหลัง เขตพุทธาวาสอยู่กึ่งกลางประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร วิหารคด และพระเจดีย์ เขตสังฆาวาสซึ่งประกอบด้วยกุฏิเสนาสนะของสงฆ์ขนาบอยู่ทั้ง 2 ข้างของเขตพุทธาวาส ระหว่างกุฏิสงฆ์แต่ละคณะมีอุปัชฌายา มีบริเวณเป็นระเบียบไม่เบียดเสียดกัน ด้านหน้าพระอารามเป็นลานกว้างใช้เป็นเขตโรงเรียน ด้านหลังเป็นเขตฌาปนสถาน ด้านข้างเป็นสุสาน มีถนนทางเข้าผ่าน ไปหลังวัด

เมื่อกุฏิเสนาสนะสงฆ์สร้างเสร็จพอเป็นที่พำนักได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระอริยมุนี (ทับ พุทฺธสิริ ป.ธ. 9 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระวันรัต ใน พ.ศ. 2422) จากวัดราชาธิวาสมาครองพระอาราม ใน พ.ศ. 2399 พร้อมด้วยพระสงฆ์อีกประมาณ 40 รูป ทรงพระราชอุทิศวิสุงคามสีมา และพระราชทานนามพระอารามว่า “วัดโสมนัสวิหาร” ตามพระนามสมเด็จพระบรมราชเทวี

พระอริยมุนี (ทับ พุทฺธสิริ) ได้ดำเนินการก่อสร้างถาวรวัตถุที่ยังไม่แล้วเสร็จต่อมา โดยได้รับพระราชทานพระราชทรัพย์อันเป็นส่วนพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวัณนาวดี หลังจากนั้นจนถึงปัจจุบันได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างต่างๆในพระอารามนี้หลายครั้ง นอกจากนั้นยังได้มีการก่อสร้างอาคารต่างๆขึ้นเพิ่มเติม อาทิ กุฏิในคณะต่างๆ รวมทั้งได้ทำการรื้อศาลา 2 หลังข้างพระอุโบสถ แล้วสร้างอาคารตัดแปลงเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม

วัดโสมนัสวิหาร นอกจากจะเป็นพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างทำให้ปรากฏฝีมือช่างชั้นเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่เป็นหลักฐานทางด้านศิลปกรรมของชาติแล้ว ยังเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นตามประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จะมีการสร้างพระอารามหลวงเรียงรายตามคูพระนคร และในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 ได้ทรงสร้างวัดกุฎีดาวเป็นวัดส่วนพระองค์ และทรงสร้างวัดสมณโกฏิเป็นวัดมเหสีที่ริมคูพระนครด้วย ฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูพระนครชั้นนอกแล้ว มีพระราชดำริที่จะให้เขตพระนครที่ขยายออกมามีครึ้นขึ้น จึงโปรดฯให้สร้างวัดโสมนัสวิหารก่อนและสร้างวัดมกุฏกษัตริยารามขึ้นภายหลัง

สิ่งสำคัญภายในพระอาราม

1. พระวิหาร

เป็นปูชนียสถานที่สร้างขึ้นต่อเนื่องเป็นกลุ่มเดียวกัน พระวิหารตั้งอยู่ทางด้านหน้า หันออกสู่อุทยานและคลองผดุงกรุงเกษม มีกำแพงแก้วเตี้ยๆล้อม 3 ด้าน กำแพงแก้วด้านข้างทั้ง 2 ไปบรรจบกับผนังของระเบียงคคซึ่งสร้างขึ้นมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมเชื่อมต่อก่อออกมาทางด้านหลังของพระวิหาร พระวิหารนี้ มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารแบบไทยซึ่งได้รับอิทธิพลรูปแบบพระราชานิยมจีนในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารตั้งอยู่บนฐานสูง มีระเบียง 3 ด้านที่สุคปลายระเบียงทั้ง 2 ข้างมีช่องทางเข้าสู่ระเบียงคค และลานพระเจดีย์ ภายในพระวิหารมีพระพุทธรูปประธานประดิษฐานอยู่เหนืออุโบสถ ด้านหน้าเป็นรูปพระสาวกประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชี เป็นพระพุทธรูปที่หล่อภายในพระบรมมหาราชวังและพระราชทานสำหรับพระอาราม

2. ระเบียงคค และพระเจดีย์

ระเบียงคคเป็นส่วนที่ต่อมาจากด้านท้ายพระวิหาร เชื่อมล้อมเฉพาะพระเจดีย์ไว้ภายใน ระเบียงคคนี้ ลักษณะผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความยาวด้านละประมาณ 48 เมตร ผนังด้านนอกก่อทึบ ด้านในเปิดโล่ง กึ่งกลางของด้านที่เหลือทั้ง 3 ด้านซีกเป็นมุขทางเข้า ภายในระเบียงคคที่ส่วนกว้างทำพื้น 2 ชั้นลด ตอนบนตั้งพระพุทธรูปโคจรอบ ตอนล่างตั้งแนวเสานางเรียงรองรับหลังคาชั้นลดอีกทีหนึ่ง ระหว่างพื้นตอนบนและตอนล่างทำเป็นคูหารูปโค้งแหลมเป็นระยะๆต่อเนื่องกันตลอด ผนังระหว่างช่องโค้งนี้ทำเสาอิงเป็นรูปเสากลมครึ่งซีก ทำบัวหัวเสา เสิงเสาลักษณะเดียวกับเสาพะไลโคจรอบพระวิหาร ที่กลางลานระเบียงคคประดิษฐานพระเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานสูง เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุทำนองเดียวกับพระเจดีย์ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

3. พระอุโบสถ

อยู่ทางด้านหลังภายนอกระเบียงคค โดยตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับพระวิหาร และพระเจดีย์อันเป็นแนวแกนหลักของพระอาราม พระอุโบสถนี้เป็นอาคารที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระวิหาร แต่ต่างกันที่มีขนาดย่อมกว่า และเสาพะไลที่ระเบียงมีลักษณะเป็นเสาน้ำคัสสี่เหลี่ยม พระอุโบสถตั้งอยู่บนชั้นฐานมีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน บนกำแพงแก้วตั้งซุ้มสีมาประจำทั้ง 8 ทิศ นอกจากนั้นยังมีสีมาสีลาจำหลักประดับติดอยู่ที่เสานบนผนังพระอุโบสถอีกชั้นหนึ่งด้วย

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน พระนามว่า “พระสัมพุทธสิริ” ลักษณะเป็นพระพุทธรูป หน้าตักกว้าง 2 คืบ 6 นิ้ว ซึ่งสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทธสิริ) สร้างและอัญเชิญมาจากวัดราชาธิวาส เมื่อ พ.ศ. 2399

4. หอระฆังและหอกกลอง

หอระฆังและหอกกลองที่วัด โสมนัสวิหารนี้ มีลักษณะแปลกจากพระอารามอื่นๆ กล่าวคือ สร้างเป็นอาคารแบบหอนมีผังรูปกลม หลังคาเป็นแบบสถาปัตยกรรมจีน เจาะหน้าต่างเป็นช่องกลม หอระฆังตั้งอยู่ซีกด้านนอกของกำแพงเขตพุทธาวาสด้านซ้าย ส่วนหอกกลองตั้งอยู่ซีกด้านนอกของกำแพงเขตพุทธาวาสด้านขวา

5. กำแพงและซุ้มประตู

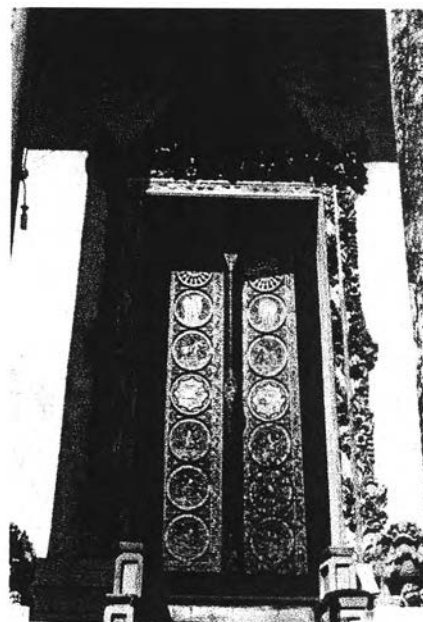
กำแพงกันเขตพุทธาวาสเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน ด้านข้างทั้ง 2 ข้างมีประตูทางเข้าออกสู่เขตพุทธาวาส ซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้าพระวิหารทำเป็นอาคารทรงจตุรมุข มีมุขด้านหน้าและหลังสัน มุขด้านข้างทั้ง 2 ขวกว่า

วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร	
	1. พระวิหาร 2. ระเบียบงคค 3. พระเจดีย์ 4. พระอุโบสถ 5. หอกลองหอรฆง
	การหันทิศทาง
	ชื่อพระอาราม วัดโสมนัสวิหาร ที่ตั้ง แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลทั่วไปของพระอาราม	
ผู้สถาปนาพระอาราม	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี
ความสั้มพันธ์	สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี ทรงเป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้งพระอาราม	ที่ตั้งของพระอารามอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม อันเป็นคลองคูเมืองชั้นนอกที่จุดเมื่อคราวขยายพระนคร ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้ชาวบ้านไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนั้นมากขึ้น
การพระราชทานนามพระอาราม	คำว่า “โสมนัส” อันเป็นนามพระอาราม มีที่มาจากพระนามสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นามพระอารามจึงบ่งบอกถึงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ซึ่งผู้สร้างทรงมีพระราชประสงค์จะสถาปนาพระอารามเพื่อเฉลิมพระเกียรติ
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส	
ลักษณะการวางผัง	พระอารามวางผังหันหน้าลงสู่คลองผดุงกรุงเกษม อันเป็นเส้นทางสัญจร ในเขตพุทธาวาสประกอบด้วยอาคารสำคัญ 3 อย่าง ได้แก่ พระวิหาร พระเจดีย์ และพระอุโบสถ พระวิหารตั้งอยู่ทางด้านหน้า ซ้างทำวิหารซ้กเป็นระเบียบงคคโอบล้อมพระเจดีย์ไว้ตรงกลาง ด้านหลังพระเจดีย์ภายนอกระเบียบงคคเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ องค์ประกอบหลักทั้ง 3 นี้ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักเดียวกัน เขตพุทธาวาสนี้ตั้งอยู่กลางมีส่วนสังฆาวาสขนานบอยู่สองซ้าง แบ่งแยกจากกันอย่างชัดเจนโดยแนวกำแพงแก้วซึ่งมีการเจาะช่องประตูเชื่อมถึงกันได้ ที่มุมกำแพงแก้วทางด้านหน้าพระวิหารทำเป็นหอกลองและหอรฆง
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	พระเจดีย์
การกำหนดบริเวณเขตพุทธาวาส	เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

พระวิหาร วัดโสมนัสวิหาร	
ลักษณะอาคาร	พระวิหารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบได้รับอิทธิพลจากแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารขนาด 7 ห้องเสา ห้องสุดท้ายซัดเป็นระเบียบคดโอบล้อมพระเจดีย์ มีระเบียบทางด้านหน้าและหลังค้ำณะ 1 ห้องเสาระเบียงทางเดินโคจรอบ 3 ด้านและมีเสาระเบียงรับส่วนชานคาหลังคาอยู่โดยรอบอาคาร
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานชั้นล่างมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคารที่ด้านหน้า 3 ตำแหน่งที่ด้านสกัดด้านหลังมีบันไดทางขึ้นจากลานโคจรอบพระเจดีย์อีก 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน พลสังห์บันไดที่ฐานชั้นล่างถือปูนทาสีขาว ที่ปลายพนักตั้งเสาติลาจำหลักแบบจีนประดับปลายเสาด้วยตุ๊กตาศิลาสิงโตจีน พลสังห์บันไดที่ประตูทางขึ้นสู่พระวิหารทางด้านหน้าทำเป็นอย่างโต๊ะขาสูง คล้ายโต๊ะหมู่แบบจีนลดหลั่น 2 ชั้น ชุดกลางมีขนาดใหญ่กว่าที่ขนาบอยู่ 2 ข้าง
พนักระเบียง	พนักระเบียงอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่ระเบียงที่ด้านหน้าและด้านหลัง พนักระเบียงนี้กรุกระเบื้องปฐิสีเขียว

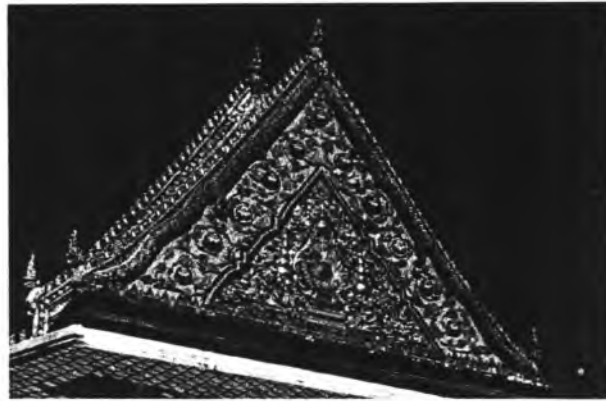
ภาพที่ 30 ส่วนฐานและส่วนตัวเรือนของพระวิหาร

ภาพที่ 31 ซุ้มประตูและบานประตู

ส่วนหัวพระวิหาร	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว ผนังภายนอกทางด้านสกัดด้านหลังพระวิหารก่อเป็นซุ้มกุหา 2 ซุ้มลักษณะปูนปั้นปิดทอง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร
เสา และ บัวปลายเสา	ถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปกลม มีบัวปลายเสาลักษณะเป็นบัวโอบแบบเกลี้ยงๆ มีแป้นหัวเสาชนิดเสา Doric ศิลปะกรีกโบราณ ส่วนเชิงเสามีฐานบัวฉลารับ
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านหน้า 3 ตำแหน่ง ด้านหลัง 2 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดตานประกอปกั้นและใบในกระบวนลายใบเทศ ยอดซุ้มตรงกลางทำรูป มงกุฎแบบมีกระบังหน้า ประดิษฐานเหนือพานประกอบตั้งอยู่บนกรอบหน้ากระดานซึ่งเป็นกรอบประตู
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มทั้งบาน เป็นภาพสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว, ช้างแก้ว, ม้าแก้ว, แก้วมณี, นางแก้ว, จุนคลังแก้วและจุนพลแก้ว บรรจุอยู่ในทรงกลมลักษณะแบบลายแก้วชิงดวง ส่วนช่องว่างที่เหลือและกรอบเข็มนาเขียนเป็นลายพฤกษชาติเกาะเกี่ยวเนื่องกันไป
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคารทั้งด้านละ 6 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง ลวดลายลักษณะเดียวกับที่ซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ประการ เช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีใบราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3 ลักษณะลด 2 ชั้นซ้อน 3 ตับ ด้านสกัดหน้าและหลังอาคาร ซักปีกนกยื่นออกมารับกับดัดหลังคาชั้นซ้อนที่ 2 และ 3 ด้านข้างเพื่อคลุมเป็นพะไลรอบอาคาร
วัสดุคุม	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนพื้นหลังคาเป็นกระเบื้องสีน้ำเงิน ขอบเป็นกระเบื้องสีส้ม
เครื่องปิดเครื่องมุง	เครื่องล่ำของของจั่วพระวิหารตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้องเคลือบทั้งลักษณะที่ประดิษฐานเป็นรูปสำเร็จและกระเบื้องเคลือบที่ตัดเป็นชิ้นๆ (ลายกระเบื้องแตก) โดยตกแต่งเลียนแบบเครื่องล่ำของแบบไทยประเพณี ส่วนรอยระกาประดับกระเบื้องสีเขียวลักษณะเลียนแบบเกล็ดคนาค ส่วนใบระกालักษณะเลียนแบบใบไม้มีใต้กลางสีขาว หางหงส์และข้อฟ้าประดับชิ้นกระเบื้องเคลือบเป็นทรงหัวนกเจ้า

หน้าบัน	หน้าบันของอาคารเป็นแบบไม่มีชั้นลด ส่วนหน้าบันนี้แบ่งออกเป็นสองส่วน คั่นด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองเดินเส้นเป็นกรอบสามเหลี่ยมเล็ก ซ้อนอยู่ตรงกลางเป็นประธานอีกชั้นหนึ่ง ส่วนหน้าบันประธานนี้ตกแต่งด้วยปูนปั้นประดับกระเบื้องโมเสกสีทอง เป็นรูปสัญลักษณ์ ลักษณะเป็นภาพทวนแวนฟ้าตั้งอยู่บนฐานปัทม์เตี้ยๆ ด้านบนทวนเป็นรูปหยคน้ำเปล่งรัศมีฉัตรขึ้นไปเป็นมงกุฎแบบมีกระบังหน้า มีเทพสตรีเชิญฉัตร 5 ชั้นประกอบอยู่ 2 ข้างประกอบลายพฤกษชาติ พื้นหลังกรกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน หน้าบันส่วนโครงค้ำนอกซึ่งเป็นส่วนตกแต่งประดับด้วยดอกไม้ใบไม้กระเบื้องเคลือบสำเร็จ ลักษณะเขียนแบบธรรมชาติ พื้นหลังกรกระเบื้องเคลือบสีเหลือง
---------	---

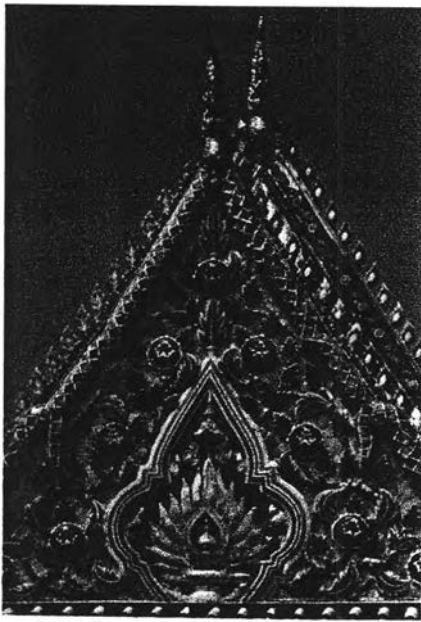
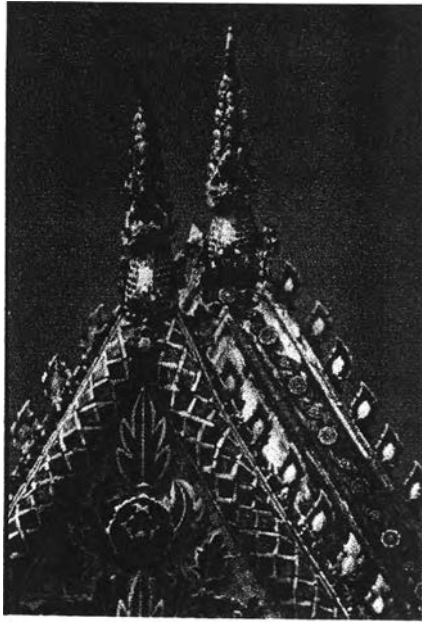
ภาพที่ 32 หน้าบันพระวิหาร วัดโสมนัสวิหาร

ภายในอาคาร	
ลักษณะภายในห้องพระวิหาร	ภายในพระวิหารมีเสาร่วมใน 2 แนว แนวละ 6 ต้น ส่วนพื้นค้ำหน้าบุชบก ประดิษฐานพระประธานทำเป็นยกพื้น
ผนังภายใน	เขียนจิตรกรรมฝาผนัง เล่าเรื่องวรรณคดี "อิเหนา" ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นวรรณคดี เรื่องที่ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีทรงโปรด
เสาภายในอาคาร	เสาร่วมในลักษณะเป็นเสาถึอปูน หน้าค้ำสี่เหลี่ยมจัตุรัส ข้อมุมบัว เสาแต่ละต้นเขียนสีเป็นลวดลายประดับ โดยแต่ละต้นจะมีพื้นสีต่างกัน เสาที่อยู่ใกล้พระประธานจะมีสีอ่อน แล้วค่อยๆ มีสีเข้มขึ้นเป็นลำดับเมื่อออกห่างออกมา กล่าวกันว่าเป็นสีอินเชิงปริศนาแสดงถึงจิตใจของมนุษย์ ถ้าอยู่ใกล้พระศาสนาจิตใจจะสะอาดหมดจด แต่ถ้าห่างไกลศาสนาจิตใจจะดำมืดสกปรกเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา การใช้สีเช่นนี้ใช้ควบคู่กับการเขียนภาพบุคคลประกอบ โดยเขียนที่คอนล่างของเสา บนเสาต้นที่อยู่ห่างพระประธานที่สุดเขียนภาพคนกำลังฆ่าโค ถัดมาเป็นภาพคนออกป่าล่าสัตว์ ถัดมาเป็นภาพชาวประมงหาปลา ถัดมาเป็นภาพคนค้าขาย ภาพคนออกบวช และสุดท้ายเป็นภาพภิกษุสำเร็จอรหันต์ ส่วนเชิงเสาเขียนชุดลายกรวยเชิง ถัดขึ้นไปที่ผนังเสาเขียนภาพอุบะเครื่องแขวนต่างๆ ต่อเนื่องกันไปอิงคอนบน

เทศาน	ตกแต่งด้วยลวดลายลึบทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนสี เป็นภาพม่านสีเขียวลักษณะเหมือนจริง มีขอเกี่ยวเพื่อเปิดออกทางด้านข้าง เผยให้เห็นอุบะเครื่องสดซึ่งเป็นเครื่องแขวนขนาดใหญ่อยู่กลาง ด้านล่างเขียนเป็นภาพคนชราหนุ่มสาวพนมมือถือดอกไม้ขึ้นไหว้พระ
บานหน้าต่าง	เขียนสี เป็นภาพม่านสีเขียวลักษณะเหมือนจริง มีขอเกี่ยวเพื่อเปิดออกทางด้านข้าง เผยให้เห็นอุบะเครื่องสดซึ่งเป็นเครื่องแขวนอยู่กลาง ตอนล่างเขียนเป็นภาพโตะหมูจั่ววางซุกแจกันดอกไม้สด
พระพุทธรูปประธาน	เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานเหนือบุษบกไม้จำหลัก ปีกทองประดับกระจกสี ด้านหน้าบุษบกประดิษฐานรูปพระสาวกซ้ายขวา ตั้งอยู่บนฐานสิงห์หินอ่อนร่วมกัน ด้านหน้าฐานนี้ตั้งโตะเครื่องบูชา

พระอุโบสถ วัดโสมนัสวิหาร	
ลักษณะอาคาร	พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบได้รับอิทธิพลจากแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 เป็นอาคารขนาด 5 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านหน้าและหลังด้านละ 1 ห้องเสา ระเบียงทางเดินโคจรอบ และมีเสาระเบียงรับส่วนชานคาหลังคาอยู่โคจรอบอาคาร พระอุโบสถนี้ตั้งอยู่บนฐานไพที
ซุ้มเสมาและใบเสมา	เสมาของพระอารามแบ่งออกเป็น ส่วนแรกพัทธสีมา ลักษณะเป็นใบเสมาศิลาจำหลัก ประดับอยู่บนฐานที่ขึ้นออกมาเป็นกระเปาะที่กึ่งกลางทั้ง 4 ด้านของอาคารตรงกับตำแหน่งเสา ส่วนใบเสมาที่มุมทั้ง 4 ของอาคารทำเป็นลักษณะหักฉากตามแนวมุมอาคาร ส่วนที่กำแพงแก้วของฐานไพทีหรือฐานชั้นล่างที่กึ่งกลางทั้ง 4 ด้าน และที่มุมทั้ง 4 ก่อเป็นซุ้มโปร่งรูปเสมาสี่เหลี่ยม เพื่อเป็นสื่อแสดงถึงเขตแห่งมหาเสมาชั้นใน โดยทิ้งระยะระหว่างมหาเสมาชั้นในถึงใบเสมาโคจรอบแนวพะไลพอควร สำหรับเป็นเขตแดนแห่งสิมณัฏฐิการณแห่ง
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ฐานชั้นล่างในที่นี้คือฐานไพที ยกระดับสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร ลักษณะเป็นฐานสิงห์ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ลักษณะเป็นฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ ถือปูนทาสีขาว
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานอาคารมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหิน พลสังข์บันไดถือปูนที่ทาสีขาวเช่นเดียวกับฐานอาคาร
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่ระเบียงที่ด้านหน้าและด้านหลัง และผนังกระเบื้องของส่วนฐานชั้นล่างหรือฐานไพทีลักษณะเป็นผนังถือปูนกรุกระเบื้องปฐีสีอิฐ

ส่วนตัวพระอุโบสถ	
ผนังภายนอก	ฉลอปูนทาสีขาว
เสา และ บัวปลายเสา	ฉลอปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูป สี่เหลี่ยม ข้อมุมบัว ไม่มีบัวปลายเสาและบัวเชิงเสา ส่วนปลายเสาซีกเป็นส่วนคอสองเชื่อมต่อเนื่องกัน
ซุ้มประตู	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มประตูตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง เป็นลายดอกพุดคานประกอบกันและใบในกระบวนลายใบเทศ ขอบซุ้มตรงกลางทำรูป พระมงกุฎแบบมีกระบังหน้า ประดิษฐานเหนือพานประกอบตั้งอยู่บนกรอบหน้ากระดาน กรูพื้นลายด้วยกระจกตีสีน้ำเงิน
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มทั้งบาน เป็นภาพสมมติของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ประการ บรรจู่อยู่ในทรงกลมลักษณะแบบลายแก้วชิงดวง ลักษณะเดียวกับบานประตูพระวิหาร
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นทรงอย่างเทศ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคารด้านละ 5 ตำแหน่ง ส่วนกรอบซุ้มหน้าต่างตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทอง ลวดลายลักษณะเช่นเดียวกับที่ซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นภาพสมมติของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ประการ เช่นเดียวกับบานประตู แต่มีขนาดย่อมและรายละเอียดน้อยกว่า
ส่วนหลังคา	
<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 33 หน้าบันพระอุโบสถ วัดโสมนัสนวิหาร</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>ภาพที่ 34 รายละเอียดการประดับกระเบื้องเคลือบ</p> </div> </div>	

ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีไจราหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ลักษณะลด 2 ชั้นซ้อน 3 คับ ลักษณะเดียวกับหลังคาพระวิหารแคมีขนาดย่อมกว่า
วัสดุผนัง	ผนังด้วยกระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนวกระเบื้องแบบหลังคาจีน
เครื่องปิดเครื่องมุง	ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้องเคลือบลักษณะเดียวกับเครื่องล่ำของพระวิหาร
หน้าบัน	ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้องเคลือบลักษณะเดียวกับหน้าบันพระวิหาร แคมีส่วนแตกต่างตรงที่ส่วนประธานของหน้าบันซึ่งเป็นส่วนแสดงรูปสัญลักษณ์ ที่หน้าบันพระวิหารมีส่วนประธานเป็นรูปสามเหลี่ยม แต่ที่หน้าบันพระอุโบสถมีส่วนประธานบรรจุอยู่ในกรอบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ลักษณะเป็นรูปปริไพลยแหลม ทรงดอกบัวตูม ภายในส่วนประธานนี้ตกแต่งด้วยปูนปั้น ประดับกระเบื้องโมเสกสีทองเป็นพานแว่นฟ้า 2 ชั้นถัดขึ้นไปเป็นซุ้มรูปหยดน้ำเปล่งรัศมีเป็นเปลว ภายในซุ้มหยดน้ำเป็นรูปมงกุฎขนาดเล็ก เหนือรัศมีเป็นรูปมงกุฎแบบมีกระบังหน้า การตกแต่งส่วนหน้าบันที่เป็นลายประกอบลักษณะเดียวกับหน้าบันพระวิหาร
ภายในอาคาร	
ลักษณะภายในห้องพระอุโบสถ	ภายในพระอุโบสถไม่มีเสาร่วมใน ส่วนพื้นภายในปรับระดับเรียบเสมอกัน
ผนังภายใน	เขียนภาพจิตรกรรมเต็มทั้งผนัง ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพเกี่ยวกับอสุภกรรมฐาน 10 ประการ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร ส่วนผนังคอนเทนีอช่องหน้าต่างเขียนภาพพุทธประวัติ เช่น ภาพตอนประสูติ ภาพตอนเสด็จปรินิพพาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเขียนภาพเกี่ยวกับชุดวงศัตราสังคายนานี้เป็นการอธิบายถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ฝ่ายกรรมฐานประเภทต่างๆ
เพดาน	ตกแต่งด้วยลายฉลุไม้ทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนสี เป็นภาพมนุษย์และสัตว์รวม 10 ชนิด ที่พระพุทธรองค์ทรงบัญญัติห้ามมิให้พระภิกษุสามเณรฉันเนื้อ ซึ่งนอกจากมนุษย์แล้ว ยังมี ราชสีห์, เสือ, ช้าง, งู เป็นต้น ภาพสัตว์เหล่านี้เขียนบนพื้นค้ำบรรจุอยู่ในกรอบวงกลม เรียงกันอยู่ในแนวตั้งบานละ 5 วง พื้นหลังเขียนเป็นภาพดอกไม้ ใบไม้
บานหน้าต่าง	เขียนสี เป็นภาพผลไม้ชนิดต่างๆจำนวน 8 ชนิด ซึ่งเป็นผลไม้ซึ่งควรแก่การนำมาประกอบเป็นน้ำอัฐยานของพระภิกษุสงฆ์ ภาพผลไม้เหล่านี้เขียนวางไว้บนพานบนพื้นค้ำประกอบลายดอกไม้ใบไม้บรรจุอยู่ในกรอบวงกลม เรียงกันอยู่ในแนวตั้งบานละ 4 วง พื้นหลังเขียนเป็นภาพดอกไม้ ใบไม้
พระพุทธรูปประธาน	พระสัมพุทธสิริ ประดิษฐานภายในบุษบก ตั้งอยู่ภายในค้ำนหุ้มกลองส่วนท้ายอาคาร

2.3.5 วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิด ราชวรวิหาร

ที่ตั้ง แขวงยศเส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ประวัติความเป็นมา

วัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สถาปนาขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี โดยมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญภูมิตวีศักดิ์เป็นแม่กองอำนวยการสร้าง พระศรีสมมติ (กร) และพระวิจิตรจงนา เป็นนายด้าน สันนิษฐานว่าเริ่มก่อสร้างประมาณ พ.ศ. 2419 เมื่อสร้างกุฏิเสนาสนะเสร็จแล้วทรงสถาปนาพระครูพุทธมนต์ปรีชา (อายุวาทโน) วัดบวรนิเวศวิหาร ฐานานุกรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอธิษฐานใน พ.ศ. 2421 โปรดฯให้ทำพิธีแห่มาครองวัด ได้เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานวิสุงคามสีมาในวันเดียวกัน พระราชทานนามพระอารามว่า “วัดเทพศิรินทราวาส” ตามพระนามของสมเด็จพระบรมราชชนนีเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาอีก 3 เดือนได้พระราชทานพระนิรันตราย พระพุทธรูปประจำรัชกาลที่ 4 สำหรับพระอารามฝ่ายธรรมยุติก 1 องค์ การสร้างพระอุโบสถสำเร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2443 ส่วนการก่อสร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ นั้น ได้ทยอยสร้างสำเร็จมาเป็นลำดับ เมื่อ พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาสถานหลวงหรือฌาปนสถานหลวงขึ้น ณ วัดเทพศิรินทราวาส ด้วยมีพระราชดำริจะให้เป็นที่ปูลงศพคนได้ทุกชั้นบรรดาศักดิ์

พ.ศ. 2472 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กระทรวงวังสร้างอนุสาวรีย์ที่กลางสนามหญ้าอยู่เบื้องหน้าของพระอุโบสถ เป็นจำนวน 2 หลัง สิ้นค่าก่อสร้างประมาณ 1,400 บาท ได้แก่ “จาตุรนต์อนุสาวรีย์” ทรงพระราชอุทิศพระราชทานเป็นที่บรรจุพระสรีรังคาร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และราชสกุลจักรพันธุ์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปฉลองพระองค์ของ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และมีจารึกคำประกาศพระบรมราชูทิศบนแผ่นศิลาดล ไม้ที่ผนัง

อีกหลังหนึ่งได้แก่ “ภาณุรังษีอนุสาวรีย์” ทรงพระราชอุทิศพระราชทานเป็นที่บรรจุพระสรีรังคาร สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และราชสกุลภาณุพันธุ์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปฉลองพระองค์ของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขฯ และมีจารึกคำประกาศพระบรมราชูทิศบนแผ่นศิลาดล ไม้ที่ผนัง เช่นเดียวกัน

นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา วัดเทพศิรินทราวาส ได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ และความอุปถัมภ์จากพระราชวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนพ่อค้าคหบดีอยู่เสมอจนถึงปัจจุบัน มีการบูรณะซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างและสร้างเสริมขึ้นใหม่ ทำให้พระอารามอยู่ในสภาพบริบูรณ์ดี

สิ่งสำคัญภายในพระอาราม

1. พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาส วางอาคารอยู่ในแนวตะวันออกตะวันตก หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก พระอุโบสถมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงโรง ส่วนหลังคาได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบของพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยรัชกาลที่ 4 คือลักษณะเป็นหลังคาจั่วแบบไทยประเพณีและไม่ทำส่วนไชรา

หน้าจั่ว พระอุโบสถตั้งอยู่บนชั้นฐานสิงห์ มีระเบียงโอบรอบทั้ง 4 ด้าน ที่ระเบียงนี้มีเสาทาได้รับชายคาลักษณะเป็นเสาน้ำตักกลมอยู่โอบรอบอาคาร ระเบียงอยู่ระหว่างช่องเสาครูด้ายแผ่นกระเบื้องปูลู

ภายในพระอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญหลายองค์ พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ขนาดหน้าตัก 1.12 เมตร สูงจากฐานถึงยอดพระจุฬา 1.50 เมตร และพระสาวก 2 องค์ นั่งทับเทียบประนมหัตถ์ ขนาดหน้าตัก 0.53 เมตร สูง 1.26 เมตร โปรดฯให้หล่อในพระบรมมหาราชวัง และนำมาประดิษฐานใน พ.ศ. 2438 พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถนี้ ประดิษฐานอยู่ภายในปราสาทโถง ตั้งอยู่บนเบญจายกสูง ด้านหน้าเบญจานี้ตั้งฐานชุกชีเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญอีก 3 องค์ ได้แก่

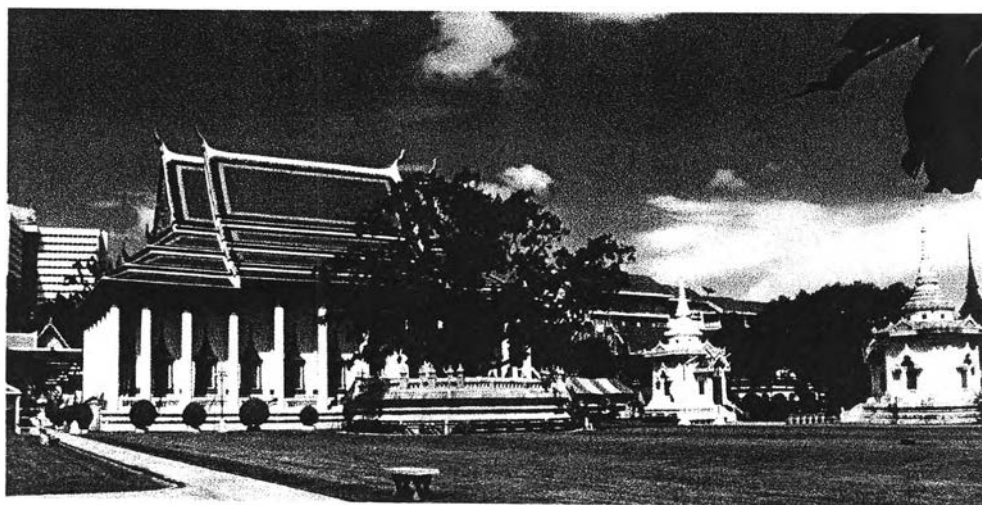
พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามสมุทร สูง 1.73 เมตร ฐานสูง 0.44 เมตร

พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามญาติ สูง 1.50 เมตร ฐานสูง 0.40 เมตร

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัยขนาดหน้าตัก 0.57 เมตร สูง 0.80 เมตร ฐานปัทม์สูง 0.18 เมตร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้อัญเชิญมาจากเมืองเหนือประดิษฐานอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เคิมมีรอยชำรุด ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดีทรงพระประชวร จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณะ ก็ทรงหายประชวร ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯพระองค์นี้สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้อัญเชิญมาประดิษฐานบนฐานชุกชีในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

2. อนุสรณ์ 2 หลัง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2472 เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์และพระราชสร้อยการของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ เรียกว่า “จาตุรนต์อนุสรณ์” และของ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เรียกว่า “ภาณุรังษีอนุสรณ์”

ภาพที่ 35 กลุ่มอาคารภายในเขตพุทธาวาส วัดเทพศิรินทราวาส

ภาพที่ 36 จาตุรนต์อนุสาวรีย์

ภาพที่ 37 ภาณุรังษีอนุสาวรีย์

นอกจากอาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสของพระอารามแล้ว วัดเทพศิรินทราวาสยังมีส่วนพื้นที่ที่เรียกว่า “สุสานหลวง” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้น ใน พ.ศ. 2436 ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่ฝังศพของพระราชวงศ์ที่มีได้สร้างเมรุขึ้น ณ ท้องสนามหลวงรวมถึงสามารถเป็นฌาปนสถานของชนทุกชั้นด้วย ในบริเวณ สุสานหลวงประกอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ ได้แก่

3. พลับพลาอิศริยาภรณ์

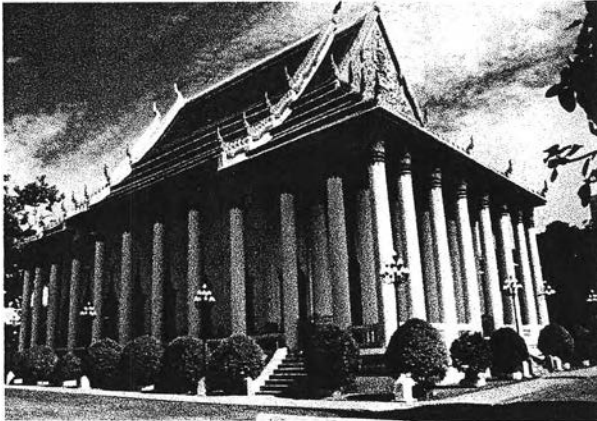
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สร้างขึ้นเป็นที่ตั้งพระศพพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2437 ซึ่งนับเป็นพระราชวังองค์แรกที่พระราชทานเพลิง ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาสแห่งนี้ ต่อมาจึงโปรดฯให้ใช้เป็นพลับพลาที่ประทับเมื่อเสด็จมาในการพระราชทานเพลิงศพ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้รื้อของเดิมสร้างขึ้นใหม่เป็นอาคารแบบไทยเมื่อ พ.ศ. 2475 และในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ โปรดฯให้สร้างพระเมรุ เจริญการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ระหว่าง พ.ศ. 2501 – 2503) ได้มีการตกแต่งบริเวณสุสานหลวง และย้ายพลับพลาอิศริยาภรณ์ออกไปจากที่เดิม พลับพลาแห่งนี้ยังคงใช้เป็นที่ประทับครวเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชทานเพลิงศพมาจนปัจจุบัน

4. เมรุ

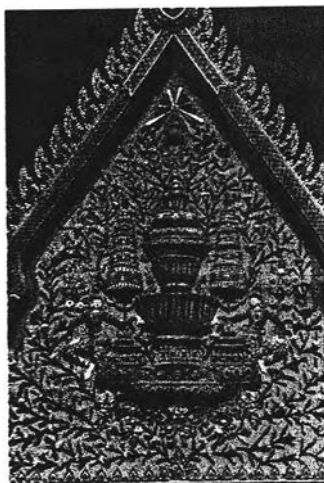
สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ด้วยทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างเป็นเมรุถาวรขึ้นแทนของเดิม ที่สร้างขึ้นเพื่อการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ระหว่าง พ.ศ. 2501 – 2503) และใช้เป็นเมรุสำหรับการพระราชทานเพลิงศพมาจนถึงปัจจุบัน

สิ่งก่อสร้างอื่นๆในบริเวณสุสานหลวง เช่น ศาลาดำรงธรรม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้าง เมื่อ พ.ศ. 2438 ศาลาบำเพ็ญทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม ทรงสร้าง เมื่อ พ.ศ. 2438 เป็นต้น

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร		
	1. พระอุโบสถ 2. จาตุรนต์อนุสสารี 3. ภาพรั้งน็อนุสสร 4. พระศรีมหาโพธิ์ 5. สุสานหลวง	การหันทิศทาง
	ชื่อพระอาราม วัดเทพศิรินทราวาส ที่ตั้ง แขวงยศเส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร	
ข้อมูลทั่วไปของพระอาราม		
ผู้สถาปนาพระอาราม	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5	
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาดย์ ในรัชกาลที่ 5 (พระนามเดิม หม่อมเจ้าหญิงรำเพย ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็น พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์)	
ความสัมพันธ์	กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาดย์ ทรงเป็นพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้งพระอาราม	ที่ตั้งของพระอารามอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม อันเป็นคลองคูเมืองชั้นนอกที่จุดเมื่อคราวขยายพระนคร ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้ชาวบ้านไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนั้น ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริมาก่อนแล้วนั้น	
การพระราชทานนามพระอาราม	คำว่า “เทพศิรินทรา” อันเป็นนามพระอาราม มีที่มาจากพระนามกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาดย์ นามพระอารามจึงบ่งบอกถึงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ซึ่งผู้สร้างทรงมีพระราชประสงค์จะสถาปนาพระอารามเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส		
ลักษณะการวางผัง	เขตพุทธาวาสของพระอารามมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าหันไปทางทิศตะวันออกหันลงสู่คลองผดุงกรุงเกษมอันเป็นเส้นทางสัญจร แนวกำแพงด้านนอกหน้าพระอาราม ที่กึ่งกลางเป็นซุ้มประตูออกทรงมงกุฎเป็นทางเข้า มีศาลารายและหอกลองหอร่องผนังขนานอยู่ทั้ง 2 ข้าง ในแนวแกนของซุ้มประตูนี้ ถัดเข้าไปเป็นที่ตั้งของอนุสาวรีย์ 2 องค์ ถัดเข้าไปเป็นแท่นก่อขึ้นเป็นที่ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ถัดไปทางด้านทิศเหนือของพระศรีมหาโพธิ์ จึงเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถวางอาคารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก	
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	พระอุโบสถ	
การกำหนดบริเวณเขตพุทธาวาส	เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว	

พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส	
ลักษณะอาคาร	พระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ลักษณะสถาปัตยกรรมไทยแบบได้รับอิทธิพลจากแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 คือหลังคาทรงจั่วแบบไม่มีชักราน้ำจั่ว เป็นอาคารขนาด 7 ห้องเสา มีระเบียงทางด้านหน้า 3 ห้องเสาและด้านหลัง 1 ห้องเสา ระเบียงทางเดินโคจรอบ และมีเสาระเบียงรับส่วนชักราน้ำจั่วโดยรอบอาคาร
ผู้มเสมาและใบเสมา	แต่เดิมแนวเขตเสมาเป็นหลักศิลาอยู่ประจำที่แนวกำแพงแก้วกันเขตพุทธาวาส เมื่อทำสังฆกรรมต้องใช้สามเณรเฝ้าประตูกำแพงประตูละ 1 รูป เจ้าอาวาสเห็นความลำบาก จึงทูลขออนุญาตจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรณ์ศิริวัฒน์ เมื่อ พ.ศ. 2465 ดอนเสมาและผูกเฉพาะแนวเขตฐานพระอุโบสถ
	
ภาพที่ 38 พระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส	
ส่วนฐานอาคาร	
ฐานชั้นล่าง	ลักษณะเป็นฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว
ฐานชั้นบน	ฐานส่วนห้องพระอุโบสถลักษณะเป็นฐานสิงห์ กรูด้วยแผ่นหินอ่อนสีเทา
บันไดทางขึ้น	ที่ฐานอาคารมีบันไดทางขึ้นอยู่ประจำด้านสกัดของอาคาร ด้านละ 1 ตำแหน่ง และที่ด้านยาวของอาคารด้านละ 2 ตำแหน่ง ลักษณะบันไดเป็นบันไดปูด้วยแผ่นหินอ่อน พลสิงห์บันไดถือปูนที่บกรูด้วยแผ่นหินอ่อนสีเทาเช่นเดียวกับฐานห้องพระอุโบสถ ที่ปลายผนังตั้งเสาศิลาเป็นค้ำจับ
ผนังกระเบื้อง	ผนังกระเบื้องอยู่ระหว่างช่องเสาระเบียงโคจรอบอาคาร เว้นส่วนที่เป็นบันไดทางเดินขึ้นสู่ระเบียง ลักษณะเป็นผนังถือปูนลูกกรงหินอ่อนกลึงเป็นลูกกรงบัวอย่างเทศ
ส่วนตัวพระอุโบสถ	
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว

เสา และ บัวปลายเสา	เสาระเบียงถือปูนทาสีขาว ลักษณะหน้าตัดเป็นรูปกลม มีบัวปลายเสาลักษณะเป็นบัวกลีบขาว ประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ไม่มีบัวเชิงเสา ส่วนเสาที่ผนังห้องพระอุโบสถ ลักษณะเป็นเสาที่ปูคอกจากผนัง เป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มีบัวปลายเสาลักษณะเป็นบัวกลีบขาว เจึงเสารับด้วยแถบลายหน้ากระดานประกอบลูกขนาน ตั้งอยู่เหนือฐานห้องพระอุโบสถ บัวปลายเสาและเชิงเสานี้ประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ
ซุ้มประตู	เป็นซุ้มทรงมงกุฎ อยู่ประจำที่ผนังด้านสกัดของอาคารทั้งด้านหน้าและด้านหลังด้านหน้า 3 ตำแหน่งด้านหลัง 2 ตำแหน่ง ซุ้มประตูที่กึ่งกลางด้านหน้าเป็นซุ้มที่มีขนาดใหญ่และตกแต่งประณีตกว่า ส่วนยอดและเสารับซุ้มประตูตกแต่งด้วยการประดับชิ้นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ส่วนเพดานซุ้มประตูตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง
บานประตู	เขียนลายรดน้ำเต็มทั้งบาน เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง
ซุ้มหน้าต่าง	เป็นซุ้มทรงมงกุฎ อยู่ประจำที่ผนังด้านยาวของอาคารด้านละ 7 ตำแหน่ง และที่ผนังด้านสกัดด้านหลังอาคารที่ส่วนในประธานอีก 3 ตำแหน่ง ส่วนยอดซุ้ม, เสารับซุ้มหน้าต่าง และฐานตกแต่งด้วยการประดับชิ้นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ส่วนเพดานซุ้มประตูตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดง ลักษณะเช่นเดียวกับที่ซุ้มประตู
บานหน้าต่าง	เขียนลายรดน้ำ ลักษณะเป็นลาย เช่นเดียวกับบานประตู
ส่วนหลังคา	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว แบบไม่มีไจระหน้าจั่ว อันเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ลักษณะลด 2 ชั้นซ้อน 4 ตับ ด้านสกัดหน้าและหลังอาคาร ซักปีกนกยื่นออกมาบรรจบกับดัดหลังคาชั้นซ้อน ด้านข้างเพื่อคลุมเป็นพะไลโคจรอบอาคาร
วัสดุเมุง	กระเบื้องดินเผาหางมน ส่วนพื้นหลังคาเป็นกระเบื้องสีส้ม ขอบเป็นกระเบื้องสีเหลืองและสีเขียว
เครื่องปิดเครื่องมุง	เครื่องล้าของของจั่วพระอุโบสถตกแต่งด้วย การประดับกระเบื้องเคลือบในลักษณะที่ตัดมาเป็นชิ้นๆ ประดับเป็นลวดลาย โดยตกแต่งเลียนแบบเครื่องล้าของแบบไทยประเพณี ส่วนรอยระกาประดับกระเบื้องสีน้ำเงิน ส้มและเหลือง ลักษณะเลียนแบบเกล็ดคนาคเดินขอบด้วยกระเบื้องสีเขียว ส่วนใบระกาประดับกระเบื้องเคลือบลักษณะคล้ายกระหนกสามตัว หางหงส์และข้อฟ้าประดับชิ้นกระเบื้องเคลือบเป็นข้อฟ้าทรงหัวนกเจ้า

ภาพที่ 39 หน้าบันพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส

หน้าบัน

หน้าบันพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาสนี้ เป็นหน้าบันที่มีการตกแต่งในลักษณะพิเศษซึ่งไม่เคยปรากฏในพระอารามใดมาก่อนหน้า ด้วยลักษณะการประดับตกแต่งและลวดลาย แต่ยังคงรักษาแบบแผนเดิมคือ จัดอยู่ในลักษณะสมมาตร ในหน้าบันมีทั้งส่วนที่เป็นเครื่องหมายรูปสัญลักษณ์ และส่วนลายประกอบ แต่จัดอยู่ร่วมกัน ไม่มีเส้นกรอบคั่น

หน้าบันตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบ เป็นภาพพระเกี้ยว อันเป็นพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 5 ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้าตั้งอยู่บนชั้นฐานกลีบบัว 2 ข้างพานแว่นฟ้าตั้งฉัตร 5 ชั้น ด้านข้างฉัตรเป็นภาพเทวดาหะหัดต์ประคองพาน และถือช่อดอกไม้ ด้านเหนือพระเกี้ยวเป็นภาพพระมหากษัตริย์มงกุฎเปล่งรัศมี อันเป็นพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 4 ที่มุมล่างทั้ง 2 ข้างของหน้าบันเป็นภาพเทวดาพนมหัตต์ถือช่อดอกไม้นั่งคุกเข่าบนฐานกลีบบัวหันหน้าเข้าสู่พานประดิษฐานพระเกี้ยว ส่วนลายประกอบพื้นหลังลักษณะเป็นภาพดอกไม้ประกอบก้านและใบ เริ่มจากตอนล่างถึงกลางหน้าบัน ดอกไม้มีลักษณะเป็นดอกরাพย อันมีที่มาจากพระนามเดิมของ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราวาศ์ ว่า หม่อมเจ้าหญิงরাพย พื้นหน้าบันกรุกระเบื้องเคลือบสีชมพู อันเป็นสีประจำวันพระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้หน้าบันตั้งชุดหน้ากระดานฐานพระและชั้นกระจิงรวน ตกแต่งด้วยการประดับชั้นกระเบื้องเคลือบเช่นเดียวกัน

ภายในอาคาร	
ผนังภายใน	ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างและเหนือช่องหน้าต่างเขียนสีเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ในกระบวนลายอย่างเทศบนพื้นนวล ส่วนผนังใต้ช่องหน้าต่างประดับกระเบื้องเคลือบมีลวดลายในกระบวนอย่างเทศ ในลักษณะลายหน้าอิฐที่กรอบประตูและหน้าต่างภายในพระอุโบสถ ตกแต่งด้วยการปั้นปูนปิดทองเป็นกรอบลักษณะเป็นทรงอย่างเทศ ในกระบวนลายดอกไม้ใบไม้ ตอนบนเหนือกรอบเป็นภาพพระแก้วอันเป็นพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ 5 ประดิษฐานอยู่เหนือพานแว่นฟ้า 2 ชั้น เหนือพานข้างเอนราวอัน 3 เศียร ซึ่งยื่นอยู่บนฐานสิงห์ 2 ข้างของพานแว่นฟ้าขนาดด้วยฉัตร 7 ชั้นซึ่งมีราชสีห์และคชสีห์ประคองอยู่
เสาภายในอาคาร	เสาร่วมในอาคาร มี 2 แนว แนวละ 6 คันทัน เป็นเสาถือปูนทาสีแดง ลักษณะหน้าคันทันเป็นรูปกลม มีบัวปลายเสาลักษณะเป็นบัวกลีบขาว ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี เชิงเสาประดับด้วยแผ่นกระเบื้องเคลือบลักษณะเดียวกับเชิงผนังภายในอาคาร
 	
<p>ภาพที่ 40 ภายในพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส ภาพที่ 41 พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ</p>	
เพดาน	ตกแต่งด้วยลวดลายจำหลักเขียนสี ปิดทองเป็นภาพตราจักรีบรมมหาราชวงศ์, เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ผูกเป็นลายด้วยกระบวนลายพฤกษชาติอย่างเทศแทรกด้วยภาพเทพนม ที่ฝ้าเพดานส่วนในประธานประดับลวดลายอยู่ในทรงกลม ลักษณะแก้วชิงดวง เปรียบได้กับลายดาวเพดานพื้นเพดานทาสีแดงชาด
บานประตู	เขียนสีภาพทวารบาลทรงเครื่องอย่างไทยประเพณี พื้นหลังเขียนลายดอกไม้ร่วงบนพื้นแดง
บานหน้าต่าง	เขียนสีลักษณะเดียวกับบานประตู

พระพุทธรูปประธาน	พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถนี้ ประดิษฐานอยู่ภายในปราสาทโถง ตั้งอยู่บนเบญจายกสูงลักษณะไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกสีที่ปีกทั้ง 2 ซ้างของปราสาทโถงนี้ตั้งรูปพระสาวก 2 องค์ นั่งพับเพียบประนมหัตถ์ หันหน้าเข้าสู่พระพุทธรูปประธาน ที่เบญจาคณะชั้นตั้งเป็นซุ้มเล็กวางเครื่องบูชาและพานพุ่ม
พระพุทธรูปสำคัญอื่นๆ	ด้านหน้าเบญจาคณะฐานชุกชีเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญอีก 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ประดิษฐานอยู่ทางด้านขวาของพระประธาน พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ (พระราชธิดาในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามญาติ ประดิษฐานอยู่ทางด้านซ้ายของพระประธาน พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ประดิษฐานบนโต๊ะหมู่อยู่กลาง

2.3.6 สรุปผลการศึกษาพระอารามเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน

จากการศึกษาพระอารามเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่เลือกมาเป็นตัวอย่าง สามารถสรุปข้อมูลของแต่ละพระอาราม เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้ ดังแสดงในตาราง

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพระอารามเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป					
ชื่อพระอาราม	เฉลิมพระเกียรติ	เทพศิรินทร์	ราชินีดาราม	โสมนัสวิหาร	เทพศิรินทร์ทวารวดี
เป็นพระอารามหลวงชั้น	โท	โท	โท	โท	โท
ชนิด	วรวิหาร	วรวิหาร	วรวิหาร	ราชวรวิหาร	ราชวรวิหาร
ผู้สถาปนา	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4	รัชกาลที่ 5
ที่ตั้ง	ริมแม่น้ำเจ้าพระยา จ.นนทบุรี	ริมกำแพงพระนคร แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร		ริมคลองผดุงกรุงเกษม เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร	
มูลเหตุในการเลือกที่ตั้ง	เป็นนิเวศสถานเดิม	ตั้งอยู่ริมกำแพงเขตพระนคร เพื่อเอื้อต่อการขยายตัวของชุมชน			
สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ	พระอัยกา พระอัยกี และกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย	พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิลาส กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัส วัฒนาวดี	สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัส วัฒนาวดี	กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
ความสัมพันธ์กับผู้สถาปนา	พระอัยกา พระอัยกี และพระราชชนนี	พระราชธิดา	พระราชธิดา	พระอัครมเหสี	พระราชชนนี
การตั้งชื่อพระอาราม	บอกลักษณะพระอารามว่าตั้งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ	บอกทั้งพระนามและฐานะความสัมพันธ์	บอกฐานะความสัมพันธ์	บอกพระนามบุคคลซึ่งผู้สถาปนาพระอารามมีพระราชประสงค์จะเฉลิมพระเกียรติยศ	
ส่วนที่ 2 ลักษณะการวางผัง					
การหันทิศทาง	พระอารามหันด้านหน้าสู่แม่น้ำ ลำคลองอันนับเป็นเส้นทางสัญจรหลักเมื่อแรกสร้าง				
ประธานในเขตพุทธาวาส	พระอุโบสถ	พระอุโบสถ	โถงพระราสาท	พระเจดีย์	พระอุโบสถ

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
ส่วนที่ 3 ตอนปีคชกรรม					
3.1 พระอุโบสถ					
ลักษณะอาคาร	ผสมระหว่างพระราชานิยม ร.3 และไทยประเพณี	แบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3	แบบไทยประเพณี	แบบได้รับอิทธิพลรูปแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3	
ส่วนฐาน					
ประเภทฐาน	ฐานชั้นล่าง	ฐานปัทม์	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์
	ฐานชั้นบน	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์ ลูกแก้วอกไก่	ฐานสิงห์ ลูกแก้วอกไก่	ฐานปัทม์ ลูกแก้วอกไก่
การตกแต่ง	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว
พนักกระเบื้อง	กระเบื้องปรู	กระเบื้องปรู	ถือปูนทึบ	กระเบื้องปรู	ลูกกรงกลิ้ง
ส่วนตัวพระอุโบสถ	1	2	3	4	5
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว
เสา	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	กลม บัวปลายเสาบัวกลีบยาว
ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง	ทรงอย่างเทศ	ทรงอย่างเทศ	ทรงบันแถลง	ทรงอย่างเทศ	ทรงมงกุฎ
กรรมวิธีและวัสดุ	ปูนปั้นปิดทอง	ปูนปั้นปิดทอง	ปูนปั้นปิดทอง ประดับกระจกสี	ปูนปั้นปิดทอง	ประดับชั้นกระเบื้องเคลือบ
บานประตู บานหน้าต่าง	ภาพสัญลักษณ์พระราชลัญจกรและพระจันทร์วันเพ็ญ	ภาพเทพอัปสรสถิตในวิมานปราสาท 3 ยอด	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนมก้านแย่ง	ภาพสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง
กรรมวิธี	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ
ส่วนหลังคา	1	2	3	4	5
ลักษณะหลังคา	ผสมระหว่างพระราชานิยม ร.3 และไทยประเพณี	แบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3	แบบไทยประเพณี	แบบได้รับอิทธิพลรูปแบบพระราชานิยม ในรัชกาลที่ 3	
วัสดุมุง	กระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนว	กระเบื้องดินเผา หางมน	กระเบื้องดินเผา หางมน	กระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนว	กระเบื้องดินเผา หางมน
เครื่องปิดเครื่องมุง	ปูนปั้น	ปูนปั้น	ไม้จันทน์	ปูนปั้น	ปูนปั้น

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
กรรมวิธีและวัสดุ	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	ประดับชั้น กระเบื้อง เคลือบ	ลงรักประดับ กระงกสี เหลืองทอง	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	ประดับชั้น กระเบื้อง เคลือบ
ลักษณะภาพหน้าบัน	ภาพคกแต่ง	ภาพสัญลักษณ์	ภาพคกแต่ง	ภาพสัญลักษณ์	ภาพสัญลักษณ์
ภาพหน้าบัน	ดอกไม้ ใบไม้	ภาพหงส์จีน ภาพทิวทัศน์	ดอกไม้ ใบไม้	ภาพหยดน้ำ เปล่งรัศมีและ มงกุฎมีกระบัง หน้า	พระราชนิพนธ์ พระเกียรติ พระ มหาพิชัยมงกุฎ พื้นหลังเป็น ดอกบัวพช
กรรมวิธีและวัสดุ	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	ประดับชั้น กระเบื้อง เคลือบ	ประดับ กระงกสี	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	ประดับชั้น กระเบื้อง เคลือบ
ภายในอาคาร	1	2	3	4	5
ลักษณะภายใน	โถง ไม่ยกพื้น	โถง ไม่ยกพื้น	โถง ทำยกพื้น	โถง ไม่ยกพื้น	มีเสาร่วมใน ทำยกพื้น
เสาร่วมใน	-	สี่เหลี่ยม ย่อมุมบัว	-	-	กลม ทาสีแดง บัวกลีบขาว
ผนังภายใน	เขียนสี ลายพุ่ม ข้าวมีนซ์ ก้านแย่ง	เขียนสี ลายพุ่ม ข้าวมีนซ์ ก้านแย่ง	เขียนจิตรกรรม พุทธประวัติ เทพชุมนุม ดาว นพเคราะห์	เขียนจิตรกรรม ภาพปริศนา ธรรม และข้อ วัตรของสงฆ์	เขียนสี ลายพุ่ม ข้าวมีนซ์ก้าน แย่ง เจึงผนัง ประดับ กระเบื้อง
ภาพบานประตู บานหน้าต่าง	ภาพกอบัว พื้นแดง	ภาพเครื่อง แขวนแบบจีน	ภาพทวารบาล	ภาพเนื้อที่ห้าม สงฆ์จีน ภาพ ผลไม้ที่ควรนำ มาทำน้ำอัฐบาน	ภาพทวารบาล
กรรมวิธี	เขียนสี	เขียนสี	เขียนสี	เขียนสี	เขียนสี
พระพุทธรูปประธาน	ปางมารวิชัย	พระศิลาขาว ปางมารวิชัย	ปางมารวิชัย	ปางมารวิชัย	ปางสมาธิ
ประดิษฐานเหนือ	ฐานชุกชี	บุษบก	ฐานชุกชี	บุษบก	ปราสาทโถง

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
3.2 พระวิหาร					
ลักษณะอาคาร	ผสมระหว่างพระราชนิมร.3 และไทยประเพณี	แบบพระราชนิมในรัชกาลที่ 3	แบบไทยประเพณี	แบบได้รับอิทธิพลรูปแบบพระราชนิม ในรัชกาลที่ 3	-
ส่วนฐาน	1	2	3	4	5
ประเภทฐาน	ฐานชั้นล่าง	ฐานปัทม์	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์
	ฐานชั้นบน	ฐานสิงห์	ฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่	ฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่	ฐานสิงห์
การตกแต่ง	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	-
พนักกระเบื้อง	กระเบื้องปฐุ	กระเบื้องปฐุ	กระเบื้องปฐุ	กระเบื้องปฐุ	-
ส่วนตัวเรือน	1	2	3	4	5
ผนังภายนอก	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	ถือปูนทาสีขาว	-
เสา	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	สี่เหลี่ยมย่อมุมบัว	กลม บัวปลายเสาทรงโถ	-
ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง	ทรงอย่างเทศ	ทรงอย่างเทศ	ทรงอย่างเทศ	ทรงอย่างเทศ	-
กรรมวิธีและวัสดุ	ปูนปั้นปิดทอง	ปูนปั้นปิดทอง	ปูนปั้นปิดทอง	ปูนปั้นปิดทอง	-
บานประตู บานหน้าต่าง	ภาพต้นไม้กระบวนจีน	ภาพพุทธประวัติ เทพอัปสรทวารบาล	ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง	ภาพสมมติของพระเจ้าจักรพรรดิ	-
กรรมวิธี	เขียนลายกำมะลอ	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ	เขียนลายรดน้ำ	-
ส่วนหลังคา	1	2	3	4	5
ลักษณะหลังคา	ผสมระหว่างพระราชนิมร.3 และไทยประเพณี	แบบพระราชนิมในรัชกาลที่ 3	แบบไทยประเพณี	แบบได้รับอิทธิพลรูปแบบพระราชนิม ในรัชกาลที่ 3	-
วัสดุคุม	กระเบื้องดินเผาปั้นปูนทับแนว		กระเบื้องดินเผาหางมน	กระเบื้องดินเผาหางมน	-
เครื่องปิดเครื่องมุง	ปูนปั้น	ปูนปั้น	ไม้จำหลัก	ปูนปั้น	-
กรรมวิธีและวัสดุ	ประดับกระเบื้องเคลือบแบบสำเร็จและตัดเป็นชิ้น	ประดับชั้นกระเบื้องเคลือบ	ลงรักประดับกระจกสีเหลืองทอง	ประดับกระเบื้องเคลือบแบบสำเร็จและตัดเป็นชิ้น	-

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
ลักษณะภาพหน้าบัน	ภาพตกแต่ง	ภาพสัญลักษณ์	ภาพตกแต่ง	ภาพสัญลักษณ์	-
ภาพหน้าบัน	ดอกไม้ ใบไม้	ภาพหงส์จีน ภาพทิวทัศน์	ดอกไม้ ใบไม้	ภาพหยกน้ำ เปล่งรัศมีและ มงกุฎมีกระบัง หน้า	-
กรรมวิธีและวัสดุ	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	ประดับจีน กระเบื้อง เคลือบ	ประดับ กระเจกสี	ประดับ กระเบื้อง เคลือบแบบ สำเร็จและตัด เป็นชิ้น	-
ภายในอาคาร					
ลักษณะภายใน	โถง ไม่ยกพื้น	โถง ไม่ยกพื้น	โถง ไม่ยกพื้น	มีเสาร่วมใน ทำยกพื้น	-
เสาร่วมใน	-	-	-	สี่เหลี่ยม ย่อมุมบัว	-
ผนังภายใน	เขียนสี ลายดอกไม้ร่วง	เขียนสี ภาพหงส์ร้อน ดอกไม้ร่วง	เขียนสี ลายดอก ไม้ทรงพุ่มข้าว บิณฑ์ก้านแย่ง	เขียน จิตรกรรมวรรณ คดี เรื่อง อิเหนา	-
ภาพบานประตู บานหน้าต่าง	ภาพกอบัว พื้นแดง	ภาพเครื่องตั้ง แบบจีน	ทาสีแดงชาด	ภาพม่าน และอุบะ เครื่องแขวน	-
กรรมวิธี	เขียนสี	เขียนสี	-	เขียนสี	-
พระพุทธรูปประธาน	ปางมารวิชัย	ปางมารวิชัย และรูปภิกษุณี 52 องค์	ปางห้ามสมุทร	ปางมารวิชัย	-
ประดิษฐานเหนือ	บุษบก	ฐานชุกชี	ฐานชุกชียกสูง	บุษบก	-
3.3 การเปรียบเทียบ	1	2	3	4	5
(การเปรียบเทียบในพระอารามที่ทำการศึกษา มีลักษณะใกล้เคียงกับพระวิหาร จึงกล่าวเฉพาะส่วนภายในอาคาร)					
ภายในอาคาร					
ลักษณะภายใน	มีเสาร่วมใน ไม่ ยกพื้น	มีเสาร่วมใน ไม่ ยกพื้น	โถง ไม่ยกพื้น	-	-
เสาร่วมใน	สี่เหลี่ยม ย่อมุม บัว	สี่เหลี่ยม ย่อมุม บัว	-	-	-
ผนังภายใน	เขียนสี ลายดอกไม้ร่วง	ทาสีขาว	เขียนสี ลายดอก ไม้ทรงพุ่มข้าว บิณฑ์ก้านแย่ง	-	-

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา				
	1	2	3	4	5
ภาพบานประตู บานหน้าต่าง	ภาพก่อบัว พื้นแดง	ทาสีแดงชาด	ทาสีแดงชาด	-	-
กรรมวิธี	เขียนสี	-	-	-	-
พระพุทธรูปประธาน	พระชัยวัฒน์ ปางมารวิชัย	ปางมารวิชัย	ปางรำพึง	-	-
ประดิษฐานเหนือ	ฐานชุกชี	คูหาทรงบัน แถลง	ฐานชุกชี	-	-

จากการวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูล ที่ได้จากการศึกษาพระอารามเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่เลือกมาเป็นตัวอย่าง พอจะประมวลเป็นผลการศึกษา ซึ่งจะกล่าวเป็น 3 หัวข้อหลัก ได้แก่

1. ข้อมูลโดยทั่วไปของพระอาราม
2. การวางผังในเขตพุทธาวาส
3. อาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาส

ตารางที่ 3 ตารางแสดงผลการศึกษา

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
1. ข้อมูลโดยทั่วไปของพระอาราม	
ลักษณะของพระอาราม	เป็นพระอารามหลวงซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน
การเลือกที่ตั้งพระอาราม	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นนิวาสถานเดิมของบุคคลที่ต้องการเฉลิมพระเกียรติ นับว่าเพื่อเป็นการทำให้ชุมชนนั้นๆยังดำรงอยู่ - เพื่อเอื้อต่อการขยายตัวของชุมชน โนม่น้าวให้เกิดการตั้งบ้านเรือนชุมชนในบริเวณดังกล่าว เช่น ริมกำแพงพระนคร ริมคูเมือง เป็นต้น - ที่ตั้งของพระอารามมีความสัมพันธ์กับพระอารามซึ่งตั้งมาแต่เดิมหรือก่อนหน้า เช่น ที่ตั้งวัดราชนาคาราม อยู่ติดกับ วัดเทพศิคาราม ด้วยเหตุที่ หม่อมเจ้าหญิงโสมนัส (สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี) เมื่อได้เสด็จมาประทับในพระบรมมหาราชวังนั้น ได้ทรงอยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระเจ้าป่า คือ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และทรงเป็นที่โปรดปราน พร้อมกันนั้นทั้ง 2 พระองค์ยังทรงเป็นที่สนิทสนมหาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน <p>อีกตัวอย่างหนึ่งเช่น รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาวัดเทพศิรินทราวาสขึ้น ริมคลองผดุงกรุงเกษม ตามอย่างที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงสถาปนาวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม ตามแนวคลองผดุงกรุงเกษมมาก่อนหน้า เป็นต้น</p>

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
ฐานะความสัมพันธ์	<p>พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาพระอารามพระราชทานนั้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นบุพการี เช่น เป็นพระอัยกา พระอัยกี เป็นพระราชชนนี สมเด็จพระบรมราชชนนี - เป็นคู่ชีวิต เช่น เป็นสมเด็จพระอัครมเหสี - เป็นลูกหลาน เช่น เป็นพระราชธิดา เป็นพระราชนัดดา
ชื่อพระอาราม	<p>ชื่อที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเป็นนามพระอารามนั้น แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - บอกลักษณะพระอาราม เช่น เป็นพระอารามที่สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ - บอกพระนามบุคคลซึ่งหมายจะเฉลิมพระเกียรติ เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดเทพศิรินทราวาส - บอกความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เช่น วัดราชนาคาราม - บอกทั้งพระนามและความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เช่น วัดเทพธิดาราม
2. การวางผังในเขตพุทธาวาส	
การหันทิศทาง	พระอารามหันด้านหน้าลงสู่แม่น้ำลำคลอง ซึ่งนับเป็นเส้นทางสัญจรหลักแต่เดิม
อาคารประธานในเขตพุทธาวาส	<p>อาคารประธานในเขตพุทธาวาส มักจะวางอยู่ในตำแหน่งสำคัญตรงกึ่งกลาง อยู่ในแนวแกนหลัก รวมทั้งเป็นอาคารซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสิ่งเคารพบูชาสูงสุดในพระอาราม</p> <p>อาคารประธานในเขตพุทธาวาสในที่นี้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ พระอุโบสถ และ สถูปเจดีย์</p>
การกำหนดเขตพุทธาวาส	<p>เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ซึ่งเจาะช่องซุ้มประตูเดินติดต่อถึงกันได้ ตามแนวกำแพงแก้วนี้มักเป็นที่ตั้งของอาคารสิ่งก่อสร้างประกอบ ตามลักษณะและรูปแบบอันเป็นที่นิยมในแต่ละสมัย อาทิ ศาลาราย, หอกลอง, หอระฆัง, ปรากฏมุขเป็นต้น</p> <p>การกำหนดเขตพุทธาวาสด้วยแนวกำแพงแก้วในที่นี้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - กำแพงแก้วล้อมรอบกลุ่มอาคารในเขตพุทธาวาสรวมอยู่ในเขตเดียวกัน เช่น วัดราชนาคาราม, วัดเทพศิรินทราวาส - กำแพงแก้วแบ่งอาคารในเขตพุทธาวาสออกเป็นส่วนๆแยกจากกัน เช่น วัดเฉลิมพระเกียรติ, วัดเทพธิดาราม
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส	จากการศึกษาจะเห็นว่า ลักษณะการวางผังอาคารในเขตพุทธาวาสนั้นจะแตกต่างกันและมีลักษณะร่วมตามยุคสมัยในการสถาปนาพระอาราม จึงนับได้ว่า การวางผังในเขตพุทธาวาสของพระอารามเหล่านี้ <u>เป็นไปตามรูปแบบและหลักการอันเป็นที่นิยมในรัชสมัยนั้นๆ</u> ตัวอย่างเช่น

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
ลักษณะการวางผังในเขตพุทธาวาส	<p>- วัดเฉลิมพระเกียรติ, วัดเทพธิดาราม และวัดราชนัคคาราม มีการวางผังในเขตพุทธาวาสในรูปแบบใกล้เคียงกันอันเป็นรูปแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ อาคารทั้ง 3 นี้จะวางเรียงกันโดยในทีนี้จะ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. พระอารามที่ไม่มีสถูปเจดีย์ เช่น วัดเทพธิดาราม วางอาคารหันด้านหน้าไปทางเดียวกัน พระอุโบสถมีขนาดใหญ่กว่าและตั้งอยู่กลาง พระวิหารตั้งอยู่ทางด้านขวาของพระประธาน องค์ประกอบเสริมเช่น พระปราสาทมูม ศาลารายมีลักษณะเป็นศาลา 2 หน้า เป็นต้น 2. พระอารามที่มีสถูปเจดีย์ เช่น วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชนัคคาราม วางอาคารในลักษณะเดียวกันและเพิ่มสถูปเจดีย์ อยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถในแนวแกนเดียวกัน มีทั้งแบบที่วางอาคารหันด้านหน้าไปทางเดียวกัน และวางอาคารตั้งฉากกัน <p>- วัดโสมนัสวิหารมีการวางผังในเขตพุทธาวาสในรูปแบบอันเป็นพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ วางอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสอยู่ในแนวแกนเดียวกันหมด ยาวจากทางด้านหน้าไปหลัง ตามรูปแบบการวางผังแบบสุโขทัย ให้ความสำคัญกับพระวิหาร โดยจะตั้งอยู่ทางด้านหน้า อาคารที่วางเรียง กันนี้ ได้แก่ พระวิหารพระเจดีย์ พระอุโบสถ ในบางที่อาจมีการคั่นด้วยต้นพระศรีมหาโพธิ์วางอยู่ในแนวแกนนี้ด้วย เว้นที่วางทางด้านหน้าและหลังพระอารามเป็นที่สาธารณะประโยชน์</p> <p>- วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งจัดเป็นสมัยรัชกาลที่ 5 มีการวางผังที่ปรับรูปแบบออกจากเดิมมีความหลากหลายมากขึ้น แต่ยังคงยึดถือการวางอาคารสำคัญในแนวแกน ซึ่งจะไม่ใช้แนวแกนเดียวกันหมด</p>
3. อาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาส	
(ในส่วนนี้ เป็นการสรุปลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคาร พระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ ในพระอารามที่ได้ทำการศึกษา)	
ลักษณะอาคาร	เป็นอาคารก่ออิฐ ถือปูน รูปผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วซ้อนชั้น โดยมากจะทำระเบียงทางเดินโคจรอบ มีเสาระเบียงรับหลังคาชายคาโคจรอบ ส่วนระเบียงที่ด้านสกัดหน้าและหลังจะมีพื้นที่มากกว่า เพื่อเป็นทางเข้าออกของอาคาร
ฐานอาคาร	ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ฐานสิงห์ ถือปูนทาสีขาว บางอาคารที่ต้องการเพิ่มความสูงของชั้นฐาน ทำโดยการเพิ่มขึ้นลูกแก้วอกไก่ที่ส่วนท้องไม้
เสาและบัวปลายเสา	ออกแบบให้มีความสัมพันธ์กับรูปแบบของอาคาร ในที่นี้ โดยส่วนใหญ่เป็นเสาหน้าตัดสี่เหลี่ยม ย่อมุมมั่ว ถือปูนทาสีขาว
ผนังระเบียง	อยู่ระหว่างช่องเสาระเบียง ลักษณะเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ส่วนลูกฟักมีทั้งแบบที่กรุกระเบื้องปู ลูกกรงกลิ้ง และถือปูนทาสี
ผนังภายนอกอาคาร	ถือปูนทาสีขาว

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา	
ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - อาคารแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ก่อนเป็นซุ้มทรงอย่างเทศ ลักษณะปูนปั้นปิดทอง บางที่มีการประดับกระจกสีเข้มที่พื้นหลังลายเพื่อเพิ่มความเด่นชัด ลวดลายที่ใช้โดยมากเป็นดอกไม้ ใบไม้อย่างเทศ เครื่องดั่งแบบจีน เป็นต้น - อาคารที่ลักษณะค่อนข้างไทยประเพณี ก่อนเป็นซุ้มในทรงที่เป็นแบบไทยประเพณี เช่น ทรงบันแถลง ทรงมงกุฎ เป็นต้น และมีที่ก่อเป็นทรงอย่างเทศด้วย เช่น ที่วิหารและการเปรียญวัดราชนัดดาราม 	
บานประตู บานหน้าต่าง	<p>ตกแต่งด้วยการเขียนลายครุฑหรือบางที่เขียนลายก้ามระ ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>เขียนลายตกแต่ง</u> ลักษณะเป็นการตกแต่งเพื่อความงาม เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ลายคันไม้ ดอกไม้ ใบไม้อย่างกระบวนเทศ บรรจุอยู่เต็มตลอดบาน - <u>เขียนภาพสัญลักษณ์</u> <u>ภาพสื่อความหมาย</u> ลักษณะเป็นภาพที่มีความหมายแทรกด้วยลวดลายตกแต่ง เช่น วัดโสมนัสวิหารเขียนภาพสมบัติ 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ วัดเฉลิมพระเกียรติเขียนภาพพระราชลัญจกรปราสาท 3 ยอดและพระจันทร์เต็มดวง วัดเทพธิดาเขียนภาพเทพอัปสรสถิตอยู่ในวิมานปราสาท เป็นต้น 	
ลักษณะหลังคา	เป็นหลังคาทรงจั่ว ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่	
	<u>แบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3</u>	<u>แบบไทยประเพณี</u>
ทรงจั่ว	ไม่มีไจราหน้าจั่ว	มีไจราหน้าจั่ว
วัสดุผนัง	กระเบื้องดินเผาปั้นปูนทับแนว หรือ กระเบื้องดินเผาหางมน	กระเบื้องดินเผาหางมน
เครื่องปิดเครื่องมุง	ปูนปั้น ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้องเคลือบทั้งเป็นแบบรูปสำเร็จและตัดเป็น ชิ้นมาประดับ ข้อฟ้าหางหงส์ทรงหัวนกเง่า	ข้อฟ้า หางหงส์ ไบระกา ท่างวงไอยราและนาคสะดุ้ง ไม้จำหลัก ลงรักประดับกระจกสี
หน้าบัน	ตกแต่งด้วยการประดับกระเบื้องเคลือบ เช่นเดียวกับเครื่องลำของ	ไม้จำหลัก ลงรักประดับกระจกสี
ภาพหน้าบัน	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - หน้าบันเป็นลายตกแต่ง ลักษณะเป็นการประดับเพื่อความงาม ลาคติ ภาพดอกไม้ ใบไม้ ภาพทิวทัศน์ลักษณะตามรูปแบบศิลปะของอาคาร เช่น หน้าบันวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชนัดดาราม - หน้าบันเป็นภาพสัญลักษณ์ <u>ภาพสื่อความหมาย</u> ลักษณะเป็นการประดับเพื่อสื่อความหมายประดับร่วมกับลวดลายต่างๆ เช่น หน้าบันวัดเทพธิดารามเป็นภาพหงส์จีนและเครื่องมุงกล, หน้าบันวัดโสมนัสวิหารเป็นภาพสัญลักษณ์มงกุฎแบบมีกระบังหน้า, หน้าบันวัดเทพศิรินทราวาสเป็นภาพสัญลักษณ์มีภาพพระมหาพิชัยมงกุฎ พระเกี้ยวประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า พื้นหลังเป็นดอกกรวย 	

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
ผนังภายในอาคาร	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>ไม้คกแต่ง</u> ฉาบปูนทาสีขาว - <u>เขียนลายคกแต่ง</u> เขียนสีเป็นลวดลายคกแต่งเต็มผนัง อาทิ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ลายดอกไม้วัง ลายเฟืองระย้าที่ส่วนคอสอง ลักษณะเป็นลวดลายซ้ำๆกัน สม่่าเสมอ บนพื้นสี - <u>เขียนภาพเล่าเรื่อง</u> ภาพสื่อความหมาย ลักษณะจิตรกรรมเขียนสี อาทิ เขียนภาพพุทธประวัติ ภาพวรรณคดี ภาพปริศนาธรรม ภาพแสดงข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ เป็นต้น
บานประตู บานหน้าต่าง	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคร่าวๆ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>ไม้คกแต่ง</u> ทาสีแดงชาด - <u>เขียนลายคกแต่ง</u> เขียนสีเป็นลวดลายคกแต่งเต็มทั้งบาน อาทิ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ลายดอกไม้วัง ภาพกอบบัวบนพื้นสี ภาพเครื่องตั้งแบบจีน ภาพอุษะเครื่องแขวน - <u>เขียนภาพเล่าเรื่อง</u> ภาพสื่อความหมาย เขียนสีเป็นภาพที่มีความหมาย อาทิ ภาพทวารบาล ภาพปริศนาธรรม ภาพแสดงข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ เป็นต้น
พระพุทธรูปประธาน	<p>โดยมากเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีรูปพระสาวกซ้ายขวา ประดิษฐานอยู่ด้านหลัง พระพุทธรูปประธานนี้ จะประดิษฐานอยู่ประจำทางด้านผนังหุ้มกลองด้านท้ายอาคาร ลักษณะที่ประดิษฐานแบ่งออกเป็น</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>ประดิษฐานบนชั้นฐานชุกชี</u> เช่น พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชนาคคาราม - <u>ประดิษฐานบนชั้นฐานประกอบโครงอาคารด้านบน</u> เช่น พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสประดิษฐานเหนืออุษะประกอบเกริน, พระศิลาขาวที่วิหารวัดเฉลิมพระเกียรติ และพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ พระวิหารวัดโสมนัสวิหารประดิษฐานเหนืออุษะ, พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสประดิษฐานภายในปราสาทโถง เป็นต้น - <u>ประดิษฐานภายในช่องคูหาที่ผนัง</u> เช่น พระพุทธรูปประธานในการเปรียญวัดเทพศิรินทราวาสประดิษฐานภายในช่องคูหาทรงบันแถลง, พระพุทธรูปประดิษฐานภายในเวชยันตพิมานในพระวิหารวัดราชนาคคาราม เป็นต้น

2.3.7 แนวความคิดในการใช้รูปสัญลักษณ์ อันแสดงถึงลักษณะของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่ปรากฏ ในพระอารามที่ศึกษา

ด้วยเหตุที่พระอารามที่เลือกมาทำการศึกษา เป็นพระอารามที่สถาปนาขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในคั้งที่กล่าวข้างต้น จึงปรากฏลักษณะบางประการนับแต่ขั้นการเลือกที่ตั้งพระอาราม การพระราชทานนามพระอาราม จนถึงการออกแบบก่อสร้างอาคาร อาทิ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การประดับ ตกแต่ง รวมทั้งสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับอาคาร ซึ่งผู้ออกแบบได้มีแนวความคิดที่จะแสดงรูปสัญลักษณ์สื่อความหมาย ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ล้วนแต่แสดงถึง ลักษณะอันเป็นฝ่ายใน หรือลักษณะเฉพาะของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งผู้สร้างมีพระราชประสงค์จะเฉลิมพระเกียรติกันนั้นให้เป็นที่ปรากฏ จากการศึกษาพระอารามที่เลือกมา เป็นตัวอย่าง จึงพอจะประมวลลักษณะคั้งกล่าวข้างต้น ได้ดังนี้

ตารางที่ 4 ตารางแสดงแนวความคิดในการใช้รูปสัญลักษณ์ อันแสดงถึงลักษณะของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่ปรากฏในพระอารามที่ศึกษา

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
1.ปรากฏในลักษณะโดยทั่วไปของพระอาราม	
การเลือกที่ตั้งพระอาราม	<p>- ปรากฏลักษณะการสถาปนาพระอารามในบริเวณซึ่งเป็นนิเวศสถานเดิมของบุคคลที่ผู้สร้างมีพระราชประสงค์ต้องการเฉลิมพระเกียรติ เช่น รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนา วัดเฉลิมพระเกียรติขึ้นในบริเวณ ซึ่งเป็นนิเวศสถานเดิมของพระอัยกา พระอัยกี และพระราชชนนี จะเห็นว่าในลักษณะนี้ปรากฏกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในในระดับพระราชบุพการีซึ่งเป็นสามัญชนมาก่อน (เจ้าจอมมารดาเรียม เป็นธิดาพระยานนทบุรี)</p> <p>- ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์อื่น ล้วนแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว และเป็นเจ้ามาแต่ประสูติ นิเวศสถานคือพระบรมมหาราชวังหรือพระราชวังของพระราชวงศ์ ดังนั้นการจะสถาปนาวัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติจึงต้องพิจารณาเหตุผลเหตุในการเลือกที่ตั้ง โครงการแตกต่างออกไป แต่ยังคงเป็นที่ตั้งซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์แก่พระนครและประชาชน อันถือเป็นพระราชกุศลในการนี้ เช่น การเลือกที่ตั้งพระอารามริมกำแพงพระนครเพื่อเอื้อต่อการขยายตัวของชุมชน เป็นต้น</p>
ชื่อพระอาราม	<p>หากจะพิจารณาการพระราชทานนามพระอาราม กับความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับระหว่างองค์พระมหากษัตริย์และ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในซึ่งจะทรงสถาปนาพระอารามพระราชทานนั้น จะเห็นว่า</p> <p>- พระอารามที่สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติกลุ่มบุคคล พระราชทานนามพระอารามเป็นกลาง ไม่เฉพาะเจาะจงนาม และแสดงถึงลักษณะพระอาราม เช่น วัดเฉลิมพระเกียรติ (พระอัยกา พระอัยกี และพระราชชนนีในรัชกาลที่ 3)</p>

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
	<p>- พระอารามที่สถาปนาขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติบุคคล</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นบุพการี เป็นมเหสี พระราชทานนามพระอารามเป็นพระนามพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้น เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดเทพศิรินทราวาส - เป็นลูกหลาน พระราชทานนามพระอารามเป็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เช่น วัดเทพธิดาราม วัดราชนัคคาราม
2.ปรากฏในลักษณะองค์ประกอบสถาปัตยกรรม	
<p>ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง</p>	<p>ปรากฏที่ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่าง พระอุโบสถและพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร กล่าวคือ ลักษณะเป็นซุ้มทรงอย่างเทศ ตกแต่งด้วยปูนปั้นปิดทอง ที่เหนือกรอบซุ้มมีภาพมณฑลแบบมีกระบังหน้าประดิษฐานบนพาน แวดล้อมด้วยลายดอกไม้ใบไม้ในกระบวนอย่างเทศ สันนิษฐานว่า มณฑลแบบมีกระบังหน้า ซึ่งเป็นลักษณะของมณฑลขัตติย์นี้ คงจะเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงความเป็นพระอัครมเหสีของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี (ต่างจากภาพพระมหากษัตริย์มณฑลที่หน้าบันพระวิหารวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งมีลักษณะเป็นมณฑลแบบไม่มีกระบังหน้า)</p>
<p>ภาพบานประตู ภาพบานหน้าต่าง</p>	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นภาพสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นฝ่ายใน <p>เช่น ภาพบานประตูพระวิหารวัดเทพธิดาราม เขียนลายรดน้ำเป็นภาพเทพอัปสรยืนประนมหัตถ์ ลักษณะเป็นทวารบาลรักษาทางเข้าอาคาร</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นภาพสัญลักษณ์สื่อถึงตัวบุคคล <p>เช่น ภาพบานประตูพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม เขียนลายรดน้ำเป็นภาพเทพอัปสรสถิตอยู่ในวิมาน 3 ยอด เป็นภาพสื่อถึงนามพระอาราม ภาพวิมานเปรียบได้กับพระราชัญจกรในรัชกาลที่ 3 และภาพเทพอัปสรสื่อถึงกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ</p> <p>ภาพบานประตูพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ เขียนลายรดน้ำเป็นภาพพระราชัญจกรในรัชกาลที่ 3 และภาพพระจันทร์เต็มดวงอันเป็นภาพสื่อถึงพระนาม พระอัยกาจัน และพระอัยกีเทิ่ง เป็นต้น</p>
<p>ภาพหน้าบัน</p>	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นภาพสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นฝ่ายใน <p>เช่น หน้าบันพระอุโบสถ พระวิหารและการเปรียญวัดเทพธิดาราม เป็นภาพหงส์จีนประกอบเครื่องมณฑลแบบจีน ภาพหงส์ในที่นี้น่าจะหมายถึงสตรี</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นภาพสัญลักษณ์สื่อถึงตัวบุคคล <p>เช่น หน้าบันพระอุโบสถ และพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร เป็นภาพมณฑลแบบมีกระบังหน้าประกอบลายรัศมี สันนิษฐานว่าจะจะเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงความเป็นพระอัครมเหสีของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เช่นเดียวกับที่ประดับอยู่ที่ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่าง</p>

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
ภาพหน้าบัน	หน้าบันพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส เป็นภาพสัญลักษณ์ที่อาจกล่าวได้ว่า เป็นภาพครอบครัว กล่าวคือ ประกอบด้วยพระราชอุฎการพระมหาพิชัยมงกุฏ ในรัชกาลที่ 4 และพื้นหลังเป็นคอกม้าแพศ อันเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพระนามเดิมของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี คือ หม่อมเจ้าหญิงรำแพน สัญลักษณ์ดังกล่าวข้างต้นสื่อถึงพระบรมราชชนก และพระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 5 ซึ่งปรากฏสัญลักษณ์เป็นพระราชอุฎการพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า เป็นภาพประธานอยู่ตรงกลาง
ภาพจิตรกรรมผนังภายในอาคาร	<p>ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่</p> <ul style="list-style-type: none"> - เขียนภาพสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นฝ่ายใน <p>เช่น ผนังภายในพระวิหารวัดเทพศิราม เป็นภาพหงส์จินคาบดอกไม้ ลักษณะเป็นหงส์ร่อน ประกอบลายดอกไม้ร่วง ภาพหงส์ในที่นี่น่าจะหมายถึงสตรี ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในภาพหน้าบัน</p> <p>ผนังภายในพระอุโบสถวัดราชนัคคาราม เขียนเป็นภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จโปรดพุทธมารดาบนดาวดึงส์เทวโลก อันนับเป็นพุทธประวัติตอนสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับสตรี</p> <ul style="list-style-type: none"> - เขียนภาพซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล <p>เช่น ผนังภายในพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร เป็นภาพเล่าเรื่องวรรณคดี "อิเหนา" ซึ่งนับเป็นวรรณคดีที่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีทรงโปรด</p>
<p>หมายเหตุ ส่วนภาพลวดลายดอกไม้ ใบไม้ที่อ่อนหวานอันปรากฏอยู่ในองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ นั้น สันนิษฐานว่าเป็นลักษณะการตกแต่งในรูปแบบศิลปกรรมตามสมัยนิยม มากกว่าจะเป็นการแสดงถึงความอ่อนหวานแบบสตรี</p>	
<p>3. ปรากฏในลักษณะอื่นๆ</p>	
พระพุทธรูปประธาน	ปรากฏในแง่การถวายพระนามพระพุทธรูป ให้พ้องกับพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ซึ่งได้แก่ พระพุทธรูปประธานภายในพระอุโบสถวัดเทพศิราม ทรงพระนาม "พระพุทธทวารวิลาส" อันเป็นพระนามที่พ้องกับ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ
พระพุทธรูปอื่นๆ	การนำพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน รวมทั้งพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระราชวงศ์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง มาประดิษฐานภายในพระอุโบสถ ซึ่งได้แก่ ภายในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส นอกจากจะประดิษฐานพระพุทธรูปประธานภายในปราสาทโถงบนชั้นเบญจาแล้ว ยังประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นพระราชธิดาในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี มาประดิษฐานอยู่ที่ฐานด้านหน้าด้วย

หัวข้อการศึกษา	ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา
รูปเคารพอื่นๆ	การนำรูปเคารพอื่นมีลักษณะแสดงถึงความเป็นฝ่ายใน มาประดิษฐานร่วมภายในอาคาร ดังปรากฏที่พระวิหารวัดเทพธิดาราม มีการนำรูปหมู่อริยสาวิกา (ภิกษุณี) ซึ่งได้รับเอศศักดิ์ในฝ่ายภิกษุณีบริษัท หล่อด้วยศิษุภ ลักษณะอยู่ในอิริยาบถต่างๆ ไม่ซ้ำกัน ประดิษฐานหันหน้าออกจากพระประธานจำนวนทั้งสิ้น 52 องค์ (นั่ง 49 องค์ ยืน 3 องค์)
อาคารประกอบในเขตพุทธาวาส	ลักษณะการวางผังอาคารสิ่งก่อสร้าง ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ร่วมอยู่ภายในเขตพุทธาวาสของพระอาราม ดังปรากฏที่ วัดเทพศิรินทราวาส มีอนุสาวรีย์ซึ่งเป็นที่บรรจุพระศรีรังการ และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ได้แก่ “จาดุรนต์อนุสาวรีย์” และของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้แก่ “ภาณุรังษีอนุสาวรีย์” ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าทั้ง 2 พระองค์ต่างทรงเป็นพระราชโอรสในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี อนุสาวรีย์ทั้ง 2 นี้ตั้งอยู่ส่วนด้านหน้าเขตพุทธาวาส ในแนวแกนต่อเนื่องมาจากประตูยอดทรงมงกุฎซึ่งเป็นทางเข้าสู่พระอาราม
การตกแต่งภูมิสถาปัตยกรรม	ลักษณะการตกแต่งภูมิสถาปัตยกรรม ซึ่งแสดงถึงลักษณะความเป็นฝ่ายใน ดังปรากฏที่วัดเทพธิดาราม ได้มีการประดับทางขึ้น และบริเวณลานโอบรอบอาคารในเขตพุทธาวาสด้วยการตั้งตุ๊กตาศิลาลำหลักซึ่งโดยมากเป็นรูปสตรี มีทั้งที่แต่งกายเป็นไทยห่มสไบนุ่งโจงกระเบน และแบบที่แต่งกายเป็นสตรีจีนถือเครื่องบูชาต่างๆ มานมัสการพระ

2.4 ข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

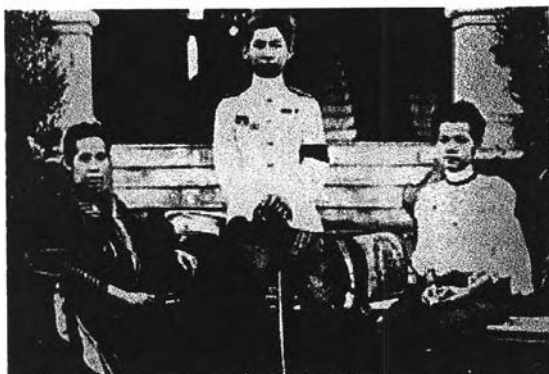
2.4.1 พระราชประวัติในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือที่ปวงชนชาวไทยขนานพระนามเป็นสามัญว่า “สมเด็จพระอ้า” และที่บรรดาชาวไทยภูเขาดวยพระสมญานามว่า “แม่ฟ้าหลวง” พระนามเดิมว่า **สังวาลย์** เสด็จพระราชสมภพที่เมืองนนทบุรี เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2443 ปีชวด (ค.ศ. 1900) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นบุตรคนที่ 3 ของพระชนก **และพระชนนีคำ** มีพระภคินีและพระเชษฐาร่วมอุทร 2 คน ทว่าถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์ คงเหลือแต่คุณธมยา พระอนุชาเพียงคนเดียวที่มีวัยอ่อนกว่า 2 ปี เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงจำความได้นั้น ครอบครัวได้ย้ายบ้านมาประกอบอาชีพทำทองอยู่ที่ธนบุรี บริเวณชอยที่ปัจจุบันเป็นชอยวัดคอนงค์หรือวัดคอนงคาราม ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากบ้านเดิมของพระชนกเท่าใดนัก ที่บ้านนั้นนอกจากครอบครัวของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแล้ว ยังมีพระญาติทางพระชนนีคำ ได้แก่ ท่านช่วย ร่วมอาศัยอยู่ด้วย เมื่อพระชนกชราแล้ว อาชีพการทำทองของครอบครัวก็ยุติลง โดยหันมารับจ้างและค้าขายเล็กน้อยๆแทน

ด้านการศึกษาในชั้นแรกสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเริ่มเรียนอักขรวิธีอ่าน เขียน เบื้องต้นกับพระชนนีคำ ซึ่งมีพื้นฐานความรู้ด้านหนังสืออยู่บ้าง ครั้นเมื่อมีโอกาสจึงเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนวัดคอนงคาราม แผนกเด็กนักเรียนหญิงของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) เจ้าอาวาสวัดคอนงคารามเวลานั้น เรียนได้ไม่ถึงปีโรงเรียนได้เลิกกิจการ ต่อมาทรงย้ายเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนศึกษานารีซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีในความอุปถัมภ์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์เช่นกัน ทรงเรียนได้เดือนกว่าก็ต้องออกจากโรงเรียน เนื่องจากขาดแคลนทุนทรัพย์สนับสนุน ครั้นพระชนมาอายุได้ 7-8 พรรษา พระชนนีคำอนุญาตให้ท่านรองน้องของพระชนกนำพระองค์ไปฝากไว้กับคุณพระพี่เลี้ยงจันทร์ แสงชูโต และได้ขึ้นถวายตัวเป็นข้าหลวงรุ่นเด็กในสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ ณ พระตำหนักสวนสีกู พระราชวังดุสิต ได้ปฏิบัติหน้าที่ขึ้นเฝ้าเฉพาะตอนเช้าและค่ำ หลังจากนั้นได้เล่าเรียนหนังสือกับหม่อมเจ้าหญิงมณฑารพ กมลาสน์ แล้วต่อมาเข้าโรงเรียนใกล้พระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร โปรดให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเข้าเรียนที่โรงเรียนสตรีวิทยา (ตำบลคึกคัก ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับโรงเรียนสตรีวิทยาปัจจุบัน) จนพระชนมาอายุ 9 พรรษา พระชนนีได้ถึงแก่กรรม ดังนั้นจึงทรงอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรตลอดมา

ในระหว่างที่ทรงศึกษาที่โรงเรียนสตรีวิทยานี้ เนื่องจากยังทรงพระเยาว์และการเดินทางยังไม่สะดวก คุณพระพี่เลี้ยงจันทร์ จึงนำสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ไปฝากไว้กับคุณหวน หงสกุล ซึ่งมีบ้านอยู่ใกล้โรงเรียนจากนั้นไม่นานด้วยมีเข็มตำฟ้าพระหัตถ์ จึงย้ายไปพำนักที่บ้านพระยาดำรงแพทยาคุณ (ฮวด วีระไวทยะ) เพื่อรับการผ่าตัดและได้รับประทานพระอนุญาตจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ให้พำนักอยู่ต่อ จนกระทั่งจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนสตรีวิทยา พ.ศ. 2456 พระชนมาอายุ 13 พรรษา จึงทรงเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนแพทย์ศุภकरร์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช ตามคำชักชวนของพระยาดำรงแพทยาคุณ ซึ่งในสมัยนั้นผู้คนยังไม่นิยมเรียนพยาบาลกัน ทรงเริ่มเข้ารับการศึกษาเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2456 ในโรงเรียน

แห่งนี้ซึ่งสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการ และทรงเป็นนักเรียนใหม่ที่อายุน้อยที่สุดในโรงเรียน การที่ทรงเลือกศึกษาวิชาด้านการพยาบาลนั้นนับว่าถูกต้องกับพระอุปนิสัยมาก เพราะทรงสุภาพอ่อนโยน มีพระเมตตาและขันติธรรม ทรงเอื้ออาทรต่อบุคคลทั่วไป

ภาพที่ 42 สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และพระราชโอรสธิดา

ภาพที่ 43 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงฉายร่วมกับพระสหายร่วมชั้นเรียน

แต่เดิมนักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ นักเรียนหลวงและนักเรียนเชลยศักดิ์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเป็นนักเรียนประเภทแรก ดังนั้นจึงต้องทรงย้ายมาทำนุเป็นนักเรียนประจำของโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในเขตโรงพยาบาลศิริราช หลักสูตรของการเรียนแบ่งออกเป็น 3 ปี ปีแรกเรียนหลักวิชาต่างๆ คือ ภาควิชาสูติศาสตร์ อภิศาสตร์ วิชาสัตววิทยา ผดุงครรภ์ สุขวิทยา การตรวจไข้ การพยาบาลและธรรมเนียมจริยา ในปีที่สองและสามจึงฝึกหัดทำงานภายใต้การควบคุมของพยาบาล เมื่อทรงเรียนจบหลักสูตรได้รับประกาศนียบัตรในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2459 จากนั้นทรงทำงานต่อที่โรงพยาบาลศิริราชตามข้อผูกพันของการเป็นนักเรียนหลวง

จากการที่ทรงเลือกศึกษาวิชาชีพสาขานี้ นับเป็นเหตุให้เกิดความเปลี่ยนแปลงยิ่งใหญ่ในพระชนมชีพ เพราะในเวลาต่อมาสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี ได้พระราชทานทุนเล่าเรียนเพื่อคัดเลือกนักเรียนแพทย์และนักเรียนพยาบาลส่งไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ตามพระประสงค์ของพระราชโอรส คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนนเรศวรมิตร กาลต่อมาทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ขณะนั้นทรงสนพระราชหฤทัยและส่งเสริมการศึกษา เพื่อปรับปรุงและยกระดับการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในส่วนพระองค์เองนั้นกำลังทรงศึกษาวิชาแพทยศาสตร์อยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มลรัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในการนี้ พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ขณะดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย จึงทรงคัดเลือกนักเรียนแพทย์และนักเรียนพยาบาลประเภทละ 2 คน สำหรับทุนนักเรียนพยาบาลนั้นทรงเลือก สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (หรือ นางสาวสังวาลย์ ขณะนั้น) และ นางสาวอุบล (ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา) โดยพิจารณาจากความฉลาดหลักแหลมเป็นสำคัญ ก่อนที่จะเสด็จไปยังสหรัฐอเมริกาได้ ทรงเข้าชั้นเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งมีหม่อมมอด (Miss Edna Sarah Cole) เป็นอาจารย์ใหญ่ พร้อมกับได้เตรียมพระองค์ในเรื่องเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อย่างไรก็ตาม การเดินทางไปยังต่างประเทศ จำเป็นต้องมี

นามสกุลใช้ในหนังสือเดินทาง ฉะนั้นจึงทรงใช้นามสกุลของขุนสงขลานครินทร์ (หลี คณะภักฎ) เจ้ากรมของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ เกี่ยวกับเรื่องนามสกุลนี้ ภายหลังคุณธมยาได้จดทะเบียน นามสกุลที่อำเภอว่า “ชูกระมล” ดังความที่ปรากฏในพระนิพนธ์หนังสือ “แม่เล่าให้ฟัง” ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ความตอนหนึ่งว่า (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 2525: 45)

“...ส่วนธมยาน้องชายของแม่ เมื่อเจริญวัย ได้ไปขอจดทะเบียนที่อำเภอ ใช้นามสกุลว่า “ชูกระมล” ถึงแม้ว่าแม่ไม่เคยใช้นามสกุล ชูกระมล ก็ยากถือว่าแม่เกิดมาในสกุลนี้”

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จฯ โดยทางเรือพร้อมคณะนักเรียนไทยและผู้ดูแลจาก กรุงเทพฯถึงประเทศสหรัฐอเมริกาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2460 ได้ทรงพักพร้อมทั้งนางสาวอุบล กับครอบครัววัดมณีเสนาที่เมืองเบอร์คลีย์ มลรัฐแคลิฟอร์เนีย เป็นเวลาประมาณ 1 ปี เพื่อศึกษาภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมอเมริกัน ต่อจากนั้นจึงทรงออกเดินทางพร้อมคณะนักเรียนไทยอีกจำนวนหนึ่ง โดยทางรถไฟไปยังเมืองบอสตัน และได้เฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ เป็นครั้งแรกที่สถานีรถไฟ แม้ว่าของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช จะทรงดำรงพระอิสริยยศสูงศักดิ์ แต่กลับทรงดำเนินพระจริยวัตรอย่างเรียบง่าย และทรงใช้พระนามที่นั่นว่า มิสเตอร์ ม.สงขลา เนื่องจากทรงมีพระชนมายุสูงกว่าบรรดานักเรียนไทยทั้งหลาย จึงทรงวางพระองค์ประหนึ่งผู้ดูแลนักเรียนไทย ทรงรับเป็นพระธุระดูแล ให้คำแนะนำ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในทุกด้าน และมักทรงพานักเรียนไทยที่มาเฝ้าฯ ไปเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ เพื่อให้ได้มีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมต่างชาติควบคู่ไปกับการเรียนรู้วิชาการ ทรงกำชับเสมอให้นักเรียนไทยตั้งใจศึกษาเพื่อนำความรู้กลับไปพัฒนาประเทศ ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมนี้ นักเรียนไทยและผู้ที่ได้เฝ้าฯ ต่างพากันเคารพรักในพระองค์เสมอมา สำหรับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและนางสาวอุบลนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช โปรดเกล้าฯ ให้เดินทางจากบอสตันไปทำนบกักรอครอบครัวสตรองที่เมืองชาร์ตฟอร์ด มลรัฐคอนเนตทิคัต เพื่อฝึกฝนทักษะการพูด อ่าน เขียน ภาษาอังกฤษให้ชำนาญก่อนเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย โดยที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช ทรงห่วงใยและมักเสด็จฯ เยี่ยมนักเรียนหญิงทั้งสองคนอยู่เนืองๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดชจึงทรงคุ้นเคยและทรงมีพระทัยปฏิบัติต่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในกาลต่อมา

ภาพที่ 44 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลดลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ และหม่อมสังวาลย์

ใน พ.ศ. 2462 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช ได้มีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลของพระราชทานพระราชาอนุญาตหมั้นสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา หลังจากนั้นเมื่อเสด็จนิวัตประเทศไทยเนื่องในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง จึงได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอภิเษกสมรสตามกฎหมายเถียรบาล ครั้นได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงได้ทรงเคนทางกลับประเทศไทย และได้มีพิธีอภิเษกสมรส ณ วังสระปทุม เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2463 โดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯเป็นประธานในพิธี สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจึงมีพระนามที่เรียกขานในเวลานั้นว่า “หม่อมสังวาลย์” ทั้งสองพระองค์ได้ทรงกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ขณะที่สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงศึกษาวิชาการสาธารณสุขศาสตรที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และที่สถาบัน เอ็ม.ไอ.ที. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรเตรียมพยาบาลที่วิทยาลัยซิมมอนส์ และหลักสูตรการสาธารณสุขเกี่ยวกับโรงเรียน (School Health) ที่สถาบันเอ็ม.ไอ.ที. ต่อมาใน พ.ศ. 2464 สมเด็จพระบรมราชชนกทรงสำเร็จการศึกษา และได้ทรงเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (หม่อมสังวาลย์) ไปทวีปยุโรปเพื่อท่องเที่ยวและทรงเจรจากับผู้แทนมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เรื่องของความช่วยเหลือจากมูลนิธิเพื่อปรับปรุงการศึกษาด้านการแพทย์ของไทย พอถึง พ.ศ. 2465 สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ประชวรพระวักกะ ทั้งสองพระองค์จึงต้องเสด็จกลับประเทศไทยอีกครั้งเพื่อตามเสด็จฯ พระเชษฐภคินีออกไปรักษาพระองค์ที่สหราชอาณาจักร ต่อมาในวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 สมาชิกใหม่แห่งราชสกุลมหิตล คือ หม่อมเจ้ากัลยาณิวัฒนา (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์) ได้ประสูติ ณ กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร ในปลายปีเดียวกันนั้นครอบครัวมหิตลทั้งสามพระองค์ได้ทรงเดินทางกลับประเทศไทยอีกครั้ง ทั้งนี้สมเด็จพระบรมราชชนกได้ทรงเข้ารับราชการดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ข้าหลวงตำรวจการศึกษาทั่วไปในกระทรวงธรรมการ ทรงทำงานเกี่ยวกับการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย และทรงเป็นอาจารย์สอนวิชากายวิภาคศาสตร์ ประวัติศาสตร์แก่นักเรียนเตรียมแพทย์ รวมทั้งนิติอักษรศาสตร์ละวิทยาศาสตร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงตราครุฑพระวรกายจนสุขภาพทรุดโทรม คณะแพทย์ได้ถวายความเห็นว่าการประทับรักษาพระองค์ในประเทศที่มีอากาศหนาว ดังนั้นจึงทรงตัดสินใจพระทัยนำหม่อมและพระธิดา เดินทางไปรักษาพระองค์พร้อมกับทรงศึกษาต่อที่ประเทศเยอรมนี เมื่อ พ.ศ. 2468 ในปีเดียวกันนี้ สมาชิกพระองค์ที่ 2 คือ หม่อมเจ้าอานันทมหิตล ได้ประสูติ ณ เมืองไฮเดนเบอร์ก ประเทศเยอรมนี ในวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2468

ต่อจากนั้น ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยพระธิดาและพระโอรสได้ทรงย้ายไปประทับที่เมืองโลซาน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นเมืองที่มีธรรมชาติและทิวทัศน์ที่งดงามมาก ภายหลังจากพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 แล้ว จึงเสด็จกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกาอีกครั้ง สมเด็จพระบรมราชชนกได้ทรงศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ต่อที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ส่วนสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเข้าศึกษาวิชาจิตวิทยาและคหกรรมศาสตร์ ณ วิทยาลัยซิมมอนส์ และใน พ.ศ. 2470 พระโอรสพระองค์ที่สองได้ประสูติ ณ เมืองเคมบริดจ์ ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีมาก่อนหน้านั้น หม่อมเจ้ากัลยาณิวัฒนาและหม่อมเจ้าอานันทมหิตลได้รับพระมหากรุณาธิคุณเลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์

เจ้า ด้วยเหตุนี้พระโอรสพระองค์ใหม่ที่เพิ่งประสูติภายหลังพระบรมราชโองการจึงได้ดำรงพระอิสริยยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า มาแต่แรกประสูติ และได้รับพระราชทานพระนามว่า ภูมิพลอดุลยเดช

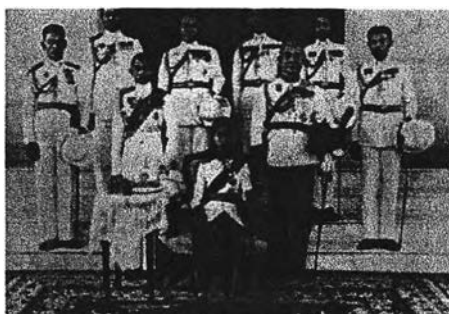
ภาพที่ 45 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระราชธิดา พระราชโอรส

เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตชั้นเกียรตินิยมใน พ.ศ. 2471 ครอบครัวย้ายมาพักที่วัดประเทศไทย และในเดือนเมษายน พ.ศ. 2472 สมเด็จพระบรมราชชนกได้เสด็จไปทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นแพทย์ประจำที่โรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่ ได้ทรงงานด้วยพระวิริยะอุตสาหะและพระทัยเสียสละเพื่อส่วนรวม และจากการที่ทรงอุทิศพระองค์ช่วยเหลือประชาชนผู้ทนทุกข์ทุกหนทุกแห่งด้วยโรคภัยไข้เจ็บมาโดยตลอด จนกระทั่งพระสุขภาพที่ทรุดโทรมไม่อาจจะฟื้นได้ ประชวรอยู่นาน 4 เดือน จึงคว้นสวรรคต ณ พระตำหนัก วังสระปทุม เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2472 นับแต่นั้นเป็นต้นมา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจึงต้องทรงเป็นทั้งพระชนกและพระชนนีของพระธิดา พระโอรสทั้ง 3 พระองค์โดยปริยาย

แต่เดิมมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงดูแลอภิบาลพระธิดาและพระโอรสด้วยพระองค์เองมาตลอด ทรงสั่งสอนทั้งความประพฤติ การปฏิบัติพระองค์และการศึกษาเล่าเรียนตลอดมา นอกจากการเน้นเรื่องสุขภาพอนามัยแล้ว ยังทรงอบรมพระธิดาพระโอรสให้ทรงอยู่ในระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ทุกพระองค์ต้องทรงปฏิบัติพระกิจวัตรทุกอย่างเป็นเวลา ไม่ว่าจะเป็นการเสวยอาหารตามหลักโภชนาการ การบรรทม การเล่น อีกทั้งทรงระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะไม่ให้พระธิดา พระโอรสทรงข่มเหงหรือวางอำนาจเหนือผู้อื่น เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกสวรรคต สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมีพระชนมายุเพียง 29 พรรษา กอปรกับพระธิดา พระโอรสยังทรงพระเยาว์อยู่มาก สมเด็จพระพันวัสสาฯ จึงทรงเป็นห่วงอนาคตของพระสุมิสา และพระราชธิดาอย่างมาก แต่กระนั้นทรงไว้วางพระราชหฤทัยในพระสุมิสา โปรดให้สิทธิอย่างเต็มที่ในการอบรมเลี้ยงดูพระราชธิดาทั้ง 3 ส่วนสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ก็ทรงรักและเคารพสมเด็จพระพันวัสสาฯ อย่างยิ่ง เนื่องจากทรงเป็นเจ้านายที่ตั้งอยู่ในความยุติธรรมมิได้ทรงรังเกียจว่าพระสุมิสาเป็นเพียงสตรีสามัญ ช่วงเวลาระหว่างนั้น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและเจ้านายเล็กทั้ง 3 พระองค์ประทับอย่างเรียบง่าย ณ พระตำหนักใหม่ ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของวังสระปทุม แต่แล้วเหตุการณ์ผันผวนทางการเมืองครั้งใหญ่ในประเทศไทยได้เกิดขึ้น เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ พระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ

ประมาณเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามที่ได้รับความเห็นชอบจากสมเด็จพระพันวัสสาฯ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และพระโอรสทั้ง 3 กลับไปประทับ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพื่อการศึกษาและพระอนามัยของพระธิดา พระโอรส ทรงให้พระธิดา พระโอรสเข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนประถมช็อมเมียร์มอนด์ พอถึงฤดูหนาวก็ส่งไปประทับที่โรงเรียนบนภูเขา ซึ่งอากาศบนภูเขามีสวรรค์ต่อพระสุขภาพของพระโอรสพระองค์ใหญ่

วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสละราชสมบัติ รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้เห็นพ้องกันกราบบังคมทูลเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ซึ่งมีพระชนมายุเพียง 8 พรรษา และทรงอยู่ในลำดับที่ 1 แห่งการสืบราชสมบัติตามกฎหมายแต่ขอรับว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 ดังนั้นฐานันดรของหม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา จึงเปลี่ยนไป โดยทรงรับการสถาปนาเป็นพระชนนีศรีสังวาลย์ และต่อมาทรงได้รับการเฉลิมพระอิสริยยศเป็นพระราชชนนีศรีสังวาลย์โดยลำดับ และด้วยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ยังมีพระชนมายุน้อยมาก ฉะนั้นจึงตกเป็นภาระของพระมารดาที่จะต้องถวายพระอภิบาลอบรม ไม่ว่าจะเป็ความรู้ที่เด็กๆทุกคนจะต้องศึกษา ตลอดจนเรื่องต่างๆเกี่ยวกับพระราชกิจในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อเตรียมพระองค์ให้พร้อมสำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย มีพระอุปนิสัยที่คิงมอันจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาให้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมในภายภาคหน้า พร้อมกันนั้นพระโอรสและพระธิดา ยังได้รับการอบรมให้ทรงเป็นเจ้านายที่มุ่งสร้างประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง มีระเบียบวินัยทั้งกายและใจ มีคุณธรรมความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือหัวใจของการเป็นพลเมืองที่ดีและเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี

ภาพที่ 46 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงฉายกับคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และราชองครักษ์

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จะเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว หากแต่พระองค์ยังคงประทับเพื่อทรงศึกษา ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ต่อไป แต่ก็ได้เสด็จนิวัตพระนครเพื่อทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกร ในครั้งแรกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2481 พสกนิกรทุกหมู่เหล่าล้วนชื่นชม และประทับใจในพระราชจริยวัตรที่งดงาม เป็นเวลาจวบ 3 เดือนจึงได้เสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อ ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2481 จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงเมื่อ พ.ศ. 2488 อย่างไรก็ดี ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในฐานะหัวหน้าครอบครัว ทรงใช้พระสติปัญญาความสามารถอย่างเต็มที่ประคับประคองครอบครัวเล็กๆ ของพระองค์ผ่านช่วงวิกฤตการณ์มาได้โดยสวัสดิภาพ ทั้งนี้ยังได้ทรงเกื้อหนุนคนไทยในต่างแดนตามอัธยาศัย ครั้นถึงวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2488 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเจริญพระชนมายุ 20 พรรษา ได้เสด็จนิวัตพระนครอีกครั้ง

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2488 ทรงประกอบพระราชกรณียกิจหลายประการด้วยความสุขุมคัมภีรภาพ ได้ทรงเยี่ยมราษฎรทั้งในพระนครและในต่างจังหวัด พร้อมด้วยสมเด็จพระราชชนนีและพระราชอนุชา ยังผลให้เกิดขวัญกำลังใจแก่ราษฎรโดยถ้วนหน้า

ภาพที่ 47 ทรงฉายในโอกาสที่สมเด็จพระอนุชาธิราชได้รับพระราชทานยศนายร้อยโท

ภาพที่ 42 – 47 ที่มา : คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : สมเด็จพระอัครมเหสีของแผ่นดิน. (กรุงเทพฯ : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2539)

หลังจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต ยังความโศกเศร้าในพระราชหฤทัยสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเป็นอันหนัก ที่ต้องทรงสูญเสียพระราชปิโยรสด้วยเหตุปัจจุบันทันด่วน กระนั้นก็ทรงตั้งพระสติปฏิบัติพระราชกิจต่อไปด้วยความเข้มแข็ง รัฐบาลในขณะนั้นได้กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขณะพระชนมายุ 18 พรรษา เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติสืบแทน เฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นรัชกาลที่ 9 แห่งราชจักรีวงศ์ สมเด็จพระราชชนนีจึงทรงรับพระราชภาระถวายพระอภิบาลพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ต่อไปอีกระยะหนึ่ง จนกระทั่งทรงบรรลุนิติภาวะ จึงได้ทรงปลีกเวลามาประกอบพระราชกรณียกิจอื่น ๆ มากขึ้น

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงรับพระราชภาระปฏิบัติราชการแผ่นดินในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนนานาประเทศ นอกจากนี้ยังเสด็จฯออกรับเอกอัครราชทูตประเทศต่างๆที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระราชสาส์นตราตั้ง พระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในเทศกาลและวันสำคัญทางพุทธศาสนา ตลอดจนได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในประกาศ พระราชบัญญัติ และกฎหมายหลายฉบับ ด้วยพระเกียรติคุณอันมีคุณูปการยิ่งใหญ่และพระเมตตากรุณาธิคุณที่มีต่ออาณาประชาราษฎร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ เป็น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2513

เป็นที่ทราบโดยทั่วกันว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจนานปีการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการด้านการสาธารณสุขและการให้การศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาส โครงการในพระราชดำริต่างๆที่เกิดขึ้นล้วนแต่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของชาติและคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน ด้วยเหตุนี้อาณาประชาราษฎร์ทั้งที่อาศัยอยู่ในเมืองและชนบท ต่างซาบซึ้งในพระเมตตาคุณ และมีความจงรักภักดีด้วยพระราชอัธยาศัยที่อ่อนโยน เป็นกันเอง ประชาชนจึงต่างเคารพรักใกล้ชิดสนิทสนมประหนึ่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีคือญาติผู้ใหญ่ของพวกเขา จึงพร้อมใจกันถวายพระนามด้วยความเคารพรักยิ่งว่า “สมเด็จพระย่า” ในขณะที่บรรดาชาวไทยภูเขาก็กวายนามด้วยความเคารพเทิดทูนว่า “แม่ฟ้าหลวง” เพราะทรงมีคุณูปการต่อพวกเขาเป็นที่สุด พระนาม “สมเด็จพระย่า แม่ฟ้าหลวง” นี้ จึงกลายเป็นพระนามอย่างไม่เป็นทางการที่ใช้กันแพร่หลายในหมู่พสกนิกรชาวไทย อันสะท้อนถึงความรัก ความจงรักภักดีและความรู้สึกใกล้ชิดผูกพันอย่างยิ่งระหว่างสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและประชาชนชาวไทย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เริ่มมีพระพลานามัยไม่สมบูรณ์เท่าเดิมเมื่อพระชนมายุเพิ่มขึ้น เคยมีพระอาการพระโลหิตเลี้ยงสมองไม่ทัน นับแต่ พ.ศ. 2530 ได้เสด็จเข้าโรงพยาบาลศิริราชเพื่อให้คณะแพทย์ถวายการผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจกระดูกพระโสณิ โดยใช้โลหะใส่แทนใน พ.ศ. 2534 ทรงประชวรด้วยโรคเส้นพระโลหิตพระหทัยตีบใน พ.ศ. 2536 ทรงประชวรเกี่ยวกับพระนาภีเนื่องจากมีพระโลหิตออกจากเยื่อกระดูกเพาะอาหารโดยมีอาการทางพระหทัยแทรกซ้อนเล็กน้อยใน พ.ศ. 2537 ได้ทรงเข้ารับการรักษา ณ โรงพยาบาลศิริราชจนกระทั่งมีพระอาการดีขึ้นจนเป็นที่ไว้วางใจของคณะแพทย์ผู้ถวายการรักษาแล้ว จึงได้เสด็จออกจากโรงพยาบาลศิริราชกลับมาประทับ ณ พระตำหนัก วังสระปทุม เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2538

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงมีพระอาการทางพระหทัยกำเริบในคืนวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 และเสด็จเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2538 เมื่อถึงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 เวลา 21.17 นาฬิกา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จสวรรคต ท่ามกลางความวิปโยคโศกเศร้าอาดูรของพระประยูรญาติและเหล่าพสกนิกรทั่วแผ่นดิน เป็นการสูญเสียใหญ่หลวงที่ประชาชนชาวไทยทั้งชาติเศร้าเสียใจสุดจะประมาณได้ สิ่งเดียวที่ชะลอมใจอาณาประชาราษฎร์ในขณะนั้น คือ ความเชื่อมั่นว่าด้วยอานุภาพแห่งกุศลกรรมที่ทรงบำเพ็ญเป็นเอนกอนันต์ พระผู้ทรงจากไปได้เสด็จสถิตในภพภูมิอันประเสริฐอันควรแก่พระคุณธรรมของพระองค์แล้ว

ในการนี้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ คณะรัฐบาล หน่วยราชการ ตลอดจนประชาชนชาวไทย ได้ร่วมกันจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขึ้นอย่างยิ่งใหญ่งดงามสมพระเกียรติยศ ในงานพระบรมศพนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระโกศทองใหญ่สำหรับทรงพระบรมศพตามพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมราชชนนี และประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมศพตามพระราชประเพณี พระโกศทองใหญ่นี้ประดิษฐานอยู่เหนือพระแท่นสุวรรณเบญจกฐล ภายใต้อัฒตูปถุลาเศวตฉัตร แวดล้อมด้วยอภิรัฐมนตรีสูง เครื่องสูงหักทองขวาง พุ่มดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และตั้งเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศประเภทเครื่องราชูปโภค และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไว้เบื้องหน้าพระแท่นสุวรรณเบญจกฐล ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2539: 24 – 27)

ภาพที่ 48 พระโกศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประดิษฐานเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มา : ศิลปากร, กรม. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ราชยาน ราชรถ และ
พระเมรุมาศ. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539) หน้า 15

1. เครื่องราชอิสริยยศราชูปโภค ที่ตั้งแต่งถวายหน้าที่ประดิษฐานพระโกศทองใหญ่บนพระแท่นสุวรรณ
เบญจกมล มีดังนี้

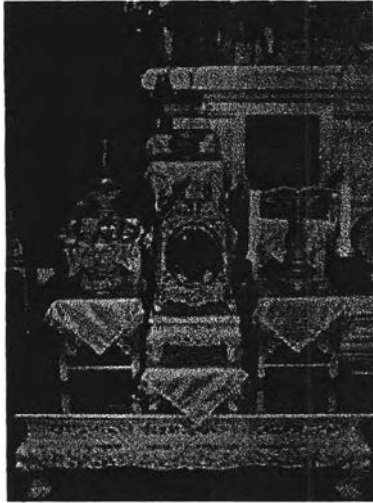
- 1.1 พานพระศรีทองคำลงยาเครื่องพร้อม
- 1.2 ทีบพระศรีทองคำลงยา ตราพระจุลมงกุฎฝั่งเพชร
- 1.3 คนโทน้ำทองคำสลักลายลงยา
- 1.4 พระสุพรรณศรีทองคำลงยา
- 1.5 ชั้นสรงพระพักตร์ทองคำลงยาพร้อมพานรอง
- 1.6 ที่ชาทองคำเครื่องพร้อม
- 1.7 พานเครื่องพระสำอาง
- 1.8 พระคันท้อง
- 1.9 ราวพาดผ้าซับพระพักตร์

หมายเหตุ ลำดับที่ 1.1 – 1.6 เป็นเครื่องพระราชอิสริยยศที่ทรงได้รับพระราชทาน ส่วนลำดับที่ 1.7 – 1.9 เป็นราช
ภัณฑ์ส่วนพระองค์

2. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงได้รับพระราชทาน และตั้งแต่ง
ถวายหน้าที่ประดิษฐานพระโกศทองใหญ่บนพระแท่นสุวรรณเบญจกมล มีดังนี้

- 2.1 เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคล นพรัตน์ราชวราภรณ์ (ฝ่ายใน)
- 2.2 เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่ง มหาจักรีบรมราชวงศ์ (ฝ่ายใน)
- 2.3 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า (ฝ่ายใน)
- 2.4 เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่ง มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
- 2.5 เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ 8 ชั้นที่ 1 เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลปัจจุบัน ชั้นที่ 1

- 2.6 เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่ง มหาจักรมงกุฎ
- 2.7 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ทรงได้รับจากประเทศญี่ปุ่น Grand Cordon of the Order of the Precious Crown
- 2.8 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประถมดิเรกคุณาภรณ์
- 2.9 เหรียญสุขภาพดีถ้วนหน้า จากองค์การสหประชาชาติ จารึกพระนามาภิไธยอักษรโรมัน

ภาพที่ 49 เครื่องราชอิสริยาภรณ์รูปโกลที่ดั่งแตงกวา
หน้าที่ประดิษฐานพระโกศทองใหญ่บนพระแท่น
สุวรรณเบญจกฐล

ภาพที่ 50 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่สมเด็จพระศรีนคริน
ทราบรมราชชนนีทรงได้รับพระราชทาน

ที่มา : ศิลปากร, กรม. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ราชยาน ราชรถ และ พระบรมราช. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539) หน้า 24 - 25

2.4.2 พระราชกรณียกิจในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เนื่องจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และได้ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิดเป็นเวลาหลายปี ได้เห็นพระราชจริยวัตรและพระราชอัธยาศัยอันงดงาม ย่อมจะทรงซาบซึ้งศรัทธา ทรงรับถ่ายทอดแนวพระราชดำริต่างๆ ไว้มากด้วยเหตุนี้จึงทรงดำเนินการต่างๆ หลายประการ ซึ่งล้วนสืบทอดพระราชปณิธานตามรอยพระบุคลบาทของสมเด็จพระบรมราชชนก ในการบำเพ็ญประโยชน์แก่บ้านเมืองให้ลู่อวงบริบูรณ์สืบไป พระราชกรณียกิจที่ทรงกระทำเพื่ออาณาประชาราษฎร์นั้นมีเป็นอนกประการ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การแพทย์ การพยาบาล การส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาแก่เยาวชนที่ด้อยโอกาส ในที่นี้จะได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่สำคัญโดยสังเขปดังนี้

มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

จากการที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จประพาสหัวเมือง เยี่ยมพสกนิกรตามภูมิภาค

ต่างๆทั่วประเทศ ได้ทรงพบเห็นความทุกข์ยากของประชาชนอันเนื่องมาจากความเจ็บป่วย การขาดแคลนทางด้าน สุขอนามัย สาธารณสุขมูลฐาน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2510 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเริ่มให้แพทย์ ประจำพระองค์และแพทย์จากกรมตำรวจ ออกตรวจรักษาประชาชนตามหมู่บ้านต่างๆเป็นครั้งคราว

ประมาณ พ.ศ. 2511 มีพระราชดำริ จัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ให้การรักษาประชาชน ตามท้องถื่นกันดารทั่วทุกภาคของประเทศ และได้ออกทดลองปฏิบัติงานครั้งแรกที่จังหวัดเชียงใหม่และน่าน ต่อมา วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 ได้มีการประชุม ณ พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ อันเป็นที่มาของการก่อตั้ง “หน่วย แพทย์อาสาสมเด็จพระราชชนนี” ซึ่งมีชื่อย่อว่า “พอ.สว.” การปฏิบัติงานมีข้อกำหนดว่า

- ยา จัดพระราชทานแก่หน่วยแพทย์
- เครื่องมือแพทย์ พระราชทานเงินแก่หัวหน้าหน่วย เพื่อจัดซื้อตามความจำเป็น
- ที่พัก กรณีที่ค้างคืน ขอให้ตำรวจตระเวนชายแดนให้ความอนุเคราะห์
- อาหาร พระราชทานเงินให้จัดเตรียมไป
- ยานพาหนะ ใช้เฮลิคอปเตอร์ของตำรวจตระเวนชายแดน
- จุดที่จะออกพื้นที่แต่ละครั้ง ต้องพิจารณาถึงความปลอดภัย
- ผู้ที่จะออกปฏิบัติงานต้องคิดเครื่องหมายประจำตัวของหน่วย

ด้านอาสาสมัครแบ่งออกเป็น อาสาสมัครสามัญ ประกอบด้วยแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร เจ้าหน้าที่สาธารณสุข พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล พนักงานอนามัย ส่วนอาสาสมัครสมทบ ได้แก่ผู้ที่สนใจในกิจการและยินดีให้ความช่วยเหลือตามกำลัง ระยะเวลาในการปฏิบัติงานในวันหนึ่งๆ เริ่มตั้งแต่เวลา 9.00 – 16.00 น. เฉลี่ยปีละ 12 – 24 ครั้ง นอกจากนี้ หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระราชชนนี ยังได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เอกชน และรัฐบาลต่างประเทศ นับเป็นปัจจัยผลักดันให้กิจการมั่นคงเป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงริเริ่มทดลองใช้วิทยุเป็นเครื่องมือสื่อสารในการรักษาพยาบาล

วันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2517 หน่วยแพทย์อาสาได้รับการจดทะเบียนเป็น “มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” (พอ.สว.) (PRINCESS MOTHER'S VOLUNTEER FLYING DOCTOR FOUNDATION) มีหน่วยจัดตั้งตามต่างจังหวัดตามแนวชายแดนและพื้นที่ทุรกันดาร รวม 48 จังหวัด และได้ดำเนินงานประเภทต่างๆ เช่น โครงการรักษาโรคเฉพาะทาง โครงการทันตสาธารณสุข โครงการสนับสนุนการปลูกถ่ายอวัยวะ ตลอดจนทุนอุดหนุนการวิจัยสาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ สาขาวิทยาศาสตร์เคมี สาขาสังคมวิทยา

ภาพที่ 51 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จฯเยี่ยมราษฎร อ.เมือง จ.น่าน แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ พอ.สว. เฝ้า

ฯ พระราชทานเข็มเครื่องหมาย พอ.สว.

มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเปี่ยมล้นแก่บรรดาคำรวจตระเวนชายแดน เมื่อ พ.ศ. 2507 ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ ได้ทรงเยี่ยมที่ตั้งหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ด้วย ทรงสนพระราชหฤทัยในภารกิจหน้าที่ของตำรวจตระเวนชายแดน ทรงเห็นว่าผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละที่มีความเป็นอยู่ที่ลำบากและเสี่ยงอันตรายต่างๆ จากนั้นจึงทรงเริ่มเสด็จเยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดนตามท้องที่ต่างๆทุกเขต ไม่ว่าจะทุรกันดารเพียงใดก็เสด็จพระราชดำเนิน ไปจนถึง

“มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว” ในพระราชูปถัมภ์ ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2510 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัวในด้านสวัสดิการเมื่อเจ็บป่วยหรือถึงแก่กรรมและที่ประสบสาธารณภัย นอกจากนี้ยังให้ความช่วยเหลือแก่ตำรวจตระเวนชายแดนที่ได้รับบาดเจ็บหรือถึงแก่กรรมเนื่องจากปฏิบัติราชการ รวมทั้งช่วยเหลือด้านการศึกษาของบุตรข้าราชการตำรวจตระเวนชายแดนด้วย หลังจากได้ตั้งมูลนิธิขึ้นแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงินจำนวน 1,157,000 บาท เป็นทุนเริ่มแรกของมูลนิธิ ต่อมาได้มีคหบดี และบุคคลที่เห็นใจในการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจตระเวนชายแดน ได้ถวายเงินสมทบทุนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เงินทุนนี้ทางมูลนิธิได้ฝากธนาคารเพื่อนำดอกผลมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในกิจการของมูลนิธิต่อไป

ในส่วนของ “โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม” นั้น เมื่อได้ทรงทราบว่าตำรวจตระเวนชายแดนสอนนักเรียนหมู่บ้านชาวเขาและท้องถื่นกันดาร โรงเรียนก็มีสภาพขาดแคลนทั้งด้านสถานที่และอุปกรณ์การเรียน จึงได้พระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ให้จัดตั้งโรงเรียนชายแดนขึ้นหลายแห่ง ส่งจัดหาอุปกรณ์การเรียนส่งไปพระราชทาน ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณนี้ได้ช่วยให้เด็กชาวเขา ชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณชายแดน ได้มีการศึกษาส่วนข้าราชการตำรวจตระเวนชายแดน ที่ทำหน้าที่เป็นครูโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมในรอบปีนั้นๆ ให้คณะกรรมการมูลนิธิพิจารณาสงเคราะห์โดยจัดซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคให้ตามกำลังเงินแต่ละปี

มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงในพระราชูปถัมภ์

สืบเนื่องจากการที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงเสด็จเยี่ยมเขียนราษฎรในถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าต่างๆ ตามจังหวัดชายแดนภาคเหนือของประเทศ ทรงพบเห็นชาวเขามีความเป็นอยู่ที่ยากแค้น ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควร เช่น การทำไร่เลื่อนลอย การปลูกฝิ่น เป็นต้น ขณะเดียวกันทรงเห็นว่าชาวเขาเผ่าต่างๆล้วนมีศิลปหัตถกรรมประจำเผ่า เมื่อผลิตงานออกจำหน่ายกลับถูกเอาเปรียบจากคนกลาง เนื่องจากชาวเขาเหล่านั้นขาดการศึกษา เพื่อช่วยเหลือชาวเขาเผ่าต่างๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเป็นทุนเริ่มแรก ก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมผลผลิตชาวเขาไทยในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยมีมุ่งส่งเสริมในการผลิตงานศิลปหัตถกรรม ด้านการจำหน่าย รวมทั้งช่วยสงเคราะห์ด้านความเป็นอยู่ เมื่อแรกตั้งมีที่ทำการอยู่ที่จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับชาวในภาคเหนือ มีกิจกรรมในการให้การศึกษาอบรมแก่เยาวชนชาวเขาเผ่าต่างๆ รวมทั้งชนกลุ่มน้อยไกลคมนาคม เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว จะได้กลับไปเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านของตนสืบไป ต่อมากิจการของมูลนิธิขยายมากขึ้น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี องค์นายิกาภิกษิติมศักดิ์ของมูลนิธิได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนทรัพย์เพื่อจัดซื้อที่ดินแห่งใหม่ที่

บ้านป่าจิว ตำบลรอบเวียง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย มูลนิธิยังได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากองค์กรระหว่างประเทศ อาทิ สถานทูตแคนาดา สำนักงานเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา

มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีเป้าหมายหลักเพื่อส่งเสริมและรักษาศิลปหัตถกรรม วัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าต่างๆ เพื่อช่วยแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน พร้อมกับให้การศึกษาดูแลเยาวชนผู้นำชาวเขา และพัฒนาหมู่บ้านควบคู่กันไป เพื่อความมั่นคงของประเทศ ด้วยทางมูลนิธิพยายามปลูกฝังให้เยาวชนเหล่านี้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทขององค์อุปถัมภ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเมตตา ความมีศีลธรรม ความประหยัด ตลอดจนการรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

โครงการพัฒนาคอกยุง

แต่เดิมบนสันคอกยุงเทือกเขานางนอนที่ทอดยาวอยู่ระหว่างชายแดนไทยพม่านี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสามเหลี่ยมทองคำอันเป็นแหล่งปลูกฝิ่นที่กว้างใหญ่ไพศาล ป่าต้นน้ำเทือกเขานางนอนได้ถูกทำลายลงถึงร้อยละ 90 เพื่อปลูกฝิ่น หลงเหลือไว้เพียงความรกร้างและภูเขาหัวโล้น

โครงการพัฒนาคอกยุงนั้น มีจุดเริ่มต้นจากการที่รัฐบาลและประชาชนต่างมีความห่วงใยและเห็นพ้องต้องกันว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเจริญพระชนมายุมากแล้ว น่าจะมีที่ประทับในประเทศไทย แทนการแปรพระราชฐานไปประทับที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทุกรอบ 2 ปี เพื่อพักพระวรกายหลังจากทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่างๆ ในการนี้สำนักเลขานุการในพระองค์จึงได้พิจารณาหาสถานที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกสร้างที่ประทับมาเป็นเวลานาน

ใน พ.ศ. 2530 มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ได้พบคอกยุงบริเวณบ้านอีโก้ปากกล้วย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นทำเลที่มีภูมิทัศน์คล้ายกับที่มองเห็นจากที่ประทับในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งจะเป็นที่ที่สามารถทรงงานเพื่อเป็นประโยชน์ได้ ต่อมาในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2530 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ไปทอดพระเนตรบริเวณที่เห็นสมควรจะสร้างพระตำหนัก ทั้งสองพระองค์โปรดสถานที่แห่งนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า “ฉันจะปลูกป่าบนคอกยุง”

รัฐบาลจึงได้ริเริ่มทำโครงการพัฒนาคอกยุงขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรให้ดีขึ้น พัฒนาทรัพยากรในพื้นที่ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม ตามศักยภาพ อันจะก่อให้เกิดความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อให้คอกยุงเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ของภาคเหนือที่มีความมั่นคงยิ่งขึ้น รวมทั้งหารูปแบบการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ในการพัฒนาสถานที่อื่นๆต่อไปในอนาคต นอกจากนี้ยังมีโครงการย่อยเป็นการสร้างความมั่นคง และความกินคืออยู่ดีแก่คนในพื้นที่ เพื่อสนองพระราชดำริของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อาทิ โครงการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์บำบัดผู้ติดยาเสพติดและฟื้นฟูคุณภาพชีวิต โครงการจัดหรือควบคุมโรคติดต่อ เป็นต้น

ภาพที่ 52 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จฯ ไปยังแปลงปลูกป่าใกล้บ้านป่าช่างนาเงิน ในพื้นที่คอยดุง

2.4.3 พระเกียรติคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างมหาศาลดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ประชาชนชาวไทยตลอดจนชาวต่างชาติต่างพากันแซ่ร้องสดุดีพระเกียรติคุณและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์

พระเกียรติคุณประการแรก ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอันเป็นที่ปรากฏแก่พสกนิกรคือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงดำรงฐานะ “พระราชชนนีผู้ประเสริฐสุด” ของพระมหากษัตริย์ไทยถึง 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระอิสริยยศพระราชชนนีขึ้นเป็น “สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์”

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรำลึกถึงพระคุณอันประเสริฐของสมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระบรมราชชนนี ที่ทรงมีต่อพระองค์และพสกนิกรชาวไทย วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2513 มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ขึ้นเป็น “สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก” และโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ขึ้นเป็น “สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” ดังปรากฏข้อความในพระบรมราชโองการ ดังนี้ (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2539: 48 – 49)

“อนึ่ง ทรงพระราชดำริถึงสมเด็จพระราชชนนี ว่า ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันได้บังเกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง และประชาชนเป็นอนันตปริยาย มีพระหฤทัยเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณ ทรงห่วงใยความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไป ได้เสด็จออกไปสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรต่างจังหวัดต่างๆ อยู่เป็นเนืองนิจ แม้ว่าจะเป็นท้องที่ที่ห่างไกลทุรกันดารก็ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปจนทั่วถึง โปรดให้จัดสร้างโรงเรียนชายแดนขึ้นเป็นหลายแห่งเพื่อให้เยาวชนในท้องถิ่นนั้นๆ ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทรงจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ขึ้น และโปรดให้ออกไปทำการรักษาพยาบาลประชาชนในท้องที่ต่างๆ ทว่าพระราชอาณาจักร เมื่อใดมีภัยพิบัติเกิดขึ้น ก็เสด็จออกไปเยี่ยมเยียนผู้ประสบเคราะห์ประสบภัยโดยทั่วหน้า ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์แก่ทางราชการ และองค์การกุศลต่างๆ ให้จัดหาเครื่อง

อุปโลกบริโลกตลอดจนยารักษาโรค เพื่อนำไปแจกจ่ายบรรเทาความเดือดร้อน นอกจากนี้ยังได้เสด็จออกเยี่ยมเยียนเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทหารและพลเรือน ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติราชการ ณ ชายแดนจนถึงฐานที่ปฏิบัติงาน โดยมีได้หวั่นเกรงต่อความยากลำบาก และภัยอันตรายใดๆ ค้ำย่มหวังตั้งพระหฤทัยที่จะให้เกิดประโยชน์สูงแก่ประชาชนส่วนรวมเป็นสำคัญ ในด้านการพระศาสนานั้นก็ได้ทรงสนับสนุนการศึกษาและการปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวาง และได้ทรงบริจาควัตถุปัจจัยเกื้อกูลกิจการต่างๆ ในพระบวรพุทธศาสนา และศาสนาอื่นๆ อยู่เสมอ ในส่วนพระองค์แล้วก็ทรงเป็นอุปการีณามีคุณูปการยิ่งกว่าผู้ใด เบื้องต้นแต่ได้ทรงอภิบาลบำรุงและทรงอนุศาสน์สั่งสอนความดีงามตามขัตติยราชประเพณีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มา และมีพระหฤทัยสืเนหาห่วงใยอยู่มิได้ขาด ทั้งได้ทรงรับพระราชภาระปฏิบัติราชการแผ่นดินในคราวที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปต่างประเทศเป็นเวลาหลายครั้ง บัดนี้ สมเด็จพระชนนีเสด็จเหลืออยู่พระองค์เดียว ที่ทรงเป็นเขตอันล้ำเลิศ อันจะเกิดสิริสวัสดิ์ที่พัฒนามงคลแก่พระองค์

จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศเฉลิมพระนามสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า **สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี** ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจแห่งพระกตัญญูคุณเวทิตาธรรมและเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจงบันดาลอภิบาลรักษาพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้ทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์ที่พัฒนามงคล วิบุลศุภผล สกกลเกียรติยศ ปราบกวมไพหารตลอดจักรัฎฐิตีกาลเทอญ”

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในฐานะพระราชชนนีของพระธิดาและพระโอรส ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ดูแลทุกพระองค์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงต้องรับพระราชภาระที่หนักยิ่งโดยลำพังพระองค์เดียว ภายหลังจากที่สมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2472 และโดยที่ทรงเป็นพระราชชนนีของพระมหากษัตริย์ถึงสองพระองค์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงสั่งสอนอบรมความดีงามตามขัตติยราชประเพณีแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์นั้นด้วย ทำให้พระราชโอรสดำรงฐานะพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักยิ่งของพสกนิกร เป็นที่ประจักษ์ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ นอกจากพระเกียรติคุณอันสำคัญยิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นที่ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนียังได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ใหญ่หลวงต่อบ้านเมือง โดยเฉพาะทางด้านการแพทย์ การสาธารณสุขและทางด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งนับเป็นพระเกียรติคุณอันเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของชนทั่วโลก

พระเกียรติคุณด้านการแพทย์และการพยาบาล

เนื่องจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามรอยพระยุคลบาทของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก “บิดาแห่งการแพทย์ไทย” อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง อาทิ เป็นองค์อุปถัมภ์ในกิจการแพทย์และพยาบาลหลายแห่ง ทรงก่อตั้งและส่งเสริมโครงการแพทย์อาสาเพื่อบริการตรวจรักษาแก่ประชาชนที่อาศัยในท้องถิ่นห่างไกล โดยพระราชทานเงินทุนเริ่มแรก ก่อตั้งมูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) ทรงสนับสนุนและส่งเสริมทั้งการศึกษาวิชาพยาบาลและอาชีพพยาบาล ให้เจริญก้าวหน้า ตลอดจนทรงสนับสนุนส่งเสริมกิจการป้องกันและรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้ได้ป่วย

เป็นต้น ซึ่งพระราชกรณียกิจเหล่านี้ได้ทรงรับเป็นพระราชภาระและทรงปฏิบัติมาตลอดเวลาแห่งพระชนมชีพของพระองค์ ดังนั้น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (บางแสน) จึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาพยาบาลศาสตรบัณฑิตบัณฑิตศึกษาศาสตร์ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2527 และมหาวิทยาลัยบูรพา ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาพยาบาลศาสตรบัณฑิตบัณฑิตศึกษาศาสตร์ เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2536

อนึ่งการที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงอุทิศเวลาเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในชนบทห่างไกล ซึ่งนับเป็นพระราชกรณียกิจอันทรงคุณค่ายิ่ง ดังนั้นจึงทรงได้รับการยกย่องสรรเสริญอีกประการหนึ่งว่า “มารดาแห่งการแพทย์ชนบท”

พระเกียรติคุณด้านการสังคมสงเคราะห์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จฯ ผนวชประเทศไทยแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเริ่มบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสืบทอดตามแนวพระราชดำริในสมเด็จพระบรมราชชนก และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงอุทิศพระองค์ในการเสด็จเยี่ยมราษฎร ทหาร ตำรวจในชนบท ได้เสด็จเยี่ยมแม่ในดินแดนที่อยู่ห่างไกลหรือท้องถิ่นที่ทุรกันดาร โดยเฉพาะชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ จนพวกเขาเหล่านั้นถวายพระสมัญญาว่า “แม่ฟ้าหลวง” นอกจากนี้ชาวไทยด้วยกันแล้ว พระเกียรติคุณอันยิ่งใหญ่ทางการสังคมสงเคราะห์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนียังเป็นที่ประจักษ์แก่ชาวต่างชาติที่ใคร่รู้เห็น หรือ ใฝ่ร่วมงานกับพระองค์อีกด้วย

พระราชกรณียกิจต่างๆ ที่ได้ทรงปฏิบัตินั้น เป็นที่ตระหนักและยกย่องของชาวไทยทั้งหมด ดังนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมีมติเห็นพ้องกันทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณวุฒิปันจัตตบัณฑิตศึกษาศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ แด่พระองค์ เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2509 และต่อมาเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2512 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตศึกษาศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์และมานุษยวิทยา

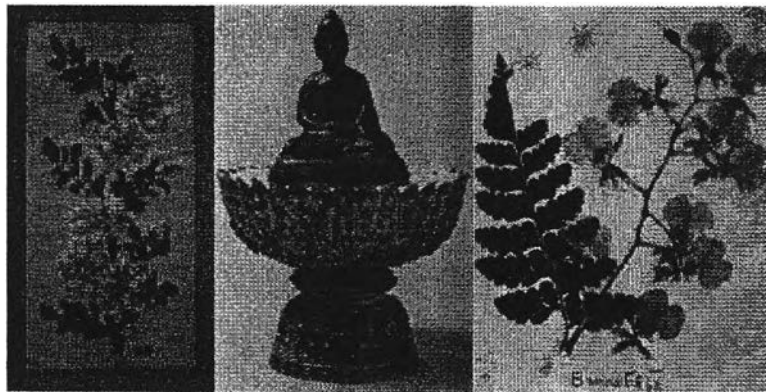
อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโล่รางวัล “มหิดลวรา นุสรณ์” ให้สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อมอบให้แก่บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกว่าเป็นผู้มีผลงานดีเด่นในด้านการสังคมสงเคราะห์และการพัฒนาสังคม ที่ควรแก่การยกย่องและถือเป็นแบบฉบับในโอกาสวันมหิดล วันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2530 ทั้งนี้เพื่อเป็นการรำลึกและเผยแพร่พระเกียรติคุณด้านการสังคมสงเคราะห์ของสมเด็จพระบรมราชชนก ในปีเดียวกันนี้คณะกรรมการคัดเลือกฯ ต่างมีมติเป็นเอกฉันท์เห็นสมควรทูลเกล้าฯ ถวายโล่รางวัลนี้แด่ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยพิจารณาเห็นว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอันประเสริฐ ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจในด้านสังคมสงเคราะห์ ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมและอาณาประชาราษฎร์ทั่วประเทศเป็นอนงประการ และสภาสังคมสงเคราะห์ฯ โดยคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาางานสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ด้วยความเห็นชอบของครุฑมุนตรีได้ถือเอาวันพระราชสมภพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คือวันที่ 21 ตุลาคม เป็น “วันสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ”

นอกจากนี้ “มูลนิธิชีวิตใหม่” ในพระราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ยังได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตถวายพระสมัญญาของพระองค์ท่านว่า “มารดาแห่งการสังคมศาสตร์” เนื่องในมหามงคลพระชนมายุครบ 84 พรรษา ใน พ.ศ. 2527

2.4.4 พระราชอัยยาศัยและพระราชจริยาวัตรในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

จากพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระเกียรติคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ดังกล่าวแล้วข้างต้น ท่องประมวลสรุปพระราชอัยยาศัยและพระราชจริยาวัตร โดยสังเขปได้ ดังนี้

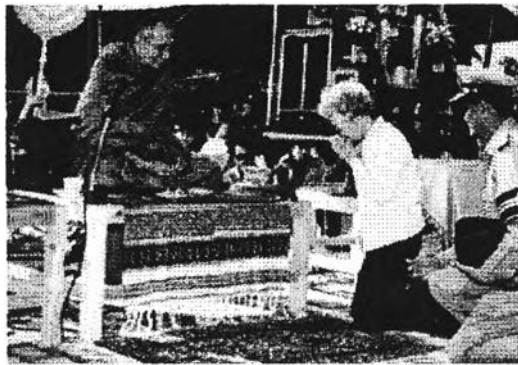
- ทรงเป็นคนตรง เป็นคนจริง ทรงพระคุณลักษณะเด่นในการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาเสมอ
- ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการศึกษาอย่างแท้จริง ทรงพร้อมที่จะศึกษาในวิชาการและศาสตร์ที่แปลกใหม่ อาทิ การถ่ายภาพ การขับรถยนต์ การถ่ายภาพยนตร์ การปั้นและเขียนลายเครื่องเคลือบดินเผา เครื่องกระเบื้อง การศึกษาวิชาพฤกษศาสตร์ วิชาดาราศาสตร์ วิชาภาษาฝรั่งเศส บาลี สันสกฤต ปรัชญาเมธี ฯลฯ และทรงสามารถนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี
- พระองค์ทรงเข้มแข็งและมีพระราชหฤทัยแน่วแน่มั่นคงพร้อมที่จะฝ่าฟันอุปสรรคนานา
- พระองค์ทรงโปรดการทำงาน การพึ่งพาตนเอง และการใช้เวลาให้เกิดประโยชน์ มีพระราชดำริว่า เวลาเป็นของมีค่า งานอดิเรกที่ทรงมีหลายประเภท อาทิ งานฝีพระหัตถ์ผ้าปักโครสดิชท์ ดอกไม้อัดแห้ง ทรงปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ปั้นและเขียนลายกระเบื้องเคลือบ เป็นต้น งานฝีพระหัตถ์บางชนิด เช่น ผ้าปัก และดอกไม้อัดแห้ง ได้พระราชทานแก่บุคคล หน่วยงานต่างๆเป็นที่ระลึก หรือพระราชทานเพื่อจำหน่ายหารายได้เข้าการกุศลของมูลนิธิทั้งหลาย

ภาพที่ 53 ตัวอย่างผลงานฝีพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งทรงเป็นงานอดิเรก

- พระองค์ทรงคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ทรงมีพระราชปณิธานแรงกล้าในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ทรงปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์
- พระองค์ทรงยึดมั่นในหลักการประชาธิปไตย ทั้งในการอบรมอภิบาลพระธิดา พระโอรส หรือแม้กระทั่งการปฏิบัติพระราชกรณียกิจร่วมกับคณะบุคคลอื่นๆ ก็ทรงได้นำหลักการประชาธิปไตยมาสอดแทรกใช้อยู่เสมอมา
- ทรงวางพระองค์ดำรงพระชนมชีพอย่างเรียบง่าย เจกเช่นคนธรรมดาสามัญ โปรดการใช้จ่ายอย่างประหยัด ไม่โปรดการสะสมทรัพย์สิ่งของมากเกินไป ทรงประหยัดมัธยัสถ์เรื่องการเงิน
- ทรงโปรดสภาพธรรมชาติ อาทิ ทรงโปรดการท่องเที่ยวเดินป่า ปีนเขา เที่ยวชมพืชพันธุ์ต้นไม้ ดอกไม้ ทรงโปรดการกีฬา อาทิ ทรงเล่นสกีหิมะ ทรงเปตอง เป็นต้น

- พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทรงสนพระทัยศึกษาหลักธรรมคำสอน การฝึกสมาธิ ทรงดำเนินพระชนมชีพอยู่ในธรรม ไม่ทรงคิดอยู่ในลาภยศ สรรเสริญ สุข นอกจากนี้ยังทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แก่ประชาชนโดยทั่วไปในรูปของบทความ และหนังสืออีกด้วย อาทิ หนังสือเรื่อง “พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร” หนังสือ “กรรมอีกโกสกสูตร” “พรหมวิหารสี่” “หลักการทำสมาธิเบื้องต้น” นอกจากนี้ยังได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จัดพิมพ์เผยแพร่พระไตรปิฎก สร้างหอพักธรรมนิวาสนหลังวัดมกุฏกษัตริยารามเพื่อเป็นที่พักนักศึกษาที่ขัดสนไร้ที่อยู่ ตลอดจนโปรดให้มีการจัดแสดงพระธรรมเทศนาแก่ข้าราชการในพระราชสำนักหลายครั้ง ในยามที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงปั้นพระพุทธรูปด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง พระพุทธรูปสี่พระหัตถ์นี้ บางองค์พระราชทานแก่ข้าราชการบริวารใกล้ชิด บางองค์ทรงให้เข่านำรายได้มาสมทบทุนการกุศล

ภาพที่ 54 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงหล่อพระพุทธรูป ณ บริเวณลานจอกเฮลิคอปเตอร์
พระตำหนักคอยดุง

ภาพที่ 51 – 54 ที่มา : คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : สมเด็จพระอัครมเหษิน. (กรุงเทพฯ : บริษัท ดำนสุทธาคารพิมพ์ จำกัด, 2539)

เมื่อทบทวนถึงพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตร ที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงปฏิบัติตลอดมา นับแต่ทรงเจริญวัยตราบจนปัจจุบัน กล่าวได้ว่าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงบำเพ็ญประโยชน์ใหญ่หลวงต่อประเทศชาติ พระองค์ได้ทรงพระราชทานพระราชโอรสที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมอันประเสริฐถึงสองพระองค์ พร้อมด้วยพระราชธิดาที่ทรงบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้านการศึกษา และการสงเคราะห์ชุมชนตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณ ทรงตรากรตราพระวรกาย เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรตามต่างจังหวัด ในเขตทุรกันดารห่างไกลความเจริญ ทั้งที่ทรงมีพระชนมายุเข้าในวัยชราแล้ว พระราชทานความช่วยเหลือในปัจจัยจำเป็นที่ราษฎรขาดแคลน เช่น การศึกษา การอนามัย เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ได้พระราชทานสิ่งที่มีค่าประเสริฐสุดแก่ชาวไทย คือ พระราชทานธรรมะเป็นเครื่องนำทางแก่บุคคลทั้งหลาย ทรงปฏิบัติพระองค์ในแนวทางที่ถูกต้อง คึงงามเหมาะสม กอปรด้วยเหตุผลและคุณธรรม พระราชกรณียกิจ พระราชอัธยาศัย และพระราชจริยาวัตร นำความชุ่มชื่นใจสู่อาณาประชาราษฎร์ และยังประโยชน์สุขแก่ชาติบ้านเมืองเป็นอนเนกอนันต์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงพระราชสมภพเพื่อทรงเป็นสิริสวัสดิ์ของประเทศไทยโดยแท้

2.5 การเกิดโครงการ “วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี”

จากการศึกษาพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน รวมทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระราชอัชฌาศัย และพระราชจริยาวัตรในสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี และได้เสนอแนะให้มีการจัดทำโครงการออกแบบ “โครงการ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี” ขึ้น ซึ่งมูลเหตุในการเกิดโครงการนั้นอาจจำแนกออกเป็น 2 ประการหลัก ได้แก่

1. มูลเหตุจากขนบนิยมและคติที่มีมาแต่เดิม
2. มูลเหตุที่เกี่ยวข้องเนื่องในสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี

1. มูลเหตุจากขนบนิยมและคติที่มีมาแต่เดิม

ด้วยเหตุที่ประเทศไทยนับถือพระบรมพุทธุศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ชาวไทยนิยมสร้างวัดหรือพุทธศาสนสถาน ไม่เพียงเป็นการสืบสานพระศาสนา และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หากวัดบางแห่งยังสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจงลงไป อาทิ สร้างขึ้นเพื่อเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่บุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญ หรือสร้างขึ้นเพื่อเป็นการกุศลส่วนตัวของผู้สร้างรวมทั้งเป็นการอุทิศกุศลให้แก่บรรดาญาติมิตร เป็นต้น วัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่บุคคลนั้นจะเห็นได้ชัดเจนในพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศและเป็นการพระราชกุศล ทั้งในการส่วนพระองค์และที่พระราชทานแก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ จากที่ได้ทำการศึกษาพระอารามเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่ยกมาเป็นตัวอย่าง จะเห็นว่าการสร้างพระอารามขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรตินั้น มีมูลเหตุในการสร้างเกี่ยวข้องกับบุคคล 2 กลุ่ม ได้แก่

1.1 ผู้สร้างพระอาราม

ในกรณีนี้ พระอารามที่ยกมาเป็นตัวอย่างในการศึกษา ล้วนแต่เป็นพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระองค์ทั้งสิ้น และการที่มีพระบรมราชโองการให้สร้างพระอารามเหล่านั้นขึ้น จะเป็นช่วงที่มีวโรกาสสำคัญคือเป็นช่วงภายหลังการขึ้นครองสิริราชสมบัติแล้ว พระอารามที่เกิดด้วยมูลเหตุเช่นนี้ อาทิ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว มีพระราชหฤทัยรำลึกถึงพระราชชนนี พระอัยกา พระอัยกี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเทพศิรินทราวาสขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นต้น

1.2 บุคคลที่ผู้สร้างพระอารามมีพระราชประสงค์จะเฉลิมพระเกียรติหรืออุทิศพระราชกุศลพระราชทาน

พระอารามเหล่านั้นเกิดขึ้นในวโรกาสสำคัญที่เกี่ยวข้องในพระองค์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์จะสร้างพระอารามขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ หรือพระราชทานเป็นพระราชกุศล เช่น วโรกาสวันคล้ายวันประสูติอาชุงคผล, วโรกาสที่ทรงได้รับการเฉลิมพระอิสริยยศ, การเสด็จสิ้นพระชนม์ เป็นต้น

พระอารามที่เกิดด้วยมูลเหตุเช่นนี้ อาทิ เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวัดโสมนัสวิหารขึ้น เพื่อเป็นการพระราชกุศลอุทิศพระราชทาน เป็นต้น

ขนบนิยมและคติในการสร้างพระอารามขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแต่เดิมนั้น นอกจากจะเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับผู้สร้าง และบุคคลที่มีพระราชประสงค์จะเฉลิมพระเกียรติแล้ว การสร้างพระอารามดังกล่าวยังมีมูลเหตุที่มาจากแนวพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาพระอารามนั้นด้วย อาจกล่าวได้ว่า นอกจากพระอารามจะสร้างขึ้นเป็นการพระราชกุศลแก่พระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ยังสร้างขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์และพระนครอีกด้วย ตัวอย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดเฉลิมพระเกียรติขึ้น นับเป็นการอนุรักษชีวิตชุมชนชาวสวนเมืองนนทบุรี อันเป็นนิเวศานของพระราชชนนีด้วย, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดเทพศิรินทราวาสและวัดราชนาคารามขึ้น บริเวณริมกำแพงพระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวัดโสมนัสวิหาร และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวัดเทพศิรินทราวาสขึ้น บริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม พระอารามทั้ง 4 แห่งที่ได้สร้างขึ้นริมกำแพงพระนครและริมคลองที่โปรดฯ ให้ขุดขึ้นใหม่นี้ นับเป็นการช่วยในด้านการขยายความเจริญของชุมชน ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านกระจายออกจากศูนย์กลางพระนครอีกด้วย

2. มูลเหตุที่เกี่ยวข้องเนื่องในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

มูลเหตุที่เกี่ยวข้องเนื่องในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งทำให้เกิด “โครงการ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” ขึ้นนั้นมีหลายประการ อาทิ พระเกียรติคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชกรณียกิจ พระราชอัธยาศัย และแนวพระราชดำริด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมทั้งวโรกาสสำคัญอันเป็นมหามงคลที่เกิดขึ้น

ด้วยมูลเหตุดังแสดงข้างต้น สรุปได้ว่า “โครงการ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” ที่ได้เสนอแนะให้มีการออกแบบขึ้นนี้ เกิดขึ้นเนื่องจาก

มูลเหตุจากขนบนิยมและคติที่มีมาแต่เดิม

- วโรกาสครบรอบ 100 ปีวันคล้ายวันพระราชสมภพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งตรงกับวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2543 ในโอกาสนี้ทางภาครัฐและเอกชนล้วนแต่จัดทำโครงการต่างๆขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศล ตลอดปี พ.ศ. 2543 “โครงการ วัดเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” จึงเสนอแนะขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสสำคัญดังกล่าว
- การจัดสร้างพระอารามขึ้นนอกจากจะเป็นการเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลแล้ว ยังเป็นการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่ประชาชนและบุคคลที่อยู่อาศัยในชุมชนใกล้เคียง ในบทบาทของการเป็นสถานที่เพื่อศึกษาค้นคว้าหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ

มูลเหตุที่เกี่ยวข้องเนื่องในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

- สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงไว้ซึ่งพระเกียรติคุณนานัปการ ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีของพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ถึง 2 พระองค์ พระเมตตาคุณธรรมาธิคุณและน้ำพระราช

หลุฑยที่มุงหวิงประโยชนสูงสุดของอาณาประชาราษฎร์ แสดงออกในพระราชกรณียกิจ พระราช
 อธิษาศัย และพระราชจริยวัตร ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์อนันต์แก่ชาติไทย สมควรแก่การ
 เฉลิมพระเกียรติยศให้เป็นที่ปรากฏ

- ด้วยเหตุที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเลื่อมใสในพระบรมพุทธานุชาสนา แนวทางการ
 ดำเนินพระชนมชีพขีคมั่นอยู่ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธานุชาสนามาโดยตลอด ประกอบกับ
 การที่ทรงเอาพระราชหลุฑยใส่ในการเผยแพร่วรรณธรรมคำสอน ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธานุชาสนา
 ปรชชาชน ด้วยเหตุที่ทรงเห็นว่าธรรมะเป็นเครื่องน้อมนำชีวิตใส่สงบสุข การสร้างพระอารามขี้นนี้
 นอกจากจะเพื่อเป็นการฉลิมพระเกียรติ และถวายเป็นพระราชกุศลแล้ว ยังนับเป็นการส่งเสริมการ
 เผยแพร่วรรณธรรมคำสอนแก่ประชชาชน สมตามแนวพระราชดำริอีกประการหนึ่งด้วย